

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Snaša Klančar

Jezik in družbena konstrukcija spolov

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Snaša Klančar

Mentorica: doc. dr. Zdenka Šadl

Jezik in družbena konstrukcija spolov

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

Jezik in družbena konstrukcija spolov

V sodobnem svetu je zanikanje obstoja mnogoterih spolnih identitet in iz njega izhajajoče neenakosti med spoli še vedno trdovratna realnost. Zahodna kultura prepoznava le dva legitimno obstoječa spola, moškega in ženskega, ki jima pripisuje različne značilnosti in vrednosti. Način simbolne konstrukcije družbenih in bioloških spolov kot razlike ter spolnih razmerij je zakodiran tako v jezikovne in simbolne produkcije pomena, kot v sam jezikovni sistem, ki je po naravi arbitraren. Neprepoznavanje obstoja spektra spolov je tako kot specifična konstrukcija moškosti in ženskosti tesno povezana z obstojem lingvističnih kategorij binarnih opozicij, ki spolnim identitetam ponujajo možne identitetne pozicije. Možnost subverzije spolnih neenakosti je tako soočena s pomanjkanjem dostopnih lingvističnih resursov, ki bi lahko odprle vezi strogim polarnim identitetnim postavitvam nasproti pozitivnemu vrednotenju razlik v množici sodobnih identitet, mimo osnovne označevalske prevlade moški/ženska, ki se kot interpretacijska logika vsiljuje v skoraj vse vidike fizične in metafizične realnosti. Ker je seksizem bipolarnim postavitvam inherenten, v delu posebno pozornost posvečam obstoju le-teh v jeziku.

Ključne besede: spolna identiteta, jezik, binarne opozicije, spolna razlika, lingvistične kategorije.

Language and social construction of gender

Denial of variety of gender identities as well as gender inequalities deriving from that negation is a present reality in a modern society. Western culture recognises only two legitimate sexes/genders, a man and a woman, categories to which it attributes selective and relational characteristics and values. Symbolic construction of sex and gender as a difference is encoded in linguistic and symbolic production of meaning and in an arbitrary language system as such. Specific construction of feminine and masculine categories is closely linked with the existence of linguistic binary oppositions consequently producing available identity positions, limiting them within man/woman identity frame. Subversion of gender inequality is thus faced with a lack of linguistic resources which could potentially liberate the rigid male/female gender model towards positive recognition of modern identity diversity transcending the polar means of interpretation, imposed on almost every aspect of physical and meta-physical reality. The focus will be on linguistic dichotomies as they are inherent to modern sexism.

Key words: gender identity, language, binary oppositions, sex/gender difference, linguistic categories.

Kazalo

1	Uvod	5
2	Ideologija spolne dihotomije	8
3	Biološki spol?	14
4	Feminizem in kategorija ženske in subjekta	18
5	Spol kot performans	22
6	Družbeni konstrukcionizem	25
7	Teorije jezika	29
8	Funkcija jezika	34
9	Diskurz	38
	9.1 Ženskost kot diskurz	40
	9.2 Spol v družbeni strukturi	44
10	Spolne dihotomije v jeziku	48
	10.1 Seksizem v jeziku?	50
	10.2 Gramatični spol in spolna identiteta	58
11	Jezik in spolna identiteta	66
	11.1 Jezikovna konstrukcija spolne identitete	71
12	Različni govorni slogi?	73
	12.1 Esencializem- iskanje ženskega jezika	73
	12.1.1 Robin Lakoff	75
	12.1.2 Dale Spender	77
	12.1.3 Deborah Tannen	79
	12.2 Neesencializem	81
13	Politične implikacije jezikovnih sprememb	87
14	Sklep	95
15	Literatura	97

1 Uvod

Neenakosti med spoli se kljub formalno-pravnim spremembam vztrajno manifestirajo v javni in zasebni sferi. Zdi se, da uzakonjeno načelo enakosti med spoli ni ustvarilo družbenih kazalcev, po katerih bi lahko sklepali, da so neenakosti med spoli preteklost. Implementacija načela enakosti v zakonodajne listine in načela delovanja institucij očitno ohranja ali celo povečuje neenakosti med spoli. Problem neenakosti med spoli pa ni enostranski. V svoji kompleksnosti združuje vprašanja politične enakosti in institucionalne realnosti, vendar hkrati zahteva spust na bolj temeljno raven - načine kategorizacije in reprezentacije spolov v družbi, vprašanje spolne identitete, procese simbolizacije in simbolnega reda, preplete družbenih praks in jezika in nenazadnje vprašanje dominacije, ki prežema vse vidike simbolne in fizične realnosti. Ker je jezik najpopolnejše sredstvo simbolizacije in osmišlja vse ravni človekovega življenja in razumevanja realnosti, so jezikovni pomeni in kategorije ter z njimi povezan govor tudi najbolj samoumevni in nevprašljivi. Kar pa ne pomeni, da so nevtralni in ideološko neoporečni. Zato me v pričujočem diplomskem delu zanima, kakšno vlogo ima jezik kot sistem znakov pri oblikovanju spolne identitete. V kakšne hierarhije razvršča spekter spolov v pogojih postmoderne, ki so jo zaznamovale domnevne spremembe v spolnih relacijah in preboj iz togih dihotomij? Kako jezik sooblikuje ideje o spolih in s tem posledično vpliva na družbeno realnost in njene subjekte? Cilj naloge je pokazati na soodvisnost med jezikovnimi elementi in družbeno realnostjo - dialektiko med institucionalno družbeno strukturo, jezikom, individuumom ter obstoječimi razmerji moči med spoli, ki prežemajo in spremljajo konstrukcijo spolnih identitet, družbeno strukturo in jezikovno realnost zahodnih družb. Posebno pozornost posvečam obstoju dihotomij – v jeziku in ideologiji spolne razlike.

Spola nista dva, ampak je spolov cel spekter. Kljub temu družbeno strukturo zahodnih družb uokvirjajo razmejitve ob osi moško/žensko, pri čemer je »žensko« definirano v razmerju do moškega in postavljeno v manjvredni položaj. Ideološko načelo sloni na pojmovanju spola kot razlike. Ta ideja je vgnuzdana v jezikovni sistem in simbolne jezikovne proizvodnje pomena ter kot takšna omejuje osmišljanje in vrednotenje realnosti. Osnovna matrica zahodnega pogleda na svet je tako ujeta v rigidno dihotomno pojmovanje realnosti. Individuum je znotraj simbolne reprezentacije spolne razlike pozicioniran v moško ali žensko identiteto, ki jima pripisuje različne vrednosti in odvzame legitimni obstoj identitetam, ki se oblikujejo zunaj spolnega dimorfizma.

Spolne hierarhije znotraj različnega vrednotnega okvirja tako še zdaleč niso stvar preteklosti.

Teoretska perspektiva, ki jo uporabim kot pristop k razmišljanju o spolu, je okvir kritične analize diskurza. »Ženskost« in »moškost« sta vselej diskurzivno proizvedeni identitetni komponenti znotraj specifičnih družbeno-kulturnih in politično-ekonomskih praks, ki legitimirajo in regulirajo individuumne na mikro in makro družbeni ravni. V prvem delu diplomskega dela se zato osredinjam na vsebinski obstoj ideologije spolne dihotomije, s katero je spol kot konstrukt družbenih in zgodovinskih okoliščin odločilno pogojen. Čeprav zahodna kultura fiksira družbeno-spolno identiteto na biološki spol, je ta povezava ne samo arbitrarna, ampak sta spolna identiteta in biološki spol (tj. materialna plat telesa) rezultat produkcije vednosti o njiju in ne obstajata zunaj diskurza.

V nadaljevanju se osredinjam na koncept spola kot performansa v družbenih interakcijah, ponavljanja dejanj skozi čas in s tem možnosti odpora ali reprodukcije spolnih razmerij na individualni in kolektivni ravni. Teorija družbenega konstrukcionizma postavlja (so)ustvarjanje pomena v družbenih interakcijah kot osrednjo aktivnost individuumov, v katerem posamezniki konstruirajo svojo identiteto in jo pripisujejo drugim. Kako člani družbe proizvajajo spolno razliko v skladu s kulturnim rezervoarjem smisla in ali je spol vedno v ospredju konstrukcije identitet? Zagovarjam tezo, da spol ni vedno osrednja referenčna točka konstrukcije identitete individuumov v vseh družbenih interakcijah, saj lahko posameznik konstruira katerokoli identiteto, ki jo v neki situaciji razume kot primerno. Kar pa posledično ne pomeni, da lahko dejanja uidejo označevanju spola s strani sogovornikov. Predvsem pripisovanje značilnosti oz. reduciranje ekspresivnih jezikovnih in telesnih izrazov v okvir spola akterjem v družbenih interakcijah pomeni posebno ustvarjanje razmerij moči. Označevanje razlik je za konstrukcijo identitetnih pozicij in iz nje izhajajočo hierarhijo ključno.

Označevanje razlike pa se primarno odvija skozi klasifikacijsko funkcijo jezika kot sistema znakov in pomenov in tako odločilno pogojuje razumevanje realnosti. Vanj so že vpisani pomeni, ki so po naravi arbitrarni, vendar posameznika predhajajo in tako ustvarjajo vtis objektivnosti, nevtralnosti. Jezikovni pomeni pa so ideološko obremenjeni. Učenje jezika pomeni predvsem učenje in ponotranjenje specifične družbene zaloge znanja in posledičnega razumevanja svojega mesta v svetu. S tega

vidika me zanima predvsem, ali ponotranjenje konkretnega jezikovnega sistema predstavlja odločilni moment pri oblikovanju predstav o spolih, ki nadalje regulirajo in disciplinirajo vedenje posameznika v družbenih situacijah.

Povezavo med spolom in jezikom lahko osvetlimo skozi prizmo obstoja spolne dihotomije in binarnih opozicij, ki uokvirjajo tako koncept spola kot jezikovno proizvedene pomene. Pomen nekega jezikovnega znaka nastaja v razliki. Zato v osrednjem poglavju poskušam kritično ovrednotiti obstoj seksizma, binarnih opozicij, spola in kategorij v jeziku ter jih povezati s poljem družbenega in kulturnega razumevanja spola in spolnih identitet.

Kot omenjeno se dominacija izvršuje v vsakodnevnih interakcijah, v katere vedno vstopamo z verbalno in neverbalno komunikacijo. Zato nadaljujem z analizo proučevanja (in potrjevanja) žensko/moških razlik v govoru, ki je produkt drugega vala feminizma in izhaja iz esencialističnega pojmovanja spola kot razlike. Zagovarjam tezo, da izbira izhodiščnih neodvisnih spremenljivk spola pri proučevanju razlik v komunikaciji bistveno usmerja zaključke raziskave. Iskanje razlik v govoru neizbežno potrjuje ideologijo spola kot razlike. Neesencialistični pristop zato postavi drugačna izhodišča proučevanja uporabe jezika, saj vanj vključi tudi druge demografske značilnosti, kot sta npr. starost, izobrazba itd. Vsebinske razlike med moškim in ženskim govorom same po sebi ne obstajajo, vendar so v širšem družbenem polju različno vrednotene, ravno zato, ker se jih povezuje z aspektom spola.

Skozi delo poskušam slediti ideji poststrukturalizma - miselni dekonstrukciji vsakršne domnevno fiksne, naravne, nespremenljive in samoumevne identitete kot razlike, saj individuume neizogibno postavlja v razmerja moči – tako v polju vsakodnevne empirične realnosti kot na ravni teoretskega proučevanja le-te. Preseganje spolnega binarizma je za poststrukturalistični feminizem bistvena. Zagovarjam tezo, da je obstoj jezikovnih spolnih kategorij in spolne razlike v jeziku kot sistemu zaviralna komponenta pri vzpostavljanju enakosti v družbi in dopuščanju legitimnega obstoja množice sodobnih identitet, ki presegajo razliko med spoloma, pa vendar jim artikulacija v jeziku ne dopušča te možnosti.

2 Ideologija spolne dihotomije

Svet je prežet s togimi idejami o dveh spolih. Vpisane so v tako navidezno trivialne vsebine humorja, vsakdanje komunikacije in konflikte, kot tudi v institucije, človekova delovanja, vrednote in želje. Jezik deli predmete in pojme po spolu in kot tak je projeciran v materialni in idejni svet - skratka v vse vidike družbenega in individualnega življenja. Ravno zaradi svoje vseobsegajoče značilnosti se spolna zaznamovanost sveta kaže kot nekaj samoumevnega in nevprašljivega. Da je svet razdeljen po liniji, ki jo zariše biološka razlika med spoloma, se kaže kot očitna resnica.

Za zahodne družbe je značilna binarna kategorizacija spolov, ki se na simbolni ravni utrjuje z reproduciranjem specifičnih spolnih norm. Osnovna naracija poteka s pomočjo naslednjih trditev:

1. *Obstajata dva in samo dva spola.*
2. *Spol posameznika je trajen in nespremenljiv.*
3. *Spolovila so bistven znak spola.*
4. *Kakršne koli izjeme znotraj binarnega sistema spolov niso vredne resnejšega razmisleka.*
5. *Prehodi med spoloma niso možni, razen ceremonialnih.*
6. *Vsakdo mora biti umeščen v binarni sistem bodisi kot moški, bodisi kot ženska.*
7. *Dihotomija moški/ženska je naravna.*
8. *Umeščenost v binarni sistem spolov je naravna (Garfinkel v Zadnik in Mulej 2006, 221).*

Podeljeno je družbeno legitimno razlikovanje na dva spola, kar neizbežno ustvarja hierarhijo med njima. Ideološki okvir ima podporo v institucionalnem redu, ki je biološko utemeljen v tem razlikovanju; torej družbeno veljavnih ugotovitvah in praksah, da med biološkim spolom (sex), družbenim spolom oz. spolno identiteto (gender)¹ in seksualnostjo obstaja neka notranja povezava. V socioloških teoretskih

---

¹ Razdelitev na biološki spol (sex) in družbeno spolno identiteto (gender), je teroretski produkt prvega vala feminizma, ki je povzel kulturno pogojenost pri oblikovanju spolne identitete in s tem pokazal na neupravičenost vsebine patriarhalne ideologije, ki je razlike med spoloma naturalizirala. Ker v slovenščini ne obstaja jezikovna distinkcija med sex in gender, za prvega uporabljam termin biološki spol in za drugega termin družbeni spol

okvirih je spolna identiteta razumljena kot družbeni konstrukt, kulturno-družbena in zgodovinska spremenljivka in kot »vedenjska in identitetna oznaka oziroma proces, ki opredeljuje oziroma vzpostavlja "ženskost" oziroma "moškost"« (Velikonja 2002, 352). Spolna identiteta torej ne obstaja zunaj kulturne konfiguracije in ni brezpogojna posledica »biologije«, čeprav družbene težnje prepoznavajo zunanje znake biološkega spola kot vzrok spolni in družbeni identiteti. Zahodna kultura razlikuje med dvema anatomskima strukturama telesa. Individuum je bodisi moški ali ženska in spolna identiteta je nespremenljiva.

Polarizacija žensko-moško izhaja iz temeljnega zahodnega binarnega pogleda na svet, ki kulturno specifično konstruira spolno razliko. Znotraj klasifikacijskega sistema zavzame vsak pol drugemu nasprotno pozicijo. Spolne identitete torej nastajajo v razliki, ženska spolna identiteta nastane v relaciji do moške (Abbott in Wallace, 1990).

Označevanje te razlike se odvija v okvirih in s pomočjo simbolne reprezentacije in sankcij družbene izključitve. Spolna identiteta je odvisna od razlike, ki je vzpostavljena znotraj družbenih razmerij v okvirih klasifikacijskega sistema, ki se zateka k principu difference in razdeljuje posameznike in njihove karakteristike v dva nasprotna pola. Vsebina enega se napaja iz Drugega² in ni avtonomen konstrukt, ki bi lahko obstajal brez svojega nasprotja kot temeljne referenčne točke. Binarne opozicije so najpogostejša oblika simbolične klasifikacije, znotraj katere se identitete formirajo v nasprotju do Drugega. Razlikovanje šele ustvari pomen opozicij - narava/kultura, telo/duša, čustva/razum ipd, ki jim temeljni način mišljenja neizogibno pripiše vrednost po vzorcu dobro-zlo in jih tako postavi v razmerja moči. Neenaka distribucija družbene moči je podlaga spolnim delitvam, saj v binarni postaviti vsakemu spolu pripiše določen pol iz binarnih opozicij, kjer je en pol norma, drugi pol pa Drugi - odklon. Delitve so vedno spolno obarvane, saj ženska pozicija privzame negativni pol - čustva nasproti razumu, narava nasproti kulturi, noč nasproti dnevu, zasebno nasproti javnemu itd. (Woodward 1997, 63–67).

---

² Pojem »Drugi« je koncept feministične teoretičarke Simone de Beauvoir in opisuje ženski status v patriarhalni in andocentrični kulturi. Medtem, ko so moški »Prvi«, so ženske definirane v razmerju do moškega. »Ženska je definirana in diferencirana v odnosu do moškega in ne v odnosu do same sebe; ona je naključje, ne-bistvena v nasprotju do bista. On je Subjekt, Absolut- ona je Drugi« (de Beauvoir v Pilchner in Whelehan 2004, 90).

Ženske so telo, moški telesnost presegajo. Avtorica Sosič vsebine stereotipizacij, kjer je moški glava in ženska srce, poimenuje globalne: »ker s svojo preprosto in ohlapno binarnostjo zaobseže celotno problematiko spolne stereotipizacije, hkrati pa je temelj vsem ostalim spolnim stereotipom: moška objektivnost - ženska subjektivnost, moška logika - ženska intuicija, moška aktivnost- ženska pasivnost, moška trdnost- ženska mehkost, moška hladnost - ženska toplina...« (Sosič 2007). V zahodni družbeni strukturi so moški definirani kot nadmočni, saj naj bi posedovali sposobnost obvladovanja narave. Ženske pa naj bi bile naravi zavezane, zato si je ne morejo podrediti - ker *so* narava, naj bi imele do nje nekakšen dolg zaradi svoje biološke vloge v reprodukciji. Moški je v nasprotju zavezan javni sferi, ženske domeni zasebnega (Abbott in Wallace 1990, 6).

»Delitev na um in telo je imela za ženske skozi zgodovino usoden pomen, saj so jih različne ideologije, predvsem pa krščanstvo, vezale le na telesni binarni pol. Pamet, razum, mišljenje, s tem pa objektivnost in racionalnost, zmožnost sprejemanja odločitev in produciranje znanosti, so bili pridržani za moške« (Kačičnik 2006). Avtorica Kačičnik je proučevala spremembe na področju spolnih vlog in med drugim ugotovila identitetne odmike od tradicionalnih referenčnih okvirjev sodobnih žensk, ki se ne odločijo za materinstvo. Ugotavlja, da je ravno reproduktivna vloga žensk skozi zgodovino služila kot hegemonška ideologija zapiranja žensk v ozke kalupe zasebnega življenja, v družino, skrb za »ognjišče«, pod moško in očetovsko avtoriteto. Žensko spolno identiteto pomembno oblikuje predstava o materinstvu, s katero naj bi izpolnjevale svojo »naravno« vlogo. Čeprav naj bi bila nujnost materinstva razumljena kot avtonomna izbira ter v sodobnem poudarjanju pravice do izbire logika poslanstva in dolžnosti le še zgodovinski ostanek patriarhalnih vzorcev, pa so te predstave še vedno del kulturnega imaginarija. Ideološko povečevanje materinstva je še vedno prisotno v kulturi, ki na površju slavi možnost izbire, v ozadju pa se zateka k glorifikaciji materinske vloge kot sredstvu nadzora nad ženskami. Ideologija se je iz katoliških okvirov zgolj preselila v znanstvene medicinske diskurze, zavzela je zgolj drugačno formo. Vsakršen poskus formalno-pravne zaščite svobodne izbire materinstva je nenehno soočen z javnim moraliziranjem in družbenimi pritiski. Vsi družbeni vidiki povečevanja materinske vloge so pripeljali do ambivalentnega odnosa do materinstva. Ženska, ki se ne odloči za otroke, je označena kot nemoralna, nenavadna in sebična.

»Danes je za patriarhalno ideologijo sprejemljivejša ženska, ki sama skrbi za otroke, kot tista, ki je brez njih« (Kačičnik 2006).

Definiranje spolne vloge žensk preko pojmovanja spolne vloge moških tradicionalno postavlja ženske v podrejeni položaj, čeprav so se razmerja med spoloma nedvomno spremenila. Med drugim tudi ne moremo več govoriti o samo dveh spolih, ampak o celem spektru alternativnih spolnih identitet, ki nastajajo in se pogajajo na relaciji med spoloma moški - ženska. Vseeno pa trdim, da so v družbenem življenju postavljeni v hierarhična razmerja, kjer še vedno prevladuje osnovna označevalna ekonomija, ki se v definiranju in kategorizaciji identitet še vedno nanaša na osnovna relacijska pojma moški-ženska. Vsaka spolna identiteta še vedno zavzame odnos do binarne opozicije moški-ženska. Novonastale spolne identitete so ujete v teža jezikovnih pravil, kjer se lahko konstruirajo le kot (bolj ali manj) moški ali (bolj ali manj) ženski subjekt, saj jim artikulacija z dostopnimi jezikovnimi sredstvi onemogoča konstrukcijo identitete zunaj te relacije. Tako še vedno ne uideemo osnovni relaciji med zgolj dvema spoloma. Kot pravi Butler, se družbeno-spolna integriteta ohranja: »Če lahko govorimo o "moškem" z moškim atributom in ta atribut razumemo kot ugodno, a naključno lastnost tega moškega, potem lahko govorimo tudi o "moškem" z ženskim atributom, kar koli že to je, in še zmeraj ohranjamo družbeno-spolno integriteto« (Butler 2001, 36).

Prevladujoča spolna ideologija vzpostavlja spolne stereotipe, ki so najbolj trdovratni vzroki neenakostim med spoli in se v vsakdanjem družbenem življenju nenehno reproducirajo. Finch (2008) ugotavlja, da spolni stereotipi prežemajo vse vidike družbene strukture - ekonomsko, družinsko, politično, kulturno in izobraževalno sfero, pri čemer naj bi bil vsak spol naravno pogojen za opravljanje določenih del. V sodobni Evropi spolni stereotipi še vedno zaznamujejo vse institucionalne sfere. Tako ženske, kljub višji stopnji zaposlenosti glede na pretekla desetletja, še vedno opravljajo večino neplačanega dela znotraj družine, prav tako je bolj verjetna njihova odsotnost z dela zaradi skrbi za otroke in družino. Ker je spolni vlogi žensk pripisana skrb za družino, so njihove izbire in priložnosti v javni sferi omejene. Tudi vloge znotraj družine opredeljuje tipična spolna segregacija. Reprezentacija tipičnih poklicev je povezana s pripadnostjo določenemu spolu. Tako ženske v veliki meri zasedejo oziroma izberejo poklice, ki vključujejo skrb za druge: učiteljice, vzgojiteljice, socialne delavke, medicinske sestre itd. Moški na trgu dela zaslužijo več kot ženske, prav tako imajo večje možnosti, da bodo zasedli bolj plačane položaje, ki so pogojeni s posedovanjem

konkretnih veščin. Ker se od moških še vedno pričakuje, da bodo prevzeli glavno finančno breme preživetja družine in je vloga moškega kot delavca višje vrednotena kot njegova vloga roditelja, se od njih pričakuje aktivno opravljanje poklica in s tem eliminira ostale možnosti izbire (npr. vloge, ki je pripisana ženskam) kot družbeno nesprejemljive (Finch 2008, 18–21).

Spolni stereotipi so pomemben del naše mentalne matrice in referenčni okvir, ki usmerja socializacijo posameznika v pripadnika družbe in s tem pripadnika spolu. Spolna dihotomija, ki zanika obstoj spolne identitete zunaj moško-ženske opozicije, je prav tako zaščiten z institucionalnim okvirjem. *Zakon o enakih možnostih žensk in moških* sprejet v Državnem zboru RS junija 2002³, ki naj bi zagotavljal enakost med spoloma, hkrati pristaja oziroma prepozna zgolj dve družbeno-polni skupini. V tem pogledu utrjuje ideologijo spolne dihotomije ter pravno ščiti pravice posameznikov, ki jih prepozna kot moške ali ženske. Nanašanje na ti dve kategoriji prvič zanika obstoj drugih spolov, tiho odvzame status posameznikom, ki se ne prepoznajo znotraj njih, drugič pa »ženske« razume kot posebno depriviligirano družbeno skupino z določenimi značilnostmi, ki ji, čeprav priznava zgodovinsko in družbeno pogojenost spolnih vlog, obenem podeljuje pravice in ustvarja družbeno atmosfero, v kateri se razlike ohranjajo. Glede na to, da formalno-pravna izenačitev pravic moških in žensk ni ustvarila družbenih kazalcev, ki bi nakazovali na enakopravno izenačitev v družbenem in družinskem življenju, je zakonska podlaga le površinsko »krpanje lukenj«, ki še vedno ostaja le govor o razlikah, ki naj bi postale irelevantne in diskurz, ki subtilno pritrjuje razlikovanju med moškim in ženskim. Poudarjanje spolne razlike je posebna manifestacija seksizma, patriarhalna kreacija in poskus racionaliziranja neenakosti. Izhaja iz zgodovinske ideje o ženskah kot neracionalnih in se v takih postavitvah zgolj manifestira in nakazuje na njihovo dejansko neenakost. Spol v pravnih in zakonodajnih aktih naj bi bil irelevanten, ker je seksizmu spolna razlika inherentna (Squires 2000, 117).

Medkulturna variabilnost vlog je pokazala, da je način povezovanja in vrednotenja kategorij narave in kulture, javnega in zasebnega ter ostalih binarnih opozicij, vse prej

---

³ Namen zakona naj bi bil »izboljšanje položaja žensk in ustvarjanje enakih možnosti žensk in moških na političnem, ekonomskem, socialnem, vzgojno-izobraževalnem ter na drugih področjih družbenega življenja« (Ur. l. RS 59/2002).

kot univerzalna podlaga konstrukciji spolnih identitet. Severno-ameriške *Berdache* imajo tri spolne kategorije - moški postane *Berdacha*, ko prevzame družbeno vlogo in naloge, ki so v zahodni kulturi pojmovane kot tradicionalno ženske (Moore 1994, 24). Izziv trditvi o univerzalnosti bipolarnosti spolnih kategorij in nujnost umeščenosti znotraj teh kategorij nedvomno predstavlja primer indijskih *hidžer*. Skupnost *hidžer* zajema osebe brez spola, ali moške, ki se za brez-spolnost odločijo prek operativne korekcije. Družbeno sprejemanje *hidžer* temelji na tradicionalnem hindujskem prepričanju o spremenljivosti moških in ženskih identitet, transformativnosti biološkega spola, spolne identitete ter variabilnosti bioloških in družbenih spolnih vlog v polju človeškega in božanskega. V večini primerov so *hidžre* pozitivno vrednotene s strani družbe (DeFrancisco in Palczewski 2007, 47). Moore pa navaja primer spreminjanja spolne identitete tekom življenja pri ljudstvu *Hua* iz Papue Nove Gvineje. Pripadniki tega ljudstva sicer so klasificirani glede na zunanje telesne znake, vendar hkrati tudi glede na količino določenih ženskih ali moških substanc, ki jih vsebuje njihovo telo. Te substance so predmet transferja med spolnimi razredi, zato se spolna identiteta posameznika lahko spreminja glede na količino in vsebino prenesenih substanc, ki se prenašajo prek hranjenja, spolnosti in vsakodnevnih stikov (Moore 1994, 23–24).

Poseben izziv ideologiji o notranji povezanosti med biološkim spolom in družbeno-spolno identiteto v zahodnem družbenem kontekstu predstavljajo postmoderne spolne identitete, ti. transseksualnost, kjer so spolne identitete ustvarjene na podlagi drugega biološkega spola in v praksi zavrnejo načelo vzročne povezave med biološkim in družbenim. Gre za prenos identitete na drugo korelacijsko raven, »prečkanje meja« med spoloma, kjer se posameznik identificira z nasprotnim spolom. Glede na obstoječo binarno spolno shemo avtorja Ekins in King (2006) klasificirata štiri načine transseksualnosti: permanentno prečkanje linije, začasno prečkanje linije, zavrnitev ideje o mejah med spoli in iskanje nadspolne identitete (Elkins in King 2006, 34). Predvsem iskanje identitete, ki transcendentira obstoječo spolno shemo in kjer biološki spol ni osnovna referenca oblikovanja družbene identitete, lahko pomeni vzvod iskanju enakosti med posamezniki, ki niso obremenjeni s pripadnostjo spolu.

3 Biološki spol?

Organizacija spolov dane družbe reflektira in utrjuje družbeni red, ustvarja določene družbene statuse in identitete ter oblikuje kulturne scenarije, po katerih pripadniki določenega spola igrajo svojo vlogo. Iz tega družbenega reda so izključeni posamezniki, ki družbeno ali biološko ne ustrezajo kriterijem spolne polarizacije - so družbeno marginalizirani ali pa predmet medicinskega proučevanja. Četudi za hip sprejmemo predpostavko o biološki predeterminiranosti, končna slika kaže na diskontinuiteto med spolnimi telesi in kulturno obeleženimi identitetami kot zgolj binarno opozicijo. Če bi bil družbeni spol odvisen od biološkega in bi se oprli na kombinacijo kromosomov kot označevalcev biološkega spola, bi se iz tega moralo odpreti vsaj pet potencialnih smeri nadaljnjega razvoja družbeno spolne identitete. Poleg tipičnega XX kromosoma, ki ga ima žensko telo in XY, ki ga ima moško, obstaja možnost, da zarodek podeduje samo kromosom X, ali pa dodatni X ali Y. Kombinatorika torej nakazuje na pet različnih možnosti (Aulette in drugi 2009). Ideološka podpora umetni spolni dihotomiji kot edini možni poti razvoja pride v konflikt sama s sabo, saj postavi pod vprašaj fiksnost dveh kategorij, ki jih ustvarja. Glede na avtoriteto moderne medicine nad posameznikovim telesom in dušo, se pripadnost spolu prek bioloških determinant kaže kot nedvoumno dejstvo.

Zadnik in Mulej (2006) se sprašujeta, katera biološka determinanta pri določanju spola je bistvena. Spol določajo tako notranje genitalije, hormonski status, kromosomska slika in sekundarne spolne značilnosti, pri čemer lahko katerakoli spremenljivka igra ključno vlogo pri določanju spola. Biološka podlaga postane precej bolj kompleksna in relativizira domnevno pravilnost razmejitvenega kriterija tipičnih zunanjih spolovil. Povzdigovanje zgolj določenega vidika biološkega spola se tako prej izkaže za rezultat družbenega konsenza, kot pa resničnega razmejitvenega kriterija. Nakazuje na ideološko obarvanost izbire indikatorja spola. Tako zahodna ideologija še vedno pristaja na dihotomijo moškega in ženskega kot biološke razlike. Zadnik in Mulej (2006) sta z antropološko medkulturno primerjavo ugotovili, da binarna spolna shema ni univerzalna, moški in ženska sta zgolj predstavnika polarnih ekstremov. Tako bi tudi z biološkega vidika, namesto spolne dihotomije, morali vzpostaviti spolni kontinuum, kjer bi svoje identitete med obema poloma lahko vzpostavili individuumi, ki ne spadajo v konvencionalno spolno sliko. Pri poskusu delegitimacije medicinskega argumenta se

avtorici podobno kot Aulette in drugi (2003) sklicujeta na biomedicinske raziskave, ki dokazujejo obstoj vsaj petih bioloških značilnosti, ki obstajajo izven tipičnih primarnih spolnih znakov. Na družbeni ravni se problem pojavi že pri poimenovanju posameznikov znotraj spolnega spektra. Z zadržkom uporabita besedo interseksualec, katere sopomenka je beseda hermafrodit, čeprav naj bi prva pomenila osebo med obema spoloma, druga pa osebo obeh spolov. Pomanjkanje lingvističnih kategorij vzpostavi interseksualce kot osebe brez statusa in jih v zahodni kulturi sili k izbiri med moškim oz. ženskim kot edinima legitimno obstoječima kategorijama. Interseksualci v zahodnem svetu niso v registru legitimnega in so obravnavani kot motnja - čeprav so v medicinskem smislu povsem zdravi - podvrženi so kirurški korekciji spola, zato je njihovo število težko določiti. Ugotavljata »da je nedorečenost spola razumljena kot skrajno nesprejemljiva in kot taka podvržena edinemu cilju: čimprejšnji "normalizaciji", ki se izraža skozi strogo delitev naše družbe na dva pola« (Zadnik in Mulej 2006). Očitni interseksualci predstavljajo problem predvsem v družbenem in ne v medicinskem smislu. Nezmožnost pripisati spol posamezniku vzbuja v ljudeh nekakšno kolektivno nelagodje in predstavlja grožnjo binarnemu sistemu biološkega in družbenega spola ter spodkopava nefleksibilnost družinskih, izobraževalnih in poklicnih struktur (Preves 2003, 12).

Moderna znanstvena konstrukcija sveta ima legitimacijsko funkcijo in je rezultat trenutnih ideoloških potreb neke družbe. Zato se tudi Kessler in McKenna (v Aulette in drugi 2009) upravičeno sprašujeta o stopnji družbenega v biološki razlagi sami. Trdita, da je sam biološki spol že vselej družbeni konstrukt. Objektivnost in racionalnost, ki kot idealno načelo raziskovanja usmerjata interpretacije razprav o genih, kromosomih in hormonih, sta prav tako žrtvi ideologije dveh spolov, ki jih znanstveniki kot pripadniki družbe projicirajo v objekte proučevanja, saj v raziskovalno dejavnost vstopajo z že ponotranjenimi idejami. V tem pogledu je tudi »človeška narava že vselej manifestacija kulturnih pomenov, družbenih odnosov, političnih razmerij moči« (Lorber v Aulette in drugi 2009, 19). Butler pravi, da

družbenega spola ne smemo razumeti kot zgolj kulturni vpis pomena na že prej dani biološki spol (pravna koncepcija); družbeni spol mora označiti tudi sam proizvodni aparat, s katerim se vzpostavi sama biološka spola. Izid je ta, da razmerje družbenega spola in kulture ni enako razmerju biološkega spola in narave; družbeni spol je diskurzivno/kulturno sredstvo, kjer se proizvajata in

vzpostavljata »spolno obeležena narava« ali »naravni biološki spol« kot »prediskurzivna«, predhodna kulturi in politično nevtralna površina, na kateri deluje kultura (Butler 2001, 19).

Butler s svojo konceptualizacijo biološkega spola kot družbenega produkta razrahlja vezi še eni regulativni dihotomni strukturi - distinkciji med biološkim in družbenim spolom. Poseže v sam znanstveni diskurz, v sama dejstva, ki jih ta vzpostavlja, v njihovo dozdevno nespremenljivost; s tem poskuša nastaviti analitični aparat, ki bi razkril in analiziral politične in družbene interese v diskurzivno proizvedenih »naravnih« dejstvih, ki obkrožajo telo. Tako biološki kot družbeni spol, kot tudi razmerja med njima, sta zgodovinsko in kulturno pogojeni kategoriji in ne obstajata pred diskurzom, družbeno interpretacijo materialne plati telesa. Delitev spola na biološki in družbeni vidik, kjer ima prvi realni, preddiskurzivni obstoj, je hkrati sprožil (re)produkcijo dveh fiksnih kategorij kot naravnega nedvoumnega bistva, ki naj bi bil univerzalen.

Povezovanje biološkega in družbenega je torej kulturno specifičen konstrukt. Prepoznavanje anatomskih razlik med moškimi in ženskami v drugih kulturah ne proizvaja nujno dveh fiksnih binarnih kategorizacij biološkega spola. Razlike, ki jih družba naturalizira in locira v človeško telo, fizične značilnosti, kozmologijo in okolje, niso univerzalne. Moore (1994) navaja primer antropoloških proučevanj iz Nepala, kjer je družbeno razlikovanje med moškim in ženskim telesom analogno razlikovanju med mesom in kostmi, ki pa je utelešeno v *vsakem* telesu, kar ruši paradigmo o univerzalnem dihotomnem razlikovanju med biološkimi spolnimi telesi in iz njih izhajajočimi družbeno konstruiranimi identitetami. Zdi se, da v zahodnem znanstvenem diskurzu ne potrebujemo samo telesa, da bi imeli spol, ampak prav tako potrebujemo spol, da bi imeli telo (Moore 1994, 11–12). Dva telesna spola sta vzrok dvema spolnima identitetama in kot taka proizvajata specifično ekonomijo spolne razlike.

Ker je naracija o spolni razliki kot osnovnemu nasprotju vodilna družbena ideologija znotraj katere se pišejo kulturni scenariji, se spolne razlike v družbi vztrajno pojavljajo. Iz širše perspektive je ideološki diskurz o spolih glavni arhitekt »moškosti« in »ženskosti« kot bipolarnih nasprotji, hkrati pa te razlike, ki so rezultat diskurza, podaja kot predobstoječa objektivna dejstva. Spolna kategorizacija ni preprosto rezultat opažanja razlik, njihovo poudarjanje je predvsem tehnika konstrukcije. Znotraj

diskurzivnega obstoja razlik med spoloma se določene značilnosti, vedenja in interesi povežejo z določenim spolom. Pozicije, ki naj bi jih zavzel posameznik, družbeno kategoriziran kot moški v polarnem nasprotju do ženske, so kulturno višje vrednotena (Crawford 1995). Ideologija spolov producira vzorec idej, ki legitimira družbeno strukturo, družbene hierarhije in celotni družbeni imaginarij ter znotraj njih usmerja delovanje v skladu s temi idejami.

4 Feminizem in kategorija ženske in subjekta

Zgodovinske hierarhije med spoloma so poskušale problematizirati različne veje feminizma. Vsem je skupna politična motiviranost, saj težijo k odpravi neenakosti med spoli, tako na družbenem kot zasebnem področju. Antropološki izsledki so odločilno vplivali na razvoj feminističnih teorij, saj so prodrli v samo bistvo argumenta o naravni podrejenosti ženske spolne vloge nasproti moški, ki se jo skozi zgodovinske ideološke naracije zahodne družbe upravičuje z argumentom reprodukcijske vloge žensk. Dokazi o obstoju medkulturnih razlik v spolnih vlogah so pripeljali do kritičnega premisleka o spolu kot nečemu, kar je naravno dano in apriorno podrejeno v razmerju do moške spolne vloge. Obračun z biološkim determinizmom je rezultiral v konceptiji spola kot družbene kategorije, ki je bil predmet različnih analitičnih prijemov.

Distinkcija med biološkim in družbenim je pomenila teoretsko podlago, na kateri je mogoče upravičeno zahtevati odpravo neenakosti, saj je v teoretskih krogih odpravila mit o naravnem podrejenem položaju žensk v družbi in njenih institucijah. Družbeni spol je konstrukt različnih komponent, pri čemer biološke razlike kot zgolj anatomske nimajo nikakršne vloge. Razlagi o esencialnem izvoru razlik, po kateri naj bi se preko neke naravne logike prenesla na družbene odnose med spoloma, je zgornja trditev odvzela osnovno referenčno točko svojega obstoja (Moore v Woodward 1997, 59–61). Znani politični slogan drugega vala feminizma »biologija ni usoda« je vključuje emancipatorni potencial v razkrivanju zgodb, ki se po svoj argument zatekajo v naravo - v feminističnem političnem delovanju so tovrstne naracije ideologija, ki upravičuje neenaki položaj med spoloma.

Eden takšnih poskusov v drugem valu feminizma je vzpostavljanje enotne kategorije »ženske«, konstruirane z namenom zajeti enotno in univerzalno izkušnjo podrejenosti žensk. Predpostavka, da so vse ženske izpostavljene enakim patriarhalnim strukturam, je izzvenela v očitkih etnocentrizma in rasizma, saj ne zajema družbeno in kulturno pogojenih mnogoterih izkušenj žensk. Primeri antropoloških proučevanj so namreč vztrajno pričali o obstoju različnih spolnih ideologij, ki se manifestirajo v različnih odnosih med spoloma (Zaviršek 1993). Kot pravi Švab (2002), je dilema enakosti in razlike glavna rdeča nit feminizma drugega vala. Se mora feminizem opreti na skupni položaj žensk ali mnogotere izkušnje? Feminizem drugega vala je pomenil dvoje-celoto raznolikih teorij in družbeno gibanje z jasnimi političnimi cilji preobrazbe

obstoječe moderne družbe. Primarni interes je bil preseganje podrejenega položaja žensk na področjih izobraževanja, blaginjskih pravic, enakih možnosti, svobodnega odločanja o rojstvu otrok, plačevanju ženskega dela itd. Pri tem je feminizem drugega vala izhajal iz predpostavke, da je izkušnja podrejenosti žensk v javnem in privatnem življenju skupna točka njihovih izkušenj in ključna teoretska perspektiva, iz katere se gradi konkretna politična akcija.

Dvom o enotnosti izkušnje podrejenosti pa je sprožil vprašanje razlik znotraj kategorije ženskosti in je pomenil predvsem preusmeritev analitičnega fokusa na vprašanja raznolikosti izkušenj med ženskami samimi (Švab 2002, 195–201). Splošna kategorija »ženstva« je tako postala sporna, reducirajoča kategorija, ki je mnogotere izkušnje žensk (ki so podrejenost v družbenem sistemu izkušale tudi zaradi drugih pripisanih družbenih statusov, kot sta na primer nacija ali barva kože in tako dejansko izkušale dvojno zatiranje) kljub poskusom emancipacije poskušala stlačiti v izkustvene okvirje, ki so jim na ravni osebne izkušnje tuje. V različnih kulturnih in zgodovinskih kontekstih spol ni konstruiran koherentno, prečkajo ga »rasne, razredne, etnične, seksualne in regionalne modalnosti diskurzivno konstituiranih identitet. Izid je tak, da je družbeni spol nemogoče ločiti od političnih in kulturnih presekov, v katerih je neizogibno proizveden in ohranjen« (Butler 2001, 15). Esencialistično koncipiranje ženskega subjekta še vedno ohranja mišljenje o nespremenljivi in posebni ženski naravi, o nekem ženskem bistvu, ki je naravno dano in zato nespremenljivo samo po sebi, možnost spremembe pa se lahko odvije zgolj na ravni vrednotenja. Kot takšno še vedno ohranja razliko med spoloma - medtem ko definira moškega, definira žensko in se znova vrača k ustvarjanju razlike in hierarhije med njima. Posebna osredotočenost na »ženskost« in »žensko« zanika in »prezre problem, da so naše posebne ženske izkušnje in vrednote, kolikor jih priznamo, odvisne od sedanjih materialno in diskurzivno proizvedenih hierarhij, ki pripisujejo moč in privilegije moškim, uslužnost in trpljenje pa ženskam« (Segal 1993, 93). Poudarjanje vrednot, ki naj bi bile ženskam skupne, v določenem političnem kontekstu lahko pomeni gorivo artikulaciji zahteve za uresničevanje enakih civilnih pravic in posledično kolektivno politično akcijo. Vendar v njej izzveni v tišino marsikatera ženska izkušnja, ki se v vrednotah iskanja skupnega ženskega bistva ne prepozna.

Koncept družbenega spola je omogočil razlago in obenem delegitimacijo analogije med spolno biološko razliko in družbenim konstruktom spola. Vseeno se je feminizem

diference, tako kot mnogi »razsvetljenski« projekti, iztekel v vnovično potrjevanje binarnih razlik med spoloma, ki jih je poskušal dekonstruirati. Kritika politike razlike, ki naj bi se utemeljevala v prepoznanih razlikah med spoloma in tako varovala skupno žensko identiteto, je porajala vprašanje, kako preseči koncepte, ki utrjujejo binarno postavitev in ustvariti identitete, ki presegajo spolno razliko, konvencionalne forme pomenov, praks in reprezentacij. Sledil je poskus dekonstrukcije zahodne dualistične logike kolektivnega imaginarija (di Stefano v Nicholson 1990, 63–66).

Spoznanje, da spoli kljub težko pridobljenim pravnim pravicam v družbenem življenju niso enakopravno zastopani in vrednoteni, je sprožilo plaz dodatnih vprašanj in tehtanje pravilnosti načinov, s katerimi se je feminizem spopadel na poti k emancipaciji. Kaj je vzrok, da kljub pravno-formalnim institucionalnim spremembam ženske še vedno ostajajo na drugem polu?

Poststrukturalistični feminizem zato poskuša preseči teoretski spolni binarizem in razgraditi dimenzijo spola kot dozdevne enotnosti in celovitosti subjekta, ki je specifičen konstrukt zahodne družbe. Če je feminizem razlike poskušal vzpostaviti polje, v katerem bi se »žensko« lahko legitimno izrazilo, je to za njihove kritike pomenilo zgolj vnovično potrditev patriarhalne podrejenosti, saj še vedno pristaja na dihotomijo moški-ženska in s tem nadaljuje sago razsvetljskega projekta, ki na piedestal postavi univerzalni racionalni subjekt, s figami v žepu pa še vedno pristaja na dualistično pojmovanje psiholoških, duševnih in telesnih aspektov individuumov in pri tem daje prednost tistemu, kar je racionalno, javno, moško itd., iz česar je ženska avtomatsko izključena. Poststrukturalističnemu feminizmu zato ne gre več za pritrjevanje skupinski ženski identiteti, ampak za dekonstrukcijo kategorij »moškosti« in »ženskosti« samih, v kritiki racionalnega subjekta pa za emancipacijo od kategorije univerzalnega »človeka« nasploh. Ne verjamejo več v neko večno bistvo, ki družbi ženske kot posebno skupino znotraj družbe, ampak v tem vidijo samo še en patriarhalni konstrukt, ki ovit v iluzorno univerzalizacijo in naturalizacijo posledično definira realnost na način, ki zagotavlja prevlado enega spola nad drugimi. Zanje je subjekt rezultat oblastnih in diskurzivnih odnosov in ne izhaja niti iz duha, telesa ali narave. Spolne identitete so konstrukt zgodovinsko naključnih družbenih praks in odnosov in razbitje okov patriarhalne kulture se lahko zato odvije zgolj z dekonstrukcijo in relativizacijo dihotomnih kategorij moški-ženska (Barša 2009, 7–17).

Anglo-ameriške poststrukturalistke svoja dela navezujejo na Foucaulta in Derridaja - raziskujejo načine, prek katerih se družbeno diskurzivno oblikujeta individualna in kolektivna identiteta, ter načine pogojenosti identitet z zgodovinskim in kulturnim repertoarjem. Zanima jih torej način konstrukcije spolnih identitet, kakšni diskurzi so vzvod specifičnim spolnim postavitvam ter v kakšna razmerja moči so postavljene.

5 Spol kot performans

Teorija družbenega spola kot performans je poseben teoretski produkt avtorice Butler. Družbeni spol ni nekaj, s čemer se rodimo ali nekaj kar smo, ampak je nekaj, kar počnemo. Spol je torej performans, je družbena praksa: »Spolne (gender) kategorije se ohranjajo in krepijo v vsakodnevnem vedenju. *Moški* in *ženska* kot strukturalno relevantni družbeni kategoriji se ne bi ohranjali, če ne bi izvajali dovolj spolno opredeljenih vedenj in hkrati vedenj, ki spolno opredeljujejo - če določena skupina ljudi ne bi igrala vlog *moških* in *žensk*« (Eckert in McConnell-Ginet 2003, 50).

»Procedura« umeščanja v dvospolni koncept se začne že pred rojstvom- oznanjanje, ali bo otrok »on« ali »ona«, je poseben interakcijski ritual in pomeni prve »dihotomne« vzvode. Določitev spola ni samo določitev fizičnih lastnosti; pomeni osnovno orientacijsko točko poteka aktivnosti, ponotranjenja značilnosti preko socialnega učenja spola in usmerjanja vsebine interakcij z otrokom, ki bo na ta način ponotranjil spolno shemo. Spol pomembno vpliva na vsebino in način interakcije z otrokom. Eckert in McConnell-Ginet (2003) navajata raziskavo, s katero je bilo ugotovljeno, da odrasli drugače interpretirajo otroški jok, če verjamejo, da je otrok ženskega ali moškega spola. V prvem primeru so jok interpretirali kot izraz strahu, v drugem pa kot izraz jeze. Prav tako so na videz ocenili fantke kot večje, čeprav med njimi ni bilo bistvenih razlik. Interpretacija otrokovega vedenja po spolu pomembno oblikuje prve odnose, ki v svojih reakcijah vsebujejo prepričanje o spolnih razlikah. Spol tako pogojuje obliko verbalne komunikacije z otrokom in usmerjanje k različnim igračem in aktivnostim. Vse interakcijske aktivnosti so del označevalnega procesa, ki utrjujejo razliko med spoloma. Sem spada ritual izbire barve, vrednotene glede na spolno razliko. Določitev spola sproži proces socialnega učenja spola in spolnega označevanja sveta. Lingvistični dogodek poimenovanja otroka in barve so samo del simboličnih resursov, ki podpirajo nenehno pripisovanje spolnih vrednosti. Pripadnost spolu je dosežek učenja v socializacijskem procesu, je aktivna komponenta izvajanja karakteristik, ki naj bi bile tipično moške oz. tipično ženske. Tako učenje kot performativni vidik spola je kolektivna kolaboracija in sega prek individualnih spolno tipičnih vedenj do družbenih institucij in kulturnih ideologij. Osnovna dihotomija spolov je podlaga, na kateri bo otrok gradil svoje sebstvo, prepoznaval sebe in druge. Pripadnost spolu bo postala

osnovna referenčna točka gradnje svoje identitete in pripisovanja spolne identitete drugim v družbenih interakcijah (Eckert in McConnell-Ginet 2003).

V kontekstu teorije performativnosti spola Butler trdi, da proces učenja določenega spola ni nikoli zaključen proces, ni samo neka priučena značilnost, ki jo zgolj ponotranjimo v zgodnjem otroštvu. Spola ni neko statično bistvo, ki se zgolj reflektira v družbenih aktivnostih, ampak je potrebno vedno znova dosežati »naturalnost« skozi performativni prikaz spolnih karakteristik. Za avtorico spol ni posamezni dogodek ali dejanje, ampak *ponavljanje* dejanj skozi čas. Koherenca spola je tako dosežena s ponavljajočo stilizacijo telesa v okvirih, ki dajejo vtis, da so povsem naravni in se zgledujejo po nekem izvorniku. Vizualni element je poseben način komunikacije spola in tesno vpet v sodobno potrošniško naravnano strukturo kapitalistične družbe (Speer 2005, 61–62).

Spol nima nekega esencialnega referenčnega okvira, ki bi obstajal zunaj diskurza in ne obstaja neodvisno od njegove ekspresivne komponente. To pa ne pomeni, da je vedno zavestna igra, poseben trud, ampak *performativni dosežek*, ki ga žene družbena sankcija in tabu. Butler pravi, da koncepta performativnosti ne smemo razumeti v strogem »dramaturškem« smislu. Zavrača voluntaristično videnje spola: »Napačno razumevanje spolne performativnosti je v tem, da je spol izbira ali da je spol vloga ali da je spol konstrukcija, ki si jo nadenemo, tako kot si zjutraj nadenemo oblačila« (Butler v Bourdieu 2010, 119).

Bistvena značilnost diskurza je njegova ponovljivost. Butler poudarja težo predobstoječega diskurza v konstrukciji spola. Diskurz namreč nikoli ni original, ampak je vedno znova reproduciran - v govoru ali proizvajanju spola pomen »potuje« po kanalu od prejšnjega govorca, tekst se na naša na tekst, ki mu predhaja, njegova referenca je vedno intertekstualna. Zato diskurz vedno uide popolni kontroli subjekta, ki se ga diskurz poslužuje. Diskurzi oblikujejo spolno identiteto in omejujejo »kaj in od koga je kaj« lahko izrečeno. V igro vpeljejo že obstoječe normative in ideje, ki obkrožajo razumevanje samega sebe in drugih. Vendar pa koncept ponovljivost, »citiranja«, ne pomeni popolne determiniranosti subjekta. Vsaka ponovljivost poraja sicer minimalne razlike, ki pa v prenosu v drug kontekst lahko porajajo nove pomene in se izkažejo za subverzivne. Odpor proti ustaljenim spolnim normam je mogoč na podlagi kreativnega ustvarjanja novih, drugačnih simbolnih pomenov (Speer 2005, 62–

65). Spol je torej družbena in kognitivna kategorija, sito prisvajanja znanja in informacij, selektivno procesiranih, diferenciranih in privzetih z namenom ustvariti samouresničujoče prerokbe o moških in ženskah. Identiteta je nedokončana zgodba in zato vedno v nastajanju, kar pa predvsem pomeni način, na katerega vedno znova uporabimo resurse zgodovine, jezika in kulture. Spol je treba vedno preučevati v kontekstu družbenih razmerij. Teorija o spolu kot performansu lahko pomeni izhodišče proučevanja vloge jezika pri družbeni konstrukciji spolov, saj v interakcije vedno vstopamo s komunikacijo (ibid).

Jezika se naučimo v pomenskih okoliščinah, ki se kasneje prenese na širše družbene kontekste, udejanji pa se le s konkretno rabo v interakcijah. Teža socialnih interakcij pri oblikovanju idej o spolih ni zanemarljiva, saj v procesu proizvodnje pomena oblikovane vsebine v teh interakcijah prenašamo v notranjo interakcijo s samim sabo, kar pomeni način, kako sami sebe razumemo in posledično pozicioniramo v svetu. Jezik v kontekstu socialnih interakcij ni zgolj sredstvo refleksije spola, ki inherentno obstaja v posamezniku, ampak je njegova uporaba prav tako performativni akt, je družbena praksa in posebna tehnika ustvarjanja socialne identitete.

6 Družbeni konstrukcionizem

Poststrukturalizem in iz njega izhajajoče teoretsko polje družbenega konstruktivizma postavlja dihotomna razmerja med moško in žensko subjektivnostjo kot rezultat transakcij. Nasprotno od esencialistične pozicije vedenja žensk v teoriji družbenega konstruktivizma ne pogojuje dejstvo, da so ženske, ampak članstvo v posebni kulturno-družbeni skupini, ki je postavljena v določene situacije in interakcije. Te interakcije spodbujajo zgolj določene načine vedenja in komunikacije ter težijo k zatiranju drugih. Janis Bohan (v Crawford 1995) pravi, da je razlika med esencialistično in družbeno konstruktivistično pozicijo analogna različnemu opisu konkretne interakcije. V prvem primeru bi z besedo »prijateljski« opisali lastnost posameznika v interakciji, v drugem pa način interakcije med posamezniki, kjer ima oznaka »prijateljski« poseben pomen, s katerim se strinjajo udeleženci in je skladen s pomenom referenčne družbene skupine ter potrjen s procesom vstopa v interakcijo. Če bi pojem »prijateljski« poskušali stlačiti v kategorijo spola, bi esencialistični vidik z njim opisal značilnost ženske v interakciji. Značilnost je lahko rezultat biološkega imperativa, socializacije ali kombinacije obojega, z opisom postane značilnost ženske. V nasprotju bi konstruktivistični vidik zagovarjal tezo, da je vstop spola v prijateljsko transakcijo produkt družbenega konsenza o primernosti določenega vedenja, kjer so moški in ženske različno izpostavljeni kontekstu povezovanja spola in značilnosti, ki izzove prijateljsko obnašanje in tako postane značilnost povezana s spolom. Igra spola se odvija na treh ravneh; družbeni, interpersonalni in individualni, ki jih prežema diskurz spola - določene značilnosti, vedenja in interesi so asociirani s konkretnim spolom in ta zdravorazumski pogled se utrjuje v družbenih interakcijah (Bohan v Crawford 1995, 12–13).

Podobno kot simbolni interakcionizem, pravita DeFrancisco in Palczewski (2007), tudi družbeni konstruktivizem zagovarja teorijo, da je pomen aktivno ustvarjen v družbenih interakcijah. Družbeni konstruktivizem se osredotoča na načine konstrukcije pomena in z njim povezane neenakosti v proizvodjanju spola. V tem pogledu je spol družbena institucija, ki organizira način interakcij in pogojuje dostop do resursov moči. Spol ni atribut posameznikov, ampak osmišljanje interakcij in je konceptualiziran kot glagol in ne kot samostalnik. Načinom interpretacij dominira kulturni kontekst, iz katerega posamezniki črpajo smisel.

»Kulturni sistem rasizma, patriarhata in seksizma ustvarjajo igre z neenakimi pravili, na katerih se gradijo komunikacije. Posamezniki sicer igrajo aktivno vlogo v konstrukciji spola, rase, družbenega razreda, spolne orientacije in drugih družbenih identitet, vendar ne morejo popolnoma usmerjati konstrukcije teh identitet mimo specifične konstelacije kulturnega sistema, ki identitete soustvarja in teži k njihovem ohranjanju« (DeFrancisco in Palczewski 2007, 52).

Proizvajanje spola kulturno kompetentnih članov družbe zajema percepcijske, mikropolitčne in interakcijske aktivnosti. Spol je torej pojavna značilnost družbenih situacij, kot rezultat interakcij pomeni racionalizacijo različnih družbenih razvrstitev in sredstvo ene najbolj osnovnih družbenih stratifikacij, ugotavljata West in Zimmerman. Pravita, da udeleženci v interakciji organizirajo govorne aktivnosti, ki izražajo pripadnost spolu na družbeno sprejet način, ter povratno v isti luči interpretirajo druge. Avtorja pri razumevanju spola kot rezultata interakcij izhajata iz distinkcije med biološkim spolom, spolno kategorijo in družbenim spolom. Prvi pomeni determiniranje spola z biološkimi kriteriji, ki so rezultat konsenza neke skupnosti o vlogi telesnih značilnosti pri določanju spola. Pozicioniranje v spolno kategorijo zahteva aplikacijo bioloških kriterijev, ki so vsakodnevno vpeti v identifikacijske prikaze (gender display), v katerih so vzpostavljeni in v katerih se utrjuje ideologija spolov. S tem se utrjuje tudi članstvo v določeni spolni kategoriji. V tem pogledu spolna kategorija predpostavlja biološki spol, postane njegova zastopnica v družbenih interakcijah, vendar njuna povezava lahko variira. Posameznik se lahko pogaja za članstvo v družbeno-spolni kategoriji tudi v odsotnosti povezanosti družbeno vzpostavljene biološke klasifikacije. Družbeni spol pa je normativna aktivnost upravljanja vedenja v skladu z značilnostmi, ki so pripisane posameznemu spolu. Med tremi kategorijami obstaja analitična neodvisnost, čeprav družbena formulacija spola izhaja ravno iz ideološke predpostavke o notranji povezanosti med njimi. Kolektivni imaginarij zahodnih družb dojema razlike med obema spoloma kot naravno in nedvoumno bistvo z značilnimi psihološkimi in vedenjskimi karakteristikami. Na ideologijo ni imuno tudi akademsko proučevanje, npr. psihologija, ki prav tako izhaja iz predpostavke o esencialnih razlikah med moškimi in ženskami. Vendar, kot pravita West in Zimmerman (1987), spola ne moremo zreducirati na značajske poteze ali koncept družbenih vlog, saj se spol konstituira v interakcijah. V vsaki interakciji z drugimi predpostavljamo, da udeleženci posedujemo svoje »naravno bistvo«, ki se manifestira v

ekspresivnem delovanju, v znakih, ki se naravno odražajo v govoru, obrazni mimiki in telesni govorici. Moškosti in ženskost sta prototipa osnovnih ekspresivnih izrazov - nekaj kar prežema in označuje tako druge, kot celotno atmosfero socialnih interakcij in povratno podpira hipotezo, da je naše razmišljanje o svetu pravilno. Goffman iz takšnih ekspresivnih izrazov razbere konvencionalne oblike vedenja kot tipične »izjava-odgovor« dvosmerne izmenjave, v katerih lahko prisotnost ali odsotnost simetrije vzpostavi razmerje dominance. Vedenje v interakcijah je ritualno, je uporaba konkretnega kulturnega repertoarja. Ekspresivni izrazi lahko razkrijejo osnovno družbeno delitev na moški in ženski spol, vendar je to zgolj neobvezna izbira. Izražanje tipično moške značilnosti lahko vstopi v interakcijsko polje, in če vstopi, je lahko tudi zavrnjeno. V interakcijah portretiramo tisto, kar razumemo kot »osnovno spolno naravo«, pri čemer uporabimo standardizirane konvencionalne geste. Naša »človeška narava« nam omogoča učenje načinov proizvodnje in prepoznavanja ženskih in moških spolnih izrazov (West in Zimmerman 1987).

Vendar se analitične aplikacije konstruktivistične razlage spola pri proučevanju konstrukcije spola v interakciji izkažejo kot problematične, saj se je pojavilo vprašanje, katero od družbenih statusov oseba konstruira v različnih situacijah. Kako vemo, da je ravno spol tisti, ki obvladuje performans v interakciji in ne npr. statusna moč in kako oprijeti spol kot predmet proučevanja, če je spol izmuzljiva variabla in ne trdno oprijemljiva enota analize? Pogosto je spolni subjekt (oz. proizvodnje femininosti in maskulinosti) še vedno predmet analize, ki se nujno steče k povezovanju določenega aspekta interakcije s spolom, kar je skušala preseči zgoraj opisana veja neesencializma (Speer 2005).

Etnometodološki pristop, ki ga je v svojih delih razvil Garfinkel, je pomenil poseben premik v razmišljanju o spolu v socialnih interakcijah. S študijo primera interseksualne osebe Agnes je ugotovil, da pripadnost spolu oz. spolni status ni samoumevna kategorija, ki se v interakcijah zgolj izraža, ampak predstavlja posebno prizadevanje zadostiti kriterijem moškosti oz. ženskosti. Avtor je proučeval metode, ki jih individuumi uporabljajo pri ustvarjanju identitete. Te so načeloma rezultat rutiniziranih, zdravorazumskih procedur, ki jih uporabljajo v vsakodnevem življenju. Ozadje ene takšnih procedur je samoumevno razlikovanje med dvema spoloma kot rezultat skupne družbene realnosti, kjer je pripadnost določenemu spolu nevprašljiva in deluje na ravni

samoumevnosti. V kolikor pa individuumi po družbeno-spolni kategorizaciji ne zadostijo družbenim kriterijem »moškosti« ali »ženskosti« na biološki ravni, se njihovo spolno identiteto pojmuje kot nejasno in nesprejemljivo. Njihovo ustvarjanje vtisa, da pripadajo enemu izmed obeh spolov zato pomeni poseben trud in dosežek. S proučevanjem situacije interseksualcev je Garfinkel razgrnil, kar je v kulturi nevidno-spol kot poseben trud in dosežek (Speer 2005, 67–68).

Izhajajoč iz Garfinklovih zaključkov Kessler in McKenna argumentirata trditev, da proces učenja spola (gendering) ni enkratni dogodek, ampak ritualistični proces vsakdanjega življenja. Teoriji prevzemanja spola kot procesa je zato sledila zastavitev novih raziskovalnih vprašanj. Kako je v interakciji ustvarjena realnost dveh svetov? Spol sta avtorici definirali kot dosežek, ki se oblikuje v kompleksnosti interakcijskega procesa. Ideja spolne dihotomije kot vzajemno izključujočih opozicijskih kategorij je samoumeven konstrukt družbenih interakcij (Germon 2009, 108–113).

Kessler in McKenna, ki sta raziskovali proces pripisovanja spola sta pokazali, da se teža regulativnosti diskurza najbolj očitno manifestira v situacijah, kjer posameznik v interakciji z drugimi le-tem ne zna pripisati spola glede na kulturni repertoar, ki ga ima na zalogi, torej ko pripisovanje spola ni rezultat vseh sodelujočih. Ugotovili sta, da ko enkrat pripišemo spol sogovornikom, vsa njihova dejanja interpretiramo v skladu s kulturnimi normami, ki se povezujejo z aspektom spola (v Speer 2005, 72–74). Po zunanjih manifestacijah spola tj. posebnih kulturnih znakov, ki nakazujejo spol, posameznika prepoznamo kot moškega oz. žensko. Posebne znake, ki nakazujejo spol v interakcijah poleg zunanjega videza, ki je definirano kot moško ali žensko, definirajo tudi posebni nazivi naslavljanja, ki so prav tako ločeni po spolu npr. *gospa*, *gospodična*, *gospod*, ki hkrati nakazujejo na poročni status posameznika. Zunanji znaki so posebni kulturni kodi in so medkulturno variabilni. Za Beduine v zahodni egiptovski puščavi je tako npr. značilno, da poročene ženske nosijo črne tančice in rdeče pasove, samske ženske pa rute okrog glave in okoli pasu (Romaine 1999, 2).

7 Teorije jezika

Vlogo jezika pri oblikovanju konkretnega pogleda na realnost so poskušale definirati različne družboslovne in humanistične znanstvene veje. Čeprav se mnoge teorije bolj kot na definicijo jezika osredotočajo na njegovo funkcijo, lahko rečemo, da jim je skupna je ugotovitev, da jezik ni zgolj tehnično komunikacijsko sredstvo oz. da ni nevtralnoro dje reprezentacije realnosti. Val takšnih razmišljanj o jeziku sta sprožila ameriška lingvista Benjamin Lee Whorf in Edvard Sapir z znamenito Sapir-Whorfovo hipotezo; jezik ni zgolj proces izražanja potreb in idej na določen zvočni način, ampak te ideje aktivno oblikuje in posledično povzroči, da vidimo svet na zgodovinsko in kulturno specifičen način. V tem pogledu usmerja naše mišljenje in vedenje. Tako bi analiza jezikovnih konvencij neke družbe razkrila socialno strukturo in kolektivne percepcije družbenih skupin (Južnič 1983). Jezik je sistem simbolov, ki ga organizira sklop pravil in vzorcev in so skupni skupini ljudi. Spender označi jezik kot sredstvo za klasificiranje, manipuliranje in vzpostavljanje razumljivega reda v svetu. Kompleksnosti človeškega mišljenja je jezik inherenten, saj je vanj tako globoko zakoreninjen, da dejansko postane pogoj mišljenja (Ivy in Backlund 2004, 154).

Za vsako besedo kot znakom stoji kognitivna shema, misel oz. koncept, in nista notranje intrinzično povezana; katero koli sosledje zvokov bi se lahko nanašalo na katerikoli segment realnosti. Na arbitrarnost znaka in njegovega koncepta, tj. označevalca in označenca, je prvi opozoril Ferdinand de Saussure in s tem vzpostavil izhodišče analizi celotnega polja kulture kot polja znakov, katerih pomen leži znotraj relacij diferenc, torej v *razliki* (Stanković 2006). »Po Saussurovem mnenju velja jezik proučevati kot sistem znakov, ki producirajo smisel skozi svojo igro opozicije in kompozicije...« (Vattimo 2004, 72). Pomen torej temelji na odnosih med elementi, ki jih je Saussure formuliral kot znake. Označevalec in označenec sta sestavna dela znaka, dva dihotomna obraza realnosti, kjer raven označevalcev tvori izrazno raven, raven označencev pa vsebinsko.

Da je vsak znak ideološki znak in s tem pogojen s specifično družbeno perspektivo, so skozi kritiko Saussurove teorije o arbitrarnosti med označencem in označevalcem dognali ruski intelektualci in literarni teoretiki, zbrani okrog Mihaila Bakhtina. Ker je jezik družbeni pojav, je vsak jezikovni znak že ideološki znak in ne zgolj arbitrarna zveza med označevalcem in označencem. V de Saussurovi teoriji jezika so razbrali

določene politične implikacije, ki namigujejo na nevtralnost vsebine besede. »Torej ne gre za arbitrarnost, temveč za pogojenost s specifično družbeno perspektivo, družbeno izkušnjo« (Skubic 2005, 56). Vladajoči razred - v marksistični perspektivi - zato teži k utrjevanju enoglasnega pomena nekega znaka za različne družbene skupine, ki s tem sprejmejo družbeno hierarhijo kot naravno in legitimno. Iz moči definiranja realnosti izhaja politična in družbena premoč. Vendar Bakhtin zavrne možnost trajnega obstoja enoznačnega pomena nekega znaka, s čimer pomen postane dinamično polje konfrontacije različnih družbenih silnic in potencialno polje upora proti ideologiji dominantne družbene skupine. Takšna pozicija pa je že blizu francoskim strukturalistom (Skubic 2005).

Teorijo o jeziku kot sistemu znakov je prevzela in nadalje razvijala semiotika, ki doseže vrhunec z Rolandom Barthesom. Semiotika pri poskusih definiranja jezika najprej odgovarja na vprašanje, kakšen je odnos med jezikom in znakom. Ali je jezik vsak kulturni kod, npr. vizualni znaki, kot prenašalec sporočila, torej tudi nelingvistični kulturni proizvodi, ki pa imajo kljub temu komunikacijsko funkcijo, ali pa se je treba pri analizi osredotočiti zgolj na pisno in govorno aktivnost? Kot navaja Grgičeva (2007), so se v polju te vede odprla tri žarišča, ki so vodila do razcepa znotraj semiotike: prvo žarišče je problem subjekta oziroma vloga subjekta v semiotičnem procesu; drugo je relevantnost definiranja samega pojma znaka in ne zgolj ugotavljanje kako ta funkcionira, in tretje; problematiziranje odnosa med znakom in jezikom (Grgič 2007). Semiotika nad absciso pojem-glas postavi *znak*, ki v sebi združuje oba pola. Ugotovitev, da je jezik znak in da je znak jezik, označi za zanimivo, vendar neplodno tautologijo, kjer definicija jezika ostaja nedorečena (Grgič 2007). Vseeno pa so z vidika raziskovalnega problema zanimiva Barthesova dela, kjer postavi določeno analogijo med jezikom in kulturnimi objekti, torej kot znak razume celotno polje kulturnih proizvodov. »Brž ko imamo družbo, je sleherna raba spremenjena v znak te rabe« (Barthes 1990, 162). Kot pravi Stanković, je bistveno »Barthesovo opozorilo, da so kulturni znaki (konotacije)⁴ elementi družbenega življenja, saj šele ti preko organizacije smisla v jeziku tvorijo zemljevide pomenov, po katerih se posamezniki ravnamo in na

---

⁴ Barthes pomen nekega znaka razdeli na dve ravni, denotativno tj. dobesedno raven pomena, in konotativno, ki se nanaša na širšo raven pomena, na vrednote, verovanja, stališča itd. (Stanković 2002).

drugi strani njegovo vztrajanje, da se organizacija smisla na ravni konotacij ne dogaja kar tako, poljubno, temveč praviloma na način, ki tako ali drugače *odraža razmerja moči v danem zgodovinskem trenutku*» (Stanković 2002, 35). V funkcionalnem pogledu Barthes torej postavi enačaj med jezikovnim in kulturnim znakom, saj sta oba v funkciji produciranja pomena in smisla in imata moč definiranja realnosti, ki pa nikakor ni naključen proizvod govornih občevanj. Je subtilno orodje manipulacije, pri čemer je naloga semiotike »razkrinkavanje konotativnih bremen, ki se lepijo na jezikovne znake« (Skubic 2005, 60). Barthes je pojem konotacije tj. družbeno determiniranost in vrednotno obremenjeno raven pomena imenoval mit oz. semiotični kod, ki v vzajemnem odnosu funkcionira na treh ravneh - na ravni *forme* oz. označevalca na ravni označenca oz. *pojma*, ter na ravni označenca oz. *smisla*. Skubic navede tudi jezikovni primer, ki je relevanten za pričujoče delo: »Če seksist osebo označi kot "gorečo feministko" (forma), je s tem ne označi le kot "borko za pravice žensk" (smisel), temveč zelo verjetno kot nerazumno nergačico in histerično sovražnico moških (pojem)« (prav tam). Struktura mita ima vedno alibi, saj se lahko zateče k prvotnemu smislu, kar pa ne izniči učinka pojma, saj mit na posameznike deluje v trenutku, ko je reproduciran in ga kasnejše racionalizacije ne nevtralizirajo. Način, na katerega je smisel interpretiran, je vedno rezultat družbeno-zgodovinskih razvojnih komponent. Barthes je tarča kritik, v smislu da ima bralca mita zgolj za naivnega potrošnika, ki tekst oz. semiotični kod vedno razume na hegemon, predpisan način, s tem pa mu odvzame kritično-emancipatorični potencial (Skubic 2005). Na ruševinah takšne kritike svojo teorijo gradijo predstavniki poststrukturalizma.

Strukturalizem jezik postavi kot temeljno družbeno strukturo, institucijo, v katero smo ljudje ujeti in preko katere ponotranjimo družbeno realnost. Jezik je torej prevodnik, mediator med družbeno strukturo in subjektiviteto. Zavest oz. samozavedanje posameznika, ki se na specifičen način prepozna kot član družbe, je neločljiva od njegove jezikovne dejavnosti, preko katere po mnenju strukturalistov posameznike oblikuje v odslikave konkretne družbene strukture. Z učenjem jezika se naučimo družbenih norm in vrednot, ki usmerjajo naše delovanje (Stanković 2002). Hkrati pa vsako delovanje realnost šele ustvarja. Pomeni in razumevanja realnosti so zgolj rezultat jezikovnih iger, katerim pa je ontološki status realnosti samo navidezno dosegljiv. Ravno iz te navideznosti, ki se kaže kot objektivna realnost, ter nuje po koherentnem in trdnem simbolnem svetu, izhaja moč jezika pozicionirati posameznike v subjektivne

drže, ki jih občutijo kot njim lastne in najbolj osebne smisle bivanja. Jezik s klasifikacijo pojavov svetu poda red in jih osmisli. Ugotoviti povezavo med jezikovno rabo in socialno pozicijo, kamor uvrščamo identitete nacionalne, religijske, spolne itd. pripadnosti, je z vstopom strukturalizma v teoretsko polje proučevanja sodobne kulture postalo eden ključnih vprašanj v okviru razmišljanja o povezavi med kulturo in njenimi subjekti.

Strukturalizem in njegovo fatalistično ujetost neavtonomnega posameznika v jezik in s tem v družbene strukture, v mreže drsečih pomenov, ki jih ne moremo izigrati, so poskušala nadgraditi nova teoretiziranja v okviru poststrukturalizma. Poststrukturalisti prevzamejo de Saussurovo teorijo jezika, vendar nasproti njegovemu razumevanju jezika kot zaprtega in formalnega sistema obratno predvidevajo, da je pomen nekega znaka fluiden, nestabilen glede na prostorske in časovne variable. Konceptualna in vsebinska dinamičnost označevalcev, ki regulirajo realnost in njegove nosilce, je posledično usmerila pozornost na proučevanje različnih družbenih hierarhij identitet, ki so z vidika poststrukturalizma ključni moment v analiziranju neenakosti v družbi in potencialnem ustvarjanju pogojev za formiranje identitet zunaj nenehnih bojov za premoč (Stanković 2002). Prav v fluidnosti pomena nekega znaka poststrukturalisti najdejo možnost za delovanje na področju političnega - čeprav dostop do prave realnosti ni mogoč, bi konstrukcija novih, drugačnih pomenov lahko pomenila, da so konstruirane identitete bolj demokratične.

S sociolingvistične perspektive je razumevanje jezika ožje, saj se v definiciji opre zgolj na človeško sposobnost govora in pisano besedo (Poole 1999).

V antropologiji prevladujeta dva ekstrema razumevanja jezika. Po širši definiciji teorija jezika zajema celoten sistem znakov, jezik signalov, vse simbolne forme ustvarjene skozi akumulacijo in razvoj človeškega vedenja, medtem ko se teorija jezika v ožji definiciji osredotoča zgolj na manifestacijo človeške sposobnosti govora in pisanja. Južnič definira jezik kot »serijo pravil, ki naj bi se jim pokoravala vsaka govorica, vsaka govorna dejavnost in vsi možni kodi. Družbeni odnosi, kulturna pravila in sploh govorjenje kot družbeno nadzirano početje pa določajo, kateri od možnih kodov bo uporabljen in celo kako bo uporabljen« (Južnič 1983, 52). Moč jezika leži v njegovi transcendentni naravi, zmožnosti objektivizacije skozi besedo in je kot najpopolnejša oblika simboliziranja, izhodišče, skladišče in zaloga celotne simbolike. Jezika neke

družbe ne moremo proučevati v vakuumu, neodvisno od socialnih procesov. Odgovor na vprašanje, ali je subjekt učinek družbe ali jezika, ni enoznačen, saj sta drug drugemu pogoj.

8 Funkcija jezika

Realnost vsakdanjega življenja, ki je po definiciji kolektivnega značaja in s katero se tudi notranje identificira večina pripadnikov neke družbe, je možna prav zaradi objektivizacij, ki so ključnega konstruktivnega pomena za oblikovanje subjektivnosti v procesu internalizacije družbene strukture prek simbolnega jezika. Ta subjektivno in objektivno realnost šele ustvarja, saj omogoča dostop do zbirke pomenov in smislov, ki na posameznika delujejo kot nekakšna koherentna in stabilna objektivna zunanja prisotnost, legitimna realnost izven njegovega dosega in s katero je v nenehnem dialektičnem razmerju - posameznika konstruira in obratno posameznik konstruira realnost (Berger in Luckmann 1988).

Določenega segmenta realnosti ne moremo nepristransko opisati brez jezika, saj brez njega nimamo klasifikacijskega sistema. Ko pa ga enkrat imamo, vidimo svet samo na način, kot je v jeziku klasificiran. Realnosti se torej priučimo in jo interpretiramo po principu, ki je zakodiran v jeziku. Pogled iz tega kota razkriva vso paradoksnost jezika - po eni strani je kreativna sila, po drugi ta kreacija disciplinira in omejuje (Spender v Burke in drugi 2000, 145–147).

Posameznik postane legitimen pripadnik družbe, ko zunanja realnost postane notranje stabilna, ko obvladuje interpretacije njegovih razumevanj, čustvovanj in delovanj na način, ki je družbeno predpisan in dosegljiv v jeziku ter diskurzih. »Jezik fiksira svet, ki je na ta način mnogo bolj stabilen in koherenten, saj se tako globoko vsidra v našo zavest, da je razlika med realnim svetom in socialno konstruiranim svetom nenehno reducirana, tako da tisto, kar ljudje "vidimo", pretendira, da postane tisto, kar ljudje lahko rečemo« (Praprotnik 1999, 52). Transcendentna realnost nam je objektivno dostopna samo v jeziku - vsa družbena delovanja, socialni procesi in prakse so posledično rezultat gmote simbolov, ki bedijo nad življenjem individuuma in se preko njega tako transformirajo v materialno dejavnost.

V jeziku so torej vpisane temeljne orientacijske točke na zemljevidu simbolnih pomenov, ki usmerjajo posamezno delovanje prek paketa socialnih norm in vrednot že vpisanih v jezik, obenem pa te norme obvladujejo odnose v prvih družbenih razmerjih in posameznika oskrbujejo z napotki in vedenjskimi vzorci. Kot pravita Berger in Luckmann, ravno tipizacija izkustev postane kompas delovanja v morju vseh družbenih

izkušenj. »Jezik je objektivno odlagališče ogromne zbirke pomenov in izkustev, ki jih ohranja v času ter posreduje bodočim generacijam« (Berger in Luckmann 1988, 43). Izkustva se akumulirajo, na njihovih temeljih pa nastaja družbena zaloga znanja, iz katere posameznik črpa znanje o svojem položaju v vsakdanjem življenju. Družbena zaloga znanja je strukturirana na način tipizacijskih shem - interpretacije izkustev posameznega pripadnika družbe so že vpisane jezikovnih objektivizacijah. Jezik kategorizira subjekte in njihovih vloge, hkrati pa vsaki kategoriji določi meje normalnega (prav tam).

Beseda ali pojem pa ni zgolj ideološko neobremenjeno sredstvo komunikacije, saj subtilno reproducira družbeno-zgodovinske ideologije, ki se v jeziku ohranjajo in legitimirajo. S tem posledično težijo k ohranjanju razmerij moči v neki družbi, k reprodukciji obstoječih predstav in hierarhičnih odnosov. »Besede in z njimi povezan govor so torej zelo primeren instrument reprodukcije predstav, verjetij in odnosov, saj jih zaradi njim lastne materialnosti samoumevno sprejemamo kot zanesljiv "kanal" za prenašanje "resnic"« (Praprotnik 1999, 54). Praprotnik navaja Škiljana, ki zagovarja tezo, da se ideologija kot pogoj družbene stratifikacije ne realizira v jeziku kot sistemu, ampak v konkretnih jezikovnih uporabah. Besede in govorica so v veliki meri performativne narave, izgovorjeno je vedno že dana realnost, ki jo je govor ustvaril, hkrati pa utrdi iluzijo, da je tisto ustvarjeno že od nekdaj prisotno (Praprotnik 1999, 52). S tem se načeloma strinja feministična teoretičarka Luce Irigaray, ki je proučevala neenakosti med spoloma, katere so po njenem že vpisane v jeziku kot sistemu, v katerem je višje vrednotenje moškega spola vpisano že v samo strukturo jezika. Irigaray je z raziskavo potrdila, da so konkretne predpisane uporabe jezika spolno opredeljene, vendar je to že posledica in ne vzrok obstoječih neenakosti. Vsako družbeno-zgodovinsko obdobje ustvarja svoje ideale in jih uveljavi kot splošno veljavne in legitimne. Spolni ideali veljajo za najbolj odporne in so svoje vzorce prenesli v jezikovne sisteme, v samo jedro pravil nekega jezika, ki smo jim v komunikaciji nujno podvrženi. Kot pravi je »jezik spolno opredeljen v nekaterih svojih osnovnih pravilih, pa tudi v spolu besed, ki so razporejene po svojih konotacijah ali pa po svojih seksualnih lastnostih« (Irigaray 1995, 32). Teorija Irigaray sicer izhaja iz teoretske razlike med spoloma, ki se po njenem ne bi smela izničiti, ampak samo prevrednotiti. Subjekt je v rabi jezika podvržen določilom, ki si ga podjarmijo ali celo uničijo. Teža pravil v jeziku, besedni zaklad in konotacije spola so svojevrstni

rezervoar, iz katerega se hierarhije med spoli v družbi napajajo. Sklepa, da so potencialne razlike v govoru tako rezultat jezika kot družbe, kjer sprememba enega nujno povzroči spremembo drugega, zato kliče po rekonstrukciji jezikovnih pravil, kjer bi bila osvoboditev subjekta možna in spolna razlika enakovredno ovrednotena v jeziku, ki bi dopuščal status subjektivnosti obema (biološkima) spoloma. Ženskam naj bi bila namreč odvzeta pravica do lastne subjektivnosti, saj je v jeziku kot produktu patriarhalnih razmerji niso zmožne artikulirati, ampak se zgolj podrediti obstoječemu simbolnemu svetu (Irigaray 1995, 30–34). Za Irigarayevo je družbeni spol znak v hegemoni označevalni verigi, ki v binarnem sistemu žensko v celoti izključuje. Materialistični feministični pristop Monique Wittig se strinja, da je izvor zatiranja znak, tj. mit o ženski in s tem fiktivna kreacija, ki oblikuje kolektivni imaginarij in to fikcijo naturalizira, jo transformira v čutno fizično značilnost. Čeprav je za Wittigovo jezik zgolj orodje, ki pa v svoji strukturi ni mizogin, ampak to postane šele v aplikacijah, pritrjuje trditvi, da moč jezika podreja in izključuje ženske. Jezik je institucija, ki pa jo je mogoče radikalno spremeniti (Butler 2001, 37–39).

Jezik torej proizvaja ideje o našem položaju v svetu in v tem pogledu me zanima predvsem njegova stratifikacijska funkcija, konkretno ideološka delitev na dva spola, ki je primarna in s tem podlaga vsem nadaljnim družbenim vlogam, ki se strukturirajo tekom življenja posameznika.

Jezik posameznike postavlja v konkretne subjektivne pozicije, ki so navkljub spremembam v postmodernem svetu postavljeni v hierarhična razmerja. Najbolj osnovna delitev je delitev posameznikov po spolu, katerih družbena identiteta vznikne kot rezultat spolno specifičnih diskurzov. Čeprav smo v pogojih postmoderne priča določenim spremembam v spolnih razmerjih, pa »postmoderna pluralnost ne predpostavlja izginjanja družbenih hierarhij, in še več, postmoderne družbene spremembe ohranjajo moderne družbene hierarhije in hkrati ustvarjajo nove« (Švab v Stanković in drugi 2002, 202).

Definiranje in kategorizacija spolnih vlog je univerzalna, zato je preučevanje diskurzov in načinov, na katere so posamezniki umeščeni v označevalne sisteme, bistvena pri proučevanju družbene konstrukcije spolov in razmerji med njimi. Tudi Bourdieu trdi, da so se razmerja med spoli spremenila manj, kot je razvidno na prvi pogled. Kljub določenim spremembam v postmodernej zahodni družbi se preko mediarnih institucij,

kot so npr. družina, cerkev, izobraževalni sistemi ohranja androcentrična kognitivna struktura. Naturalizacija spolnih vlog (ter njen osnovni argument biološke reprodukcije) ostaja zgolj in samo androcentrična reprezentacija, ki je v teh narativnih naturalizacijah objektivizirana in še vedno trdno zakoreninjena v simbolnem redu (Bourdieu 2011, 33–42).

Družbena konstrukcija spolov v simbolnem redu je podvržena simbolnemu nasilju, v katerem subjekt šele lahko vznikne kot pripadnik določenemu spolu na kulturno specifičen način. Robovi simbolnih svetov pa niso strogo neprepustni in zaprti.

9 Diskurz

Foucault v definiciji diskurza zajame konkreten govoren in pisan jezik v kombinaciji z družbeno-kulturnimi praksami, ki so skozi klasifikacijsko funkcijo jezika šele pogoj nastanka družbenih identitet. Enega ne moremo razumeti mimo drugega, saj se vzajemno prepletajo. »Diskurz se v tem smislu nanaša na različne izgotovljene preplete jezika in spremljajočih praks, ki po eni strani omogočajo, da o nečem govorimo in na to delujemo, hkrati pa nam to šele konstruirajo« (Stanković 2006, 117). Teorija diskurzov je pomenila preseganje semiološke analize kulture kot sistema znakov, saj so ti vedno podvrženi trenutnim ideološkim silnicam. Osnovna enota analize njegovega pristopa je torej diskurz. Foucaulta je zanimala širša regulativna vloga diskurzov v družbi, točka, v kateri trčijo zgodovina, vednost, oblast in subjekt. Diskurz pomeni analitični prijem, s katerim se je Foucault spopadel na svojevrsten način.

Diskurz sestoji iz smiselnih trditev, ki jih proizvajajo določena pravila in prakse in se nanašajo na konstruiranje vednosti na določenih področjih. »Gre za formacijo idej, podob in praks, ki tvorijo in omogočajo načine govorenja, oblikovanja vednosti in uravnavanje obnašanja, ki so povezana z objektom ali področjem, na katerega se diskurz nanaša« (Hrženjak 2002, 161–162). Definirajo pozicijo posameznika do določene družbene prakse in v odnosu do nje tisto vednost, ki je relevantna, resnična, koristna ipd. Izven diskurza nima nobena stvar pomena. Vednost se k posamezniku vedno steka iz diskurzov, ki so v neki družbi trenutno na voljo, torej v tem pogledu ni njen avtonomni in kreativni subjektivni soustvarjalec, saj pred njim že obstaja vednost, ki je vselej že predpogoj proizvodnje vednosti (prav tam).

Vsebina diskurza je vedno podvržena oblastnim razmerjem - v vsaki družbi je vsebina kontrolirana, selekcionirana in organizirana prek določenih postopkov izključitve. V govoru gre za tiho cenzuro, jasno hkrati in tiho pravilo, da se o nečem razmišlja in govori na točno določen način in kjer je vsak poskus izstopa iz množice dovoljenega sankcioniran. Foucault definira tri postopke izključitve, ki kontrolirajo vsebino diskurzov. *Prepoved* kot tabu, ritual okoliščin ali izključna pravica subjekta, ki govori, sestavljajo kompleksno dinamično mrežo prepovedi. *Razločevanje in izvrženje* v opoziciji norosti in razuma, ki je v osnovi arbitrarna vendar zavrže teže besede takoj, ko je izgovorjena, če je ta izgovorjena iz napačne strani. Tu obstaja tudi stroga distinkcija med resničnim in napačnim, ki kontrolira vsebino govora in družbenih praks

in jo Foucault imenuje *volja do resnice*, ki ima svojo oporo v institucionalni osnovi in status univerzalnosti. Resnica je nujna avtorizacija diskurzov in nobenega izvajanja oblasti ne more biti brez določene ekonomije diskurzov, katerih vsebina je splošno sprejeta kot resnična (Foucault 1991, 3–7). Diskurz se pretvarja, da govori resnico, je prisila, ki se izdaja za svobodo in polje delovanja oblasti, ki pušča vtis nezainteresirane nevtralnosti.

Oblast in vednost druga drugo implicirata, sta notranje povezani. Oblast je tista, ki kontrolira, selekcionira in uravnava obnašanje prek vednosti - oblast vzpostavi neko polje vednosti in določeno polje vednosti vzpostavi neka oblastna razmerja. Foucault oblast konceptualizira kot razpršeno, razmreženo, onnipotentno, brez centra, kot množico oblastnih razmerji, ki obvladujejo vsa področja in vse odnose, še več, obvladujejo tudi človeško telo. Telo je osrednja točka aplikacije oblasti. Subjekt je zgolj njen rezultat, posledica delovanja oblasti in konstituent subjektivnosti in identitete. Subjekt po Foucaultu vznikne na presečišču vednost-oblast (Hrženjak 2002, 163–166).

Preko vedenja o sebi, ki je v subjekt transformiran od zunaj in zatorej ni nikoli njegov lastni produkt, posameznik šele vznikne kot subjekt. Foucault podobno kot Berger in Luckmann postavi objektivizacijsko funkcijo diskurzov kot temeljno komponento preobrazbe ljudi v subjekte. Identificira tri načine, preko katerih se ljudje preobrazijo v subjekte in zajemajo različne stopnje objektivacije. Prvi način so *ločitvene prakse*, kjer gre za procese družbene objektivacije in kategorizacije človeških bitji, ki ljudem pripisujejo družbeno in osebno identiteto. V teh procesih posreduje znanost, ki prek znanstvenih diskurzov definira ozke okvire normalnosti kot zgodovinsko in družbeno specifično kategorijo, iz katere izključi vse ostale subjekte. Načini klasifikacije v terminih razmerij moči pomenijo nadzor nad procesi preobrazbe v subjekt. Sem bi lahko vključili moderne medicinske in psihološke diskurze, ki z zbirko podatkov in raziskav pritrjujejo pravilnosti obstoju spolne razlike. Tesno povezan s prvim je drugi modus objektivacije, to so *znanstvene klasifikacije*. Foucault nastanek humanističnih znanosti povezuje z novimi potrebami po obvladovanju obnašanja ljudi, saj legitimirajo marginalizacijo z ustvarjanjem razlik med subjekti, ki si jih prisvojijo kot objekte proučevanja, s tem pa postanejo subjekti vednosti, ki je v nenehnem razmerju z oblastjo. Humanistične znanstvene razlage posebej apelirajo na določene segmente družbe - ženske, domorodce, duševno bolne, slabotne, kriminalce - in ustvarjajo svet

vednosti, ki razlike šele producirajo. Tretji modus objektivacije priznava aktivno formiranje subjektov pri poseganju v obstoječe diskurze, tehnike in prakse, ki jih človek izvaja sam na sebi, na svojem telesu, umu, obnašanju, emocijah, načinih obvladovanja in poskusih zavedanja le-teh. Tehnike so rezultat rastočih obsesij moderne družbe s spolnostjo, zdravjem, vzponom medicinskih diskurzov ipd., ki disciplinirajo in proizvajajo telesa, vpeta v mrežo oblastnih odnosov preko diskurzov, v katerih se prepoznajo (Hrženjak 2002, 163–167).

9.1 Ženskost kot diskurz

Diskurz kot analitični prijem služi za razlago obstoječih razmerji moči med spoli, ki se razvijejo iz normaliziranja določenih idej o spolih in se posledično manifestirajo v polju vidnega, na telesu, tako da to vizualno postane točka sklicevanja upravičenosti spolnih razlik, ki konstrukt jemljejo kot vzrok razlik med spoli in ne posledico diskurzivnih praks in tehnik. Takšen pogled ima v družbi tudi institucionalno oporo. Bi se torej morala prizadevanja feministk za dekonstrukcijo družbenospolnih identitet opreti na poskus ukinitve institucionalne opore seksizma v družbi ali se spustiti na bolj temeljno raven kot je v dekonstrukcijo strukture jezika in načine simbolizacije? Če je spol diskurzivna praksa in rezultat oblasti, ki pa nima nekega točno določenega centra in je ni možno točno definirati, je zato potrebno prodreti v skelet družbene organizacije same, v preplete praks in jezika. Tu pa se pojavi vprašanje, ali sprememba enega nujno povzroči spremembo drugega, oziroma se prakse, ki spremljajo oblikovanje družbenospolne identitete lahko spremenijo brez sprememb jezika in jezikovnih narativov, ki spremljajo konstrukcijo spolne identitete.

Diskurz definirajo predvsem različni načini, na katere posamezniki integriramo jezikovne in ne-jezikovne znake - različne načine mišljenja, vedenja, interakcij, vrednotenja, uporabe simbolov, orodja in predmetov - v določenem času in prostoru. Specifična časovna in prostorska komponenta definirata njegovo primernost ter iz njih izhajajoče izvajanje in prepoznavanje različnih identitet in aktivnosti, ki podajajo materialnemu svetu določen pomen in ustvarjajo pomenske povezave naših izkušenj, privilegirajo določene simbolne svetove in zaloge znanja pred drugimi (Gee 1999, 13).

Sandra Lee Bartky je z uporabo Foucaultovih metod analizirala sodobne prakse, ki proizvajajo žensko telo in so usmerjene na njegovo diskurzivno proizvedeno pojavnost

in aktivnost. Avtorica trdi, da patriarhalna dominacija še zdaleč ni stvar preteklosti - v sodobnem svetu se je zgolj modernizirala, njena neotipljiva subtilna narava pa jo izmika oprijemljivejšemu lociranju.

V kakšne oblastne mehanizme je torej vpeto moderno žensko telo? Mikrofizika oblasti proizvaja krotka telesa, kjer je tisto, kar je definirano kot žensko nedvomno bolj krotko. Disciplinarne prakse modernih družb proizvajajo žensko telo, ki je po videzu in gibih kot tako prepoznano. »Ženskost« je dosežek poosebljanja spolnih norm, ki vzniknejo kot različni stili telesa. Bartky definira tri kategorije praks, ki uravnavajo vizualni vidik ženskega telesa:

- tiste, ki jim je cilj proizvodnjanje ženskega telesa določenih obsegov in konfiguracij;
- tiste, ki iz ženskega telesa izvabljajo specifičen repertoar gest, drž in gibanja in;
- tiste, ki so usmerjene k razkazovanju takšnega telesa kot okrasne površine.

Družbene obsesije z ženskim telesom proizvajajo na telesu posebne znake. Telo, ki naj bi bilo vitko in ozko, nekje na meji podhranjenosti, in ki naj bi bilo po silhueti bolj podobno telesu moškega mladostnika, je v želji po doseganju normativov podvrženo različnim tehnikam. Različni kulturni proizvodi v medijih, od strokovnih do poljudnih člankov, oglaševanja in prikazovanja shujšanih teles, nenehno pozivajo k hujšanju, dietam, nadzorovanju apetita. Telovadba je nujni del na poti do zelenega in vedno izmikajočega cilja. Telo je potrebno »ukrotiti« in tako postane sovražnik, projekt prenove in površina, na kateri se predlagane tehnike aplicirajo. Nadalje se mora žensko telo po gibanju razlikovati od moškega, za gibalno izražanje jim je odmerjeno precej manj manevrskega prostora kot moškemu. Roke ob telesu, noge skupaj v sedečem položaju, mehki gibi in ozka drža dajejo vtis šibkosti, ranljivosti, neškodljivosti in napetosti nasproti moški, v prostor razširjeni drži. Obrazna mimika mora izražati ustrežljivost, empatičnost, prijaznost, popustljivost-kar naj bi bile idealno-tipične ženske karakteristike. Žensko telo je neizogibno podvrženo estetskemu in modnemu ocenjevanju. Koža na obrazu mora biti napeta, brez dlačic, gladka in naj ne bi izražala skrbi in znamenj časa. Takšne in podobne naracije so podprte z medicinskim diskurzom o »zdravju«, čeprav daleč presegajo običajno higieno. Znanost in strokovnjaki nastopijo kot legitimni predstavniki resnic o telesu kot delom disciplinatornega procesa, ki proizvaja žensko telo, željo in subjektivnost. Kot takšno je žensko telo polje delovanja oblasti, katerega nosilce je moč prepoznati v šoli, družini, vplivu medijev,

medicinski in lepotni stroki. Uravnavanje odnosa ženske do telesa je delovanje oblasti, ki je hkrati povsod in nikjer, je anonimna in razpršena. Telesu, ki poskuša poseči po idealnih merah, je pripisan nižji status. V sodobnih patriarhalnih okvirjih v zavesti ženske biva panoptični moški, anonimni patriarhalni Drugi, kateremu pripada pravica do sodbe in ocenjevanja (Bartky 1997; Hrženjak 2002, 167–171).

Kot pravi Bourdieu (2010), ženska tesnoba glede telesa ni zgolj neposredni učinek povezave med modo in lepoto. Čeprav je učinek teh institucij očiten, »vendar ne gre za nič drugega kot za okrepitev temeljnega razmerja, ki ženske postavlja na položaj bitij za opazovanje, obsojenih na to, da sebe zaznavajo skozi kategorije dominacije, se pravi skozi moške kategorije« (Bourdieu 2010, 79). Temeljno razmerje je spolna dominacija, ki ženske postavlja v vlogo simbolnih objektov in je vpeta tako v androcentrično mentalno matrico, kot posledično v družbeno strukturo in je vgnazdana v vsakega posameznika. Obstoj zgodovinskega androcentričnega nezavednega se samo kaže v institucijah samih kot različnih obrazih ene in iste strukture spolne dominacije, ki izhaja iz temeljnih spolnih opozicij in ostaja skozi zgodovinski spekuulum nespremenjena (Bourdieu 2010). Bourdieu temeljni vzrok hegemonije ne išče samo v načinu strukturiranosti družbenih institucij, čeprav se v njih dominacija uresničuje in reproducira na različnih stopnjah - od družine do države - ampak v trajnosti nevidnih struktur, ki pogojujejo relacijsko mišljenje. Dominacija je namreč uveljavljena in »zagotovljena zaradi skoraj popolne in neposredne skladnosti med družbenimi strukturami, kakršne se izražajo v družbeni organizaciji prostora in časa na eni strani in kognitivnimi strukturami vpisanimi v telesa in ume, na drugi« (Antić Gaber in Tašner v Bourdieu 2010, 154).

Družbeni spol ne obstaja sam po sebi, ampak je, kot smo že ugotovili, vedno prisoten v dejanju, ki ga narekuje protokol družbenih interakcij, v vedenju, ki spolno organizacijo družbe reproducira in poudarja konvencionalne aspekte aktivnosti v odnosu do družbene strukture. Struktura in praksa sta tako v dialektičnem razmerju. V konkretni družbeni strukturi, ki v družbeno delovanje vnaša normativno vrednost, je v konstrukciji socialne identitete odločilni moment *prepoznavanje*. Konstrukcija subjekta kot moškega oz. ženskega je odvisna od prepoznavanja v zgodovinskih kontekstih. Kot pravi Skeggs (1997), je »ženskost« v modernih manifestacijah formirana skozi procese, s katerimi se vzpostavi tekstualno ustvarjena identiteta. »Ženskost«, kot jo pojmuje družbena struktura v določenih zgodovinskih okoliščinah je proces, skozi katerega se

ženske kot posebna biološka in družbena kategorija pozicionirajo v določen spol in zapopadejo specifične vrste »ženskosti«. Postopek, skozi katerega subjekt postane ženska, se aktivira v prostorih *tekstualno*⁵ posredovanih diskurzov, v odnosu med aktivnim kreiranjem subjekta in organizacijo njenih aktivnosti ter tekstom, ki je produkt interesov širšega globalnega trga. Takšno socialno pozicioniranje je odvisno tudi od dostopa do teksta (Skeggs 1997). Biti, postajati, prakticirati in »proizvajati ženskost« je proces, ki je v odnosu do referenčnega teksta razreda, rase, starosti, nacionalnosti in ostalih družbenih kategorij. Vsebina identifikacijske sheme je vedno tekstualno posredovana. Skozi tekstualnost v 18. stoletju vznikne posebna vrsta ženskosti. Področje zgoščevanja pomenov in iz njih izhajajočih vrednot postane vizualno. Ideal postane bela, srednje-razredna ženska, ki je hkrati tudi najbolj pasivna in odvisna. Do konca 19. stoletja se je kategorija »ženskosti« kot znak posebne oblike ženskosti nanašala predvsem na razredno pripadnost, saj je predpostavljala posedovanje določenega kapitala. S tem se je identiteta oblikovala skozi razliko do žensk delavskega razreda v pogojih industrijskega kapitalizma, kjer je znak ženskosti impliciral moralno superiornost in dostop do posebnega statusa. Ženske delavskega razreda so bile v odnosu do žensk srednje in višjega razreda pojmovane kot inherentno zdrave, močne in robustne nasproti krhki podobi srednje-razredne ženske. Ker sta obe identiteti vzniknili v ambivalentni identifikaciji, tu zgled postane zgodba, ki umešča, pozicionira (Skeggs 1997, 98–101). Skeggs v teoretsko pozicijo vključi kontekst družbenega razreda, katerega rezultat se upre homogenemu esencialističnemu pojmovanju žensk kot posebne družbene skupine, ki si deli skupne izkušnje ne glede na ostale družbene komponente.

---

⁵ Tekst se lahko nanaša na pomen, ki ga proizvede zgodba, knjiga ali sestava besed, besedna zveza in stavki, ki vsebujejo notranje razlike v pojmovanju individuumov in v katerih se ženska prepozna kot pripadnica družbene kategorije »ženske«. Tekst s tega vidika predpisuje specifične načine obstoja ženskosti, v katerih se ženske prepoznajo in zavzamejo spolno pozicijo »feminosti« (Skeggs 1997).

9.2 Spol v družbeni strukturi

Kakšen družbeni red torej podpira in reproducira ideologijo dveh spolov? Aulette in drugi (2009) v severno-ameriškem zgodovinskem in ekonomskem kontekstu ugotavljajo, da je današnja binarna opozicija in neenakomerno vrednotenje razlik med spoloma produkt industrijskega kapitalizma in delitve dela, kjer so moški odhajali na delo, medtem ko so ženske skrbele za dom. Družbeni in kulturni diskurz je konstruiral žensko kot nasprotje moškega in kjer je negativni pol nasprotja oznaka ženskega - kot pasivno, čustveno, materinsko, njeno področje delovanja je bila domena zasebnega. Avtorji navajajo primer ekonomske organizacije v predkapitalistični kmetijski ekonomiji ameriških kolonij, kjer naj bi ženske enakopravno prispevale k vzdrževanju družbe na vseh področjih dela in kjer naj bi spolne kategorije ameriških staroselcev presegle togo delitev na dva spola. Biološke ženske so živele kot moški, se poročale z ženskami in obratno. Predvidevajo, da je vzrok legitimnosti takšni organizaciji družbena struktura, ki ni bila usmerjena h kopičenju dobrin ampak h golemu preživetju. Ker ni bilo toge delitve dela, tudi ni bilo družbene potrebe po strogem dihotomnem poteku spolne identifikacije (Aulette in drugi 2009).

Evropsko zgodovino so nedvomno zaznamovale drugačne silnice. Krščanstvo je na mikro in makro družbeni ravni stoletja razpolagalo z moralnimi sredstvi podreditve. Ideološki aparat cerkve je žensko zreduciral na njeno reproduktivno vlogo in ji izven tega odvzel legitimni obstoj, ki ne bi sovpadal s strogim krščanskim moralnim kodeksom.

V zahodni kulturi so bili v poznem srednjem veku zahodne in začetku novega postavljeni temelji za moderno družino kot jedro nove gospodarske organizacije. Po Foucaultu konkretne zgodovinske okoliščine družbene strukture proizvajajo določene tipe subjektov, podvržene različnim socializacijskim modelom. Kurdijska pravi, da avtonomni tip socializacije, značilen za 19. stoletje, izhaja iz protestantske etike, ki je pomenila plodna tla za razvoj zgodnjega kapitalizma. Delo postane vrednota, ki ustvari kulturno okolje, v katerem proizvajajo ekonomsko usmerjene in ambiciozne posameznike, ki jih motivirata individualnost in materialni ugled. Socializacijo zaznamuje močan patriarhalni odnos skozi očetovsko moralno instanco. Temeljna družbenoekonomska institucija je družina kot edina nosilka socializacijskega procesa in v kateri so vloge razdeljene po spolu – moški prevzame skrb za finančno plat preživetja

in vstopi v javno sfero, ženske skrbijo za dom. Nastop birokratskega kapitalizma v petdesetih letih prejšnjega stoletja zahteva nov tip subjekta, ki izgubi svojo avtonomijo in vstopi v polje konformizma kot glavne vrednote. Očetovsko vrhovno moralno instanco zamenja kolektivni Nadjaz. Lojalnost skupnosti postane vrhovna vrednota in točka gledišča, s katero subjekt presoja samega sebe (Kurdija 2000, 30–31). Način konstrukcije spolnih vlog je inherenten ekonomski organizaciji družbe. Razmerja neenakosti med spoloma oziroma spoli so se v ekonomskih pogojih globalnega kapitalizma, kot ugotavlja Burcar (2011) zgolj posodobili. Po avtoričinem mnenju očitno prihaja do procesov re-patriarhalizacije. Feminizacija delovne sile in revščine znotraj neoliberalnih demokracij nakazujeta na zaostrovanje hierarhičnih delitev in vrednotenja dela po spolu (Burcar 2011). Zdi se, da je v kapitalistični ekonomiji delitev na dva spola (kot njuno različno vrednotenje) povezano predvsem z vprašanjem izkoriščanja delovne sile kot osnovnim gibalom tako organizirane družbe. Ekonomska legitimizacija razlik v neoliberalnih demokracijah je zgolj patriarhalna ideologija v novi preobleki, ki manj plačano ali neplačano (v družini) delo žensk opravičuje z mitološkim narativom obstoječe »najmočnejši preživijo« ideologije in viktimiziranjem žrtve - prenašanjem odgovornosti na ramena posameznic za njihov nižji ekonomski status v družbi.

Moderne družbe v ekonomskih okvirih zaznamuje post-industrializacija, potrošniška naravnost in globalizacija. Spol kot nestabilna kategorija je zato osnovna tarča spodbujanja potrošnje, v prvi vrsti s ponujanjem navidezno oprijemljivih orientacijskih točk, norm in smisla. Simbolna vzpostavitev vsebine tako praznega pojma, kot je spol, v večji meri sloni na specifičnih tehnikah oglaševanja, jezikovno posredovanih tekstih, katerim je skupni in končni cilj potrošnja, ki je za ohranjanje ekonomskega sistema, poleg produkcije, odločilnega pomena. V nenehnem poskusu doseganja fiksacije in totalnosti identitete skozi s potrošnjo tako ni bistvena samo specifična konstrukcija spola, ampak je v logični povezavi z njim v pogojih poznega globalnega kapitalizma delitev na dva spola še vedno relevantna. V najboljšem primeru je postmodernizem pozitivno vrednotenje razlik med posamezniki, »v najslabšem primeru pa nič več kot eklektična teorija marketinga« (Hoechsmann 1997, 187). Promoviranje rasnih, spolnih, in kulturnih razlik v sodobnem oglaševanju tako ne pomeni nič več kot spodbujanje potrošnje v okvirih pozitivnega vrednotenja individualizma. Pozitivno označevanje in prodaja razlik, drugosti, drugačnosti, ostaneta v polju potrošnje in imata vrednost le v

polju izmenjave - hkrati ohranjata in depolitizirata »bolj eksploziven koncept razlike s konceptom raznolikosti (diversity), ki je lažje obvladljiv« (Hoechsmann v Riggins 1997, 187).

Kot pravi Praprotnik (1999) družbeno vlogo nadzora nad konstrukcijo spola tako v večji meri prevzamejo mediji. Vsebine medijskega poročanja se neredko nanašajo na ženske kot »nežnejši spol«. Poplave ti. ženskih revij vzpostavljajo posebne normative »ženskosti«, katerim se lahko zadosti zgolj skozi nenehno potrošnjo. Časopisni mediji so za ideološko konstrukcijo zelo primerni, ugotavlja, saj je »jezik v tiskanih medijih uporabljen za oblikovanje idej in verjetij, zato sama "vsebina" časopisnih člankov ni dejstvo, ampak predvsem "ideja" oziroma širše povedano, predstavlja verjetja, vrednote, teorije, predpostavke, ideologije. Jezik potemtakem ni "nevtralen" ampak visoko konstruktiven mediator, ki je v časopisju uporabljen kot ideološka praksa reprezentacije, hkrati pa jezik vzpostavlja in organizira mentalno reprezentacijo naše za izkušnje« (Praprotnik 1999, 138). Mediji s posebno retorično strategijo konstruirajo in ohranjajo kontradiktorne ideologije družbeno definirane »ženskosti«. Podobe žensk v medijih spremljajo specifični jezikovni mehanizmi v produkciji identitet, ki ga omenjata tudi Skeggs in Foucault. Ti mehanizmi zagotavljajo podreditev identitetnim pozicijam brez očitnega discipliniranja ali grožnje kazni, zgolj s konstruiranjem kategorij identitetnih pozicij (npr. ženska, mati, žena, oče, podjetnica ipd.), v katerih se individuumi prepoznajo. Louis Althusser je proces imenoval *ideološka interpelacija v subjekt*. Gre za moment prepoznavanja subjekta v pozivu ideologije, ki skozi prepoznanje postane tisto, za kar se prepozna v vsebinah, ki se mu pripisujejo – kot konkretni subjekt s konkretno identiteto. Individuum samega sebe naredi za subjekt (Praprotnik 1999, 42). Legan je proučevala specifične jezikovne naracije, ki dosegajo prostovoljno podreditev družbenim normativom. Ženske revije naslavljajo ženske v kompleksnosti njihovih vlog v sodobni družbi: kot delavko, soprogo, mater, tudi kot poslovno žensko, političarko itd. V kompleksnosti razdrobljenih identitet, ki obkrožajo posameznika v sodobni družbi, pa je skupni imenovalec ravno poudarjanje tistega »skupnega ženskega«, kot nekakšne predobstoječe podlage, ki nujno usmerja konstrukcijo soobstoječih družbenih vlog. Med vrsticami pa je vsem skupno subtilno potrjevanje in ohranjanje tradicionalne vrednote o primarni vlogi žensk v družbi kot estetskega objekta. Kot takšne so »ženske revije hkrati eden izmed družbenih mehanizmov, kjer se skozi značilno in izoblikovano jezikovno (re)prezentacijo aktivno

izvršuje tudi družbeni nadzor nad konstruiranjem spolne identitete« (Legan 2004, 124). Kot ugotavlja, pa so glavni strukturni elementi revij ravno nasprotja - moško/žensko, javno/zasebno, produkcija/potrošnja.

10 Spolne dihotomije v jeziku

Vzode dihotomnega mišljenja je težko časovno, geografsko in zgodovinsko umestiti. Neenakosti med spoli so inherentni kapitalističnemu ekonomskemu in vrednotnemu sistemu, vendar mu tudi predhajajo. Osnovno dihotomno mišljenje tudi predhaja krščanskemu pogledu na svet, v svet antične Grčije, Aristotlove etike in morale. Dihotomna organizacija mišljenja zahodne metafizike je globoko zakoreninjena v kognitivne strukture. Če sprejmemo predpostavko, da jezik odločilno vpliva na razmišljanje, osmišljanje in kategoriziranje sveta, je jezikovni sistem notranje povezan z ustvarjanjem meja. Dihotomije so v jezik tako globoko vgnedene, da je nemogoče najti preproste rešitve. Ni zagotovila, da se bodo določene (partikularne) pomenske in jezikovne modifikacije izkazale za subverzivne in da bodo ušle politični nevtralizaciji. Zato v diplomskem delu ne težim k iskanju rešitev, ki bi pripeljale k dekonstrukciji dihotomij in razlik, ampak ugotavljati njihov obstoj v jezikovnem sistemu.

Podobno kot Bourdieu, tudi Helene Cixous kot izvor zatiranja definira ambivalentne binarne opozicije, ki so tesno vpete v patriarhalni vrednostni sistem. Vsako opozicijo namreč lahko analiziramo kot hierarhijo, kjer je žensko postavljeno kot nemočno in šibko, negativ moškega. Zahodna filozofija in literarna misel sta ujeti v to neskončno zaporedje hierarhičnih binarnih opozicij in se na koncu vedno stečejo k temeljnemu paru moški/ženska. V ozadju slehernega binarnega para vedno dirigira izhodiščna paradigma razlikovanja. Če hoče v skriti opoziciji eden od polov privzeti pomen, mora nujno uničiti drugega, saj logika označevalske prevlade ne dopušča tretje možnosti. Zato je avtoričin namen uničiti sheme, ki žensko brišejo, uničiti patriarhalne opozicije, binarne sheme in nasproti hierarhiji postaviti *mnogotero*, *heterogeno* razliko. Navezava na Derrideja ji omogoči dovršeno kritiko binarnega pomenjanja, po kateri je pomen ustvarjen v igri binarnih opozicij in le v strukturi odnosa do drugega (prvi strukturalisti). Derrida togemu razmejitvenemu polu poda mero svobode z razširitvijo referenčnih točk procesa označevanja. Pomen se namreč ne oblikuje v statični zaprtosti binarnega sistema, kot je predvideval de Saussure, ampak se odvija prek procesa, ki odlaga njegov pomen na druge diferencialne sestavine. Derridajev *différance* tako pomeni *odlog* - pomen, ki nikoli ni prisoten, se prenaša na druge označevalce. Pomen je torej v odsotnosti in ne prisotnosti, kot je učila tradicija zahodne sociologije spolov. (Moi 1990, 110–132). Hkrati ne obstaja nekakšen absolutni pomen v samem sebi, v

katerem bi se igra prenosa pomena lahko končala - je igra *ad infinitum*. Mreža odnosov je torej podvržena dinamiki. V političnem jeziku dekonstrukcija spreminja hierarhični dualizem v enakopravni pluralizem, v pomnoževanje razlik, ki se potencialno lahko izteče v odprtost identitet za nove, nehierarhične odnose. Vsekakor ne gre za poskus odkrivanja avtentičnega bistva človeka, ki bi zopet vzpostavil legitimnost le določenim oblikam. Gre za podlago, ki je lahko konstruktivni potencial novim identitetam, izpuščenim iz prijema gosposkih hierarhičnih odnosov. Barša to obliko emancipacije poimenuje *kulturna*:

Ker temelj gospostva moškega nad žensko leži v dualističnem zapiranjju simbolnih struktur, je ključna naloga te kulturne emancipacije (v nasprotju z emancipacijo od političnega zatiranja ali ekonomskega izkoriščanja) odpiranje teh struktur njihovi lastni znakovnosti in strukturiranosti. Program tako definiranega feminizma ni več zamenjava ene oblasti ali identitete z drugo, ampak spodkopavanje vsake oblasti in vsake identitete. Ne gre več za spremembo vsebine - označenca, referenta, pomena - ampak za spremembo oblike - jezika, strukture, načina danosti (Barša 2009, 274).

Cixous ugotavlja, da omejenosti v bipolarnem lingvističnem sistemu silijo v dihotomno razmišljanje. Trenutne kulturne identitete se konstruirajo prek negacije drugega. V teh nasprotjih je ženska vedno povezana s podrejenim mestom : aktivnost/pasivnost, sonce/mesec, kultura/narava, dan/noč, oče/mati, glava/srce ipd.. Problem leži v sami obliki jezika, saj se eden polov vedno nanaša na drugega in omrtvi bit v statična nasprotja (Barša 2009, 269–285).

Julija Kristeva v svoji analizi struktur jezika zaobjame vse akterje, govoreči subjekt, njegovo nezavedno izkustvo in pritiske družbenih struktur. Prav govoreči subjekt je po njenem mnenju manko sodobnih teorij jezika, kjer je zgolj prisoten kot nek transcendentelni ego. V pristajanju na dihotomnost so temelji sodobne lingvistike avtoritarni in zatiralski, saj izhajajo iz esencialističnega pojmovanja spolov. Jezik po njenem mnenju ni monolitni sistem, ampak kompleksen označevalski proces, ki ni omejen na znakovni sistem, je presek govora, diskurza in vzročnosti. Zato je v njenih teorijah subjekta le-ta vedno oboje, semiotično in simbolno. Nobenega označevalskega sistema ne more proizvesti izključno z enim ali drugim (Moi 1999, 154–155).

10.1 Seksizem v jeziku?

Seksizem v jeziku je teoretski produkt drugega vala feminizma in tako tesno povezan z ženskimi političnimi gibanji v 60-ih letih prejšnjega stoletja. Analiza reprezentacij spola v jeziku temelji na predpostavki, da jezik ni neoporečno sredstvo opisovanja realnosti iz česar sledi sklep, da jezik aktivno reflektira in ohranja seksistično in heteroseksistično verzijo realnosti. Primeri seksizma v jeziku zajemajo tako uporabo splošne moške oblike za oba (lingvistična) spola (npr. »dragi gledalci«), različne termine, ki označujejo poklice in kjer so ženske oblike zgolj izpeljanke iz moških (učitelj-učiteljica) ali pa termini v ženski obliki sploh ne obstajajo (npr. mislec), ter asimetrijo v naslavljanju, ki nakazujejo na poročni status (gospodična, gospa in gospod) in kjer so ženske definirane v razmerju do moškega (Speer 2005, 9). Za tretji spol legitimne kategorije ne obstajajo.

S produkcijo pomena in povezavo med izgovorjeno besedo in družbeno realnostjo se ukvarja semantika, saj je brez ustvarjenega pomena beseda zreducirana zgolj na sosledje zvokov. Sociolinguist Poole (1999) deli besede na vsebinske (pridevniki, samostalniki, glagoli) in funkcijske (prislovi, medmeti, vezniki, členki), ki se ukvarjajo s stavčno sintakso. Pri prvem gre za družbeno kategoriziranje od splošnih pojmov do bolj specifičnih, ki ga poimenuje semantični rang in pomeni skupek podrobnosti, ki nadalje identificirajo besedo - npr. besedo človek nadalje lahko delimo na ženski in moški spol. Konotacije vsebinskih besed so povezave, ki so rezultat priučene asociacije besede s svetom. V tem pogledu je konceptualni pomen pojma ženska lahko definiran s splošnimi termini človek, odrasel, ki ni moški. Tu v pomen vstopi družbeno definiranje, ki je rezultat priučene mentalne slike in načina selektivne asociacije pojma z drugimi pojmi. Tako se beseda ženska navadno asociira s pojmi kot so lepota, sočutje, čustva. Pomen družbeno-zgodovinsko variira - asociacija ženske z gospodinjo je bolj značilna za časovno obdobje sredi prejšnjega stoletja kot danes (Poole 1999, 32–35).

Če je feminizem drugega vala predpostavljal, da so ženske homogena podrejena skupina, ki jih neenakosti v jeziku zadevajo v isti meri, feminizem tretjega vala skuša preseči binarno razliko. Zato jih v prvi vrsti zanima variabilnost pomena in odpor zoper ustaljeno interpretacijo pomena. Določene termine, ki jih je feminizem drugega vala razumel kot apriorno seksistične (npr. slabšalni izrazi za ženske), postavljajo v kontekst govorca in prejemnika sporočila. Pomen ni vsiljen ženskam kot posebni družbeni

skupini, ampak ženske kot posameznice aktivno soustvarjajo – znotraj konkretnega konteksta. Pomen, ustvarjen v določenem kontekstu je rezultat tako aktivnega sodelovanja vseh vpletenih, kot tudi institucionalnih statusnih omejitev in institucionalizirane jezikovne rutine. Žensk torej ne portretirajo kot apatičnih prejemnic diskriminatornega jezika. Vendar v kolikšni meri obstoj jezikovnih delitev na ženski/moški/srednji spol vseeno pomeni simbolični poskus homogenizacije žensk in moških, kot posebnih in nasprotnih skupin?

Teoretski premik pozornosti na lokalno raven empirične realnosti pa ne pomeni zanikanja odvisnosti od širšega institucionalnega konteksta, ki na svojevrsten način avtorizira določene spolne stereotipe in prakse na lokalni ravni. Širši kulturni in družbeni kontekst predstavlja poseben referenčni okvir lokalnim »zgodbam«, kjer se dominantna ideologija lahko izzove ali potrdi. Pomen nekega znaka ni enostransko determiniran in v različnih kontekstih lahko zavzame drugačno interpretacijo. Predstavnica feminizma tretjega vala Sara Mills (2008) definira tipe očitnega seksizma v jeziku, ki je institucionaliziran in teoretsko lažje oprijemljiv in ki ga kategorizira na področje besed in pomena (kamor vključuje poimenovanja, govor slovarjev, splošne zaimke in samostalnice, semantično derogacijo, nazive in priimke) ter na jezikovno področje procesov, ki vključujejo proučevanje prehajanja, odvisnega govora in šal. Mills torej razlikuje med seksizmom, ki je institucionaliziran v slovarjih in slovnici, pravnih aktih, vladnih poročilih in »kreativnimi« pojavnimi oblikami seksizma na individualni interakcijski ravni, kjer sta teža in vpliv seksizma zaradi specifičnih lokalnih kontekstov ter variabilnosti ustvarjanja pomena težje določljiva (Mills 2008, 22–30).

Feminizem drugega vala se je osredotočil predvsem na načine poimenovanja realnosti, kjer so ženske izključene. Moški kot skupina z družbeno močjo imajo tudi moč definiranja realnosti in ker poimenovanje pogojuje način obstoja nekega predmeta, osebe ali pojava v realnosti, s tem vsilijo svoj (patriarhalni) pogled ženskam, ki ga zato sprejmejo kot nekaj naravnega in samoumevnega. Vendar je za feminizem tretjega vala takšna trditev pretirana, saj jezikovni sistem ni zaprt in statičen, kjer bi bila stereotipska prepričanja o ženskah inherentna jezikovnemu kodu in zato odporna na vse spremembe. Kot pravi Mills (2008), gre za vzajemen proces, kjer na jezikovnem področju lahko izzovemo tradicionalna prepričanja o spolih z ustvarjanjem novih

pomenov, prevrednotenjem negativnih konotacij in kreativnim izumljanjem novih besed (Mills 2008, 43–45).

Vprašanje imenovanja je poseben argument znotraj proučevanja seksizma (npr. Spender). Ženskim izkušnjam naj bi v jeziku manjkalo poimenovanje, ki bi te izkušnje kategoriziral in ekonomično zajel z enim terminom, s čemer bi posledično pridobil status realne izkušnje. Kot pravi Moi (1999), so takšne definicije lahko konstruktivne in hkrati omejujoče. Veliko francoskih feministk zavrača kategorizacijo in označevanje, še posebno različne *-izme*, vključno s terminoma seksizem in feminizem, ker »etiketiranje izdaja falogocentrični nagon po stabiliziranju, organiziranju in racionaliziranju našega konceptualnega univerzuma« (Moi 1999, 161). Pojmi kot so razum, red in enotnost pot pretvezo univerzalnega subjekta implicirajo predvsem moški spol, za ženske so rezervirani pojmi kot so iracionalnost, kaos in fragmetiranost (kot določene pomanjkljivosti). Moi pravi, da so takšni abstraktni pojmi politično bistveni in skrajno metafizični, so del družbene realnosti, ki potrebujejo soočenje, prepoznavanje obstoječih razmerij moči in hkrati dekonstrukcijo opozicije med »moškimi« in »ženskimi« vrednotami (Moi 1999, 162).

Obstaja družbeno sprejeto besedišče, ki ga uporabimo, ko govorimo o določenem spolu in ki izključuje drugi spol. Imamo jezik, kjer se lingvistični predmet ne menja, vendar spremeni pomen, če ga uporabimo v povezavi z različnim spolom. Goddard in Patterson (2000) navajata primer uporabe besed »dobro grajen« za opis fizičnih atributov in »agresiven« za opis psihološke značilnosti; obe besedi imata lahko pozitiven pomen, kadar sta uporabljeni za opis moškega (v športnem ali podjetniškem smislu), vendar privzameta negativen prizvok, kadar z njima opišemo žensko. Družbeno znanje, ki ga posedujemo, uokvirja naše interpretacije »moškosti« in »ženskosti«. Je vir informacij o spolni identiteti. Jezik in jezikovno znanje sta, tako kot spomin in sposobnost predstavljanja, kognitivni komponenti, in igrata bistveno vlogo pri oblikovanju kognitivnega sistema, saj vplivata na način, na katerega organiziramo mišljenje in znanje. Osnova kognitivnega sistema je kategorizacija, ekonomska organizacija shranjevanja informacij, kjer jezik igra odločilno funkcijo, saj so kategorije jezikovno označene, iz česar sledi, da jezik vpliva na razmišljanje in osmišljanje preko procesa kategorizacije (Goddard in Patterson 2000). V tem pogledu ima jezik moč zanikati in podrežati, a tudi moč osvobajanja, razkrivanja in opogumljanja.

Podobno izključujoč je primer iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika (2008), ki pomeni posebno znanstveno avtoriteto na področju definiranja realnosti in pojasnjuje spol kot »značilnosti, po katerih se bitja delijo na moška in ženska«, ženska (kot samostalnik) je »oseba ženskega spola, navadno dorasla: prišla je neka ženska; majhna, mlada, modrooka, temnolasa, vitka ženska; mirna, prijazna, prijetna ženska; noseča, poročena ženska itd. Primer za ekspresivno rabo izraza se glasi: »oseba ženskega spola kot nosilka značilnih duševnih lastnosti: *ga bo že preprosila, saj je ženska in v njej je premalo ženske, da bi to razumela, ženska je ženska...*« (SSKJ 2008). Tudi definicija besede ženski (kot pridevnika) v tretjem primeru rabe jezika opisuje kot »*ki se pripisuje ženskam; ženska občutljivost, opravljenost, radovednost, zvižanost; ženska taktika, postavila mu je tipično žensko vprašanje...tak kot pri ženskah; govoriti z ženskim glasom; ženska lepota, mehke ženske poteze obraza, njena hoja je zelo ženska*« itd. Medtem ko razlaga besede moški kot pridevnika v primere rabe izraza zajame ravno nasprotne značilnosti: »*ki izraža odločnost, pogum: pošten, moški odgovor, to je moška beseda, moško ravnanje, moški značaj...*« (SSKJ 2008). Primer poleg spolnega dimorfizma implicira, da spola lahko posedujeta zgolj značilnosti, ki se med sabo izključujejo. Slovanska definicija ženske poudarja njene domnevne duševne značilnosti kot so mirnost in prijaznost in ravno obratno moško odločnost in pogum. Tudi Hellinger in Pauwels (v Mills 2008) argumentirata, da slovarji vsebujejo institucionaliziran seksizem v svoji izbiri besed, ki jih definirajo, in v izbiri rabe primerov, skozi katere subtilno komunicirajo asimetrijo med spoli in spolnimi vlogami.

Gorjanc (2005), ki je analiziral govor slovarjev slovenskega jezika na ravni izbora slovarskih iztočnic, slovarskih definicij in zgledov rabe, je v analizi ugotovil družbeno neobčutljivost opisovanja pojavov, oseb in predmetov ter subtilno kulturno ideologijo, ki jih prežema. Ugotavlja, da so frazeologije z negativnimi konotacijami v slovenščini še vedno leksikografska realnost. Ker slovarji in normativni priročniki v družbi funkcionirajo kot avtoritativne knjige z absolutno vednostjo o realnosti, tako na svojevrsten način legitimirajo neenakosti med spoli. Družbeno funkcijo slovarjev slovenskega jezika je tako treba umestiti v kontekst njihovega delovanja, saj so v družbi »sprejeti ne le kot zbirka besedja določenega jezika, ampak kot zaklad kulture in celo celote ljudskega vedenja...Slovar je tako avtoriteta za informacije o tem, kaj v jeziku obstaja s splošno formulo: *Besede X ni v slovarju, besede X ni v jeziku*« (Gorjanc 2005). Pomeni leksikalnih elementov so odporni na družbene spremembe, kar se izkaže za

problematično, saj slovarski nabor predstavlja za določen jezik reprezentativno podatkovno zbirko. SSKJ sicer omenja tudi tretji spol, androgin, ki pa ga na kratko definira kot *obojespolnik*, *hermafrodit*, kar pojem zreducira na njegovo biološko »nedorečenost« in tako utrjuje prepričanost v pravilnost obstoja spolnega binarizma.

Žagar in Hladnik (1996) navajata primere seksistične rabe jezika. Pravita, da je povezovanje biološkega spola kot vzroka načinu obstoja družbenega spola čedalje močnejša in izrazitejša (npr. moški kot norma). Na družbeni ravni se to povezovanje vedno bolj kaže v jezikovnem ali slovničnem spolu, ki pa ga slovenisti ne problematizirajo in moško spolno obliko jemljejo kot nevtralnno in brez seksističnih konotacij. Trdita, da jezik sam po sebi ni seksističen, ampak je takšna njegova uporaba, ki jo opredelita kot »sistematično rabo moške slovnične oblike na mesto in na mestu ženske, zapostavljanje, zamolčevanje ali neomenjanje žensk v korist moških in uporabo žaljivih stereotipov ter prispodob« (Žagar in Hladnik 1996, 164). Takšna praksa, pravita, kjer ženski spol ni posebej omenjen, utrjuje patriarhalno ureditev, navajata pa primer definicije takšne slovnične normiranosti, ki jo J. Toporišič argumentira: »Moški spol je slovnično nezaznamovan nasproti ženskemu, zato se v primerih, ko je jasno za kateri spol gre, samostalniške besede in oblike moškega spola lahko uporabijo namesto ženske« (Toporišič v Žagar in Hladnik 1996, 164). Tako trdita, da pojmi, ki označujejo nekatere poklice in izhajajo iz tradicionalno moške domene (npr. vodovodar, mehanik), izključujoče delujejo tako na sporočevalca kot na prejemnika sporočila in jemljejo pogum tistim, ki bi radi izstopili iz tradicionalnih okvirov.

Tako kot se v zgoraj omenjenih poklicih ne prepozna marsikatera ženska, se na razpis za delovno mesto čistilke ali blagajničarke prepozna malokateri moški. Na področju izrazoslovja nove družbene realnosti - kjer naj bi bil ženskam omogočen enakovredni dostop do vseh poklicev - prav tako ne odražajo pravni in administrativni akti, ki moško slovnično obliko uporabljajo vsesplošno (Toporišič in Žagar v Hladnik 1996). Pogled na spletno stran Zavoda RS za zaposlovanje pritrjuje zgornji trditvi - čeprav razpisom za prosta delovna mesta administratorja, avtoserviserja, bolničarja negovalca sledi končnica m/ž, je očitno, da se moške oblike splošno uporabljajo za oba spola. Vseeno pa objavljajo prosto delovno mesto čistilke in medicinske sestre v zgolj ženski obliki - ki ji prav tako sledi kratica m/ž (ZRSZ 2011). Tudi v govoru pravnih aktov je mogoče opaziti uporabo splošne moške oblike. Čeprav začetni členu ustave dosledno uporabljajo obe spolni obliki, se vsa paradoksnost razkrije v 43. členu, ki govori o volilni pravici,

saj je »volilna pravica splošna in enaka« ter nadaljuje, da »vsak *državljan*, ki je dopolnil 18 let, ima pravico voliti in biti voljen« (Ustava RS 1991, 43. člen). Leta 2004 je 43. členu dodan nov četrti odstavek, ki se glasi »Zakon določi ukrepe za spodbujanje enakih možnosti moških in žensk pri kandidiranju na volitvah v državne organe in organe lokalnih skupnosti«, kar pa groteskno paradoksnost po mojem mnenju še poglobi, saj je uporaba splošnega moškega pojma *državljan* tudi v nadaljevanju ekskluzivno uporabljena. Subtilno kategorizira ženske kot posebno družbeno skupino in jo postavi v razmerje do moškega. Tako »delavci imajo pravice do stavke« (prav tako 77. člen), »tujci in člani njihovih družin imajo posebne pravice« (prav tako 79. člen), »državni zbor sestavljajo poslanci državljanov Slovenije in šteje 90 poslancev« (prav tako 80. člen), »državni zbor ima predsednika, ki se ga izvoli z večino glasov vseh poslancev« (prav tako 84. člen), »sodnike voli državni zbor..« (prav tako 130. člen) ipd. Spolne implikacije v tekstu so torej očitne in po mojem mnenju sugerirajo primat oz. nujnost posedovanja tradicionalno »moških« značilnosti za opravljanje državnih funkcij in upravičenost do enakopravne obravnave (ustava RS). Spol je torej relevantna kategorija tudi znotraj pravno-formalnih aktov, ki naj bi zagotavljale enakopravnost.

V tem pogledu slovenščina v svoji sintaktični strukturi dopušča izpeljanke iz moške oblike, ko gre za poklice, medtem ko angleščina le v nekaterih primerih s končnicami –*ess* in –*ette* (npr. *actress*) v drugih pa termini za ženske ne obstajajo (npr. *lawyer*, *teacher*, *football player* itd.). Vseeno izpeljanke iz moške splošne oblike spadajo v ti. označeno kategorijo, torej, kjer mora biti spol posebej nakazan- v slovenščini s končniškim obrazilom (npr. *profesor-ica*) in v angleščini s posebno spolno oznako (npr. *girls football player*). Cameron pravi, da čeprav so evropskih spolno označenih jezikih, kot npr. nemščina, italijanščina, francoščina, ženski nazivi z dodano končnico rezultat določenih pozitivnih družbenih sprememb, kjer so ženske začele zasedati tradicionalno moške položaje in je sinhrona sprememba ženskega položaja v družbi in kovanja novih jezikovnih izrazov očitna, številne ženske zaradi zgodovinskih konotacij še vedno zadržkom uporabljajo žensko obliko nazivov. V nemščini ženska oblika možna kot izpeljanka iz moške, z dodano končnico –*in* (npr. *die Artz-in*, *zdravnica*), ki pa ima negativne zgodovinske konotacije, saj se je tradicionalno uporabljala za ženo moškega z nazivom. Podobne sklepe iz opazovanja francoskega kulturnega okolja izpelje Anne Corbett- ženske za svoje nazive raje izberejo moško obliko- le *Philosophe*, le *Docteur* ipd., prav zaradi negativne semantične konotacije, ki implicirajo žensko v delovnem

okolju, ki so mu v zgodovini dominirali moški. Takšne analize so vsekakor v nasprotju s prepričanji jezikoslovcev, da gramatični spol simbolno ne označuje neposredne povezave z biološkim spolom, ter da ne ustvarja razmerij moči, ki odsevajo prikrito hierarhijo med spoli (Cameron 2002, 93).

Če v razmislek vzamemo hipotezo, da spola nista dva ampak spekter, ali je potemtakem dovolj, da iščemo le enakopravno zastopanost moških in ženskih terminov? Če jezik reflektira in ustvarja spolno kategorizacijo, ki se izteče v opozicijo, kako se izogniti binarnemu mišljenju, ki je očitno zakodirana v jezik? Uporaba spolno nevtralnih poklicnih oznak bi lahko postavila pod vprašaj tradicionalno spolno delitev dela. Strategija feminizacije oznak je sicer najpogostejša strategija v spolno označenih jezikih, ki pa vseeno implicirajo spol, ki ima v določenih poklicih lahko negativne konotacije in kot taki znova vzpostavljajo hierarhijo. Hellinger ugotavlja, da so termini, ki označujejo ženske in so zgolj izpeljanke iz moških oblik problematični, saj »ne označujejo le žensko odvisnost od moškega referenta, ampak na splošno nosijo še dodatne negativne konotacije« (Hellinger v Mills 2008, 59; Eckert in McConnell-Ginet 2003).

Za razlago zgoraj naštetih primerov bi lahko uporabili teorijo semantičnega odstopanja preko katerega se katerega se določeni pogledi in vrednotenja ukoreninijo v zavesti. Semantično odstopanje pomeni obstoj dveh referenčnih kategorij, v kateri ima eden od pojmov negativno konotacijo. Odstopanje naj bi izhajalo iz izkušnje spola: »Ker je poimenovanje in definiranje privilegij moči, so semantični premiki v besedišču v večji meri determinirani z moško izkušnjo« (Miller in Swift v DeFrancisco in Palczewski 2007, 116).

Semantično neravnovesje se nanaša na večji obseg obstoja zbirke terminov, ki se nanašajo na opis določene skupine, in manjši obseg obstoječih jezikovnih terminov, ko gre za druge skupine. (npr. seksualno promiskuitetna ženska, ki je označena negativno nasproti pozitivno označeni moški promiskuiteti). Semantična polarizacija je pojav, kjer se dva pojva med seboj izključujeta in jo najbolje opiše besedna zveza »nasprotna spola«. Zveza implicira domnevo, da obstajata samo dva med seboj izključujoča spola in predpostavlja, da je nemogoče, da bi določeno lastnost, za katero se verjame, da je tipično moška, posedovala tudi ženska in obratno (DeFrancisco in Palczewski 2007, 117). Semantično neravnovesje torej predstavljajo termini, ki se asociirajo z ženskostjo

ter so rezultat procesa zgodovinskih akumulacij pomena in ki jih negativno reprezentira. Schultz (v Mills 2003), odkriva vzorec v načinu obstoja slabšalnih izrazov. Podobno kot Gorjanc (2005) ugotavlja, da je obseg slabšalnih izrazov za ženske veliko večji kot za moške. Slabšalni izrazi za ženske so predvsem seksualizirani. Paleta seksualnih jezikovnih načinov nanašanja na ženske (npr. kurba, prasica,...), jih namensko objektivizira in negativizira. Schultz odkrije več kot tisoč seksualno ponižujočih besed za ženske in le nekaj za moške, kjer gre v določenem kontekstu lahko za obliko jezikovnega nasilja. Drugič so termini, ki se nanašajo na poklice ali kontekste poklicev, kjer prevladujejo ženske trivializirani z negativnimi konotacijami. Tako je obstoj samostojnih terminov za ženske, ki označujejo poklice z nižjim statusom bolj verjeten (kot npr. šivilja in prostitutka), kar nakazuje na zgodovinsko nižji status žensk.

Shultz tudi navaja poseben primer, ko je izraz »ženska« neposredno žaljiv, ko ga uporabimo za moškega, kar pa v obratnem primeru ni nujno. Žaljivka, ko se v družbenem kontekstu uporabi za moške, nosi posebno negativno konotacijo in pomeni nezmožnost zadostiti vsebini stereotipa »moškosti« (Schultz v Mills 2008, 57–61).

Tu se pojavi vprašanje navezave zgornje ugotovitve o obstoju spektra spolov s področjem lingvističnega. Čeprav neesencializem oz. feminizem tretjega vala, ki zanika obstoj nekega skupnega bistva v splošni kategoriji žensk, ne verjame več v homogeno žensko identiteto, hkrati pa na jezikovnem področju še vedno išče enakovredno vrednotenje moškega in ženske, ali ni potem to tiho pristajanje na dihotomijo, poskus uniformiranja ločenih skupin moških in žensk?

V poststrukturalistični predpostavki je vsak pomen besed kontekstualen in je posamezne besede ali splošne sintaktične strukture nemogoče iztrgati in izolirati, zato ne moremo z gotovostjo trditi, da je posamezni besedi seksizem inherenten. Za feministično analizo jezika je bistvena predpostavka, da čeprav neka skupnost uporablja isti jezik, imajo posamezniki različne interese, zato je pomen nekega znaka odprto polje bojev različnih interesov, kar pomeni, da opozicija ni obsojena na pasivo popolnega molka. Čeprav določena skupina prevzame hegemonijo nad produkcijo pomena, podrejene skupine niso vedno zgolj pasivne žrtve.

10.2 Gramatični spol in spolna identiteta

Poleg semantične ravni oz. ravni produkcije pomena pojmov se je treba opreti tudi na raven gramatike, torej pravila uporabe jezika in ugotoviti, kako le-ta pomagajo vzdrževati ideologijo spolne dihotomije. Skozi prizmo etičnega dopuščanja obstoja mnogih novonastalih spolnih identitet je potrebno postaviti pod vprašaj samoumevno nevtralnost uporabe gramatičnih pravil slovenskega jezika.

S problematiko gramatičnega spola se ukvarja več teoretičnih področij : jezikoslovje, lingvistika, sociolingvistika, antropologija, semiotika ipd. Tradicionalna gramatika se je začela razvijati kot disciplina filozofije v Helenistični Grčiji, predvsem v okviru razmišljanja o odnosu med naravo in konvencijo ter notranjo povezavo med pomenom in formo. Z Aristotlom je bil slovnični spol postavljen kot funkcijska klasifikacija pojmov in predmetov, ki jih jezik označuje, ki pa se ne veže na direktno opozicijo moški/ženska (Zupanc 2009).

V nekaterih jezikih je spol bolj ugnezden v slovnični sistem kot v drugih. Tako madžarščina in finščina spola neposredno ne poznata, večina indoevropskih jezikov ima dva (moški, ženski) ali tri spole (moški, ženski, srednji), afriški jezik *bantu* ima kompleksen sistem šestih spolov. Danski jezik je razvil še dodatne spolne kategorije, kot na primer skupni spol. Angleščina razlikuje po spolu le tretjo osebo ednine (he/she/it) in svojilne zaimke tretje osebe ednine (her, his/its). V večini indoevropskih jezikov se opozicija moški/ženska prekriva tudi z opozicijo živo/neživo ter človeško/nečloveško. Večina teh jezikov ima tudi kategorijo srednjega spola, ki lahko označuje tako živa bitja kot pojave (Zupanc 2009). Jezikoslovci, ki jezik pojmujejo kot sredstvo komunikacije, slovničnega spola ne problematizirajo. V teh teorijah je jezik zreduciran na njegovo funkcijsko vrednost kot nemotivirana kategorija, ki je zgolj v referenci do naravnega spola.

Drugi tradicionalni pogled, katerega predstavnik je npr. Sapir, spol v jeziku razume kot naključno razdelitev, ki s seboj ne nosi nikakršne pomenske vrednosti. Tradicionalni jezikoslovci pa »s svojimi razmišljanji niso nikakor doprinesli k razumevanju, denimo, vzroka za razliko med uporabo moškega, ženskega ali srednjega spola za besede/znake/koncepte, kot so na primer "stol", "miza", "narava", "blisk", "sonce", "morje", "občestvo" itd.« (Zupanc 2009). Skozi stoletja se je razvil tudi drugačen

pogled na gramatični spol. Johann Gottfried Herder v svojem eseju *O izvoru jezika* išče sledi slovničnega spola v zgodovinski antropomorfizaciji univerzuma, ki je sledila poskusu vstavljanj smiselnega reda v svet. Danes imamo teoretično pozicijo, ki razume spol kot arbitrarno zgodovinsko usedlino in pozicijo, po kateri je spolna kategorija motivirana skozi investicijo pomena od zunaj in pomeni posebno notranjo semantično moč. V slednji ne gre samo za učinek projiciranja gole materialnosti v jezikovne kategorije, ampak za predhodni proces simbolizacije in vrednotenja spolov (Zupanc 2009). S tem je povezano vprašanje subjekta kot nosilca govornega procesa v povezavi z jezikom. Benveniste pravi, da je jezik edini prostor, kjer se človek lahko vzpostavi kot subjekt: »Le v govorici in z njo se človek vzpostavi kot subjekt, zakaj le govorica dejansko osnuje koncept "ega" v svoji realnosti, ki je realnost bitja« (Benveniste 1988, 282). Govorčeva zmožnost, da se postavi kot »subjekt« ni definirana z občutjem, ki bi ga občutil vsak sam, ampak kot psihična enota, ki transcendira celoto zbranih doživetih izkušenj in s tem zagotavlja trajnost zavesti. Podeljen ji je jezikovni status »osebe«. Pogoj samozavedanja pa je izkušnja nasprotja. Vsak jezik pozna osebne zaimke; torej *jaz sem*, če je nekdo *ti* (Benveniste 1988). Osnovna karakteristika jezika v svoji nematerialni naravi je njegovo simbolično funkcioniranje. Subjektivnost, ki se torej lahko konstruira zgolj skozi jezik, pomeni sposobnost govorca postaviti samega sebe kot subjekt. Subjektivnost je pojav zgolj znotraj osnovne značilnosti jezika. Kako jezik postavi podlago subjektivnosti? Jezik je tako globoko ugnezden v izraze subjektivnosti, ker vedno vsebuje jezikovne forme, ki indicirajo osebo, tako da osebni zaimki ne manjkajo v nobenem jeziku v kateremkoli zgodovinskem in kulturnem okolju (Benveniste 2000, 39–44). Jezik torej vzpostavi plodno podstat, na kateri se nadalje gradi osebna identiteta (ki vključuje tudi spolno) in nastane iz prvotnega razumevanja in ponotranjenja razlike. Jezikovna sredstva so sestavni del tipičnih izkustev v realnosti.

Skozi jezik izražamo subjektivnost, obenem pa jezik šele omogoča konstrukcijo Subjekta. Skozi jezik očitno konstruiramo razliko med spoloma kot nesporno razliko. Če je za preseganje razmerji moči v družbi treba ustvariti brezspolen jezik, ker dve kategoriji nista dovolj za enakovrednost in vedno v polarnem razmerju drug do drugega, potem jezik že v strukturi sam utrjuje binarno spolno dihotomijo, ki je vzrok obstoječim neenakostim. Če gre le za izenačenje oz. prevrednotenje moško-ženskih kategoriji oz. spremembo statusa žensk, ker naj bi jih uporaba jezika trivializirala in razvrednotila kot subjekte, potem treba izhajati iz esencialistične predpostavke - spola

sta razlika, vendar asimetrično vrednotena. Iz trditve lahko izpeljemo sklep, da so potem seksistične zgolj specifične uporabe jezika ter vsebine produkcije pomenov, ki se lepijo na simbol (semantika), sam obstoj gramatičnega spola pa ni problematičen. Ker pa zagovarjam tezo poststrukturalistk, ki težijo k dekonstrukciji vsakršnih binarnih opozicij, ker se le-te vedno zataknejo v hierarhična razmerja, trdim, da je jezik že v strukturi plodna podlaga družbeni delitvi na dva spola in iz njega izhajajočega seksizma, saj ne omogoča artikulacije subjekta mimo teh dveh kategorij. V uporabi jezika se posameznik mora prepoznati kot moški ali kot ženska, saj sintaktična pravila uporabe osebnih zaimkov, pridevnikov in glagolov nujno zavzamejo pozicijo spola. S te perspektive se ne moremo izogniti niti pripisovanju spola sogovorniku.

Izjema je srednji spol v slovenščini, vendar ta nima svoje oblike v osebnih zaimkih, ki bi referirala na osebe brez ljubkovalnih ali zaničevalnih konotacij. Uporaba srednjega spola simbolizira nedorasla, spolno nezrela bitja, ki še »nimajo spola« - poimenovanja za mladiče, dekle, dete, fante, otroče ipd. (Tominc 2007).

Prav tako je uporaba glagolov selektivna glede na spol, kjer se pri nanašanju na ženski subjekt doda obrazilo –a. Torej že sama struktura jezika in načini uporabe zahtevajo, da se posameznik prepozna kot moški ali ženska. Takšna uporaba jezika vsebuje določene nezavedne elemente slovničnega znanja, kar je najbolj razvidno v rutinski zmožnosti smiselne sestave stavkov iz besed. Formacija jezikovnih stavkov korenini v sistemu kategorij in pravil, ki ga imenujemo sintaksa (O'Grady in drugi 1997, 181–182). V sintaktični strukturi in semantičnem inventarju jezika so shranjena in zaklenjena »tipična izkustva problemov, ki izvirajo iz fizične in družbene realnosti, ki so jo ustvarile prejšnje generacije, skupaj z ustreznimi družbenimi "rešitvami", do katerih so le-te prišle... medtem ko se še naprej prenašajo v konkretna družbena razmerja« (Luckmann 1991).

Vsem človeškim jezikom je skupno dejstvo, da lahko posamezne besede združijo v relativno majhno število razredov, ki jih imenujemo skladijske kategorije-glagol, pridevnik, samostalnik, prislov in predlog (O'Grady in drugi 1997, 181–182). S tezo, da so slovnična pravila povezovanja skladijskih kategorij ponotranjena v prvih letih življenja, se strinja tudi Noam Chomsky (Salzmann 2007, 40). Uporaba sintaktičnih pravil pri govoru in pisanju deluje na najbolj rutinizirani, samoumevni in nezavedni ravni. S tem so samoumevni tudi spolni označevalci v konkretnem jezikovnem sistemu.

Čeprav je prva oseba ednine v slovenščini nevtralna, nadaljna uporaba pridevnikov in glagolov v povezavi z zaimkom nujno upošteva spol referenta. Eckert in McConnell-Ginet navajata sicer primer iz francoščine, ker pa ima francoščina podobna pravila uporabe jezika, ga lahko ponazorimo tudi v slovenščini. Ker ženska lahko reče le »jaz sem srečna« in moški »jaz sem srečen«, razlika v pridevniku srečna/srečen implicitno nosi sporočilo, ki je ekvivalent izrazom »jaz sem ženska« in »jaz sem moški«. Samo-atribuciji spola se tako ni mogoče izogniti (Eckert in McConnell-Ginet 2003, 257–258). Takšna sintaktična pravila komunicirajo spol na skoraj vseh ravneh. Spolna razlika kot slovnična kategorija reprezentira ženske in moške kor spolne subjekte svojih lastnih govorov. Spol v jeziku deluje kot gramatični spol, ki ga posamezne kulture in jeziki izražajo ali ne, na svojevrsten kodificiran način. »V slovenščini spol opredeljuje vsako posamezno enoto jezikovnega zaklada v vseh slovničnih kategorijah, razen v kategorijah predlogov, prislovov, veznikov, členkov in medmetov na različne načine« (Zupanc 2009). Eckert in McConnell-Ginet pravita, da osnovna principa kategorizacije »feminine« in »masculine« izhajata iz družbenega ideološkega načela, da sta spola (tako biološka kot družbena) opozicija in kar obstaja zunaj spolne sheme, je deviacija (npr. bolj »moška« ženska in bolj »ženski« moški). Dve spolni kategoriji ne klasificirata zgolj ljudi, ampak vso realnost od fizične danosti do abstraktnih konceptov (npr. bog), ki naj bi bila po mnenju Helen Haste projekcija osnovne spolne razlike v svet. Spolne kategorije klasificirajo celoto posameznika predvsem skozi klasifikacijo različnih kategorij, ki jih posameznikom pripisujemo: osebne značilnosti, oblika telesa, aktivnosti, oblačenje, interese, vrednote, ki so prav tako spolno označene (Eckert in McConnell-Ginet 2003, 251–253).

Mills (2008) pravi, da je v jezikih, ki jih spol zaznamuje tudi na morfološki ravni (in kjer spol posameznika služi kot referenca nanašanja), seksizem veliko bolj vpet v jezikovni sistem in s tem hkrati predstavlja večji družbeni in kulturni problem. K jeziku, kjer spol deluje kot gramatični spol in kjer so tudi samostalniki klasificirani po spolu, bi poleg francoščine, nemščine in arabščine med drugim lahko prišteli tudi slovenščino. S tega vidika je angleščina bolj spolno-nevtralen jezik kot slovenščina, saj imajo pri prvem različno formo le osebni zaimki. Hellinger in Bussmann (v Mills 2008) med spolno označene jezike (*gender-languages*) prištevata jezike, kjer se poleg različnih zaimkov za moške in ženske spol nanaša tudi na samostalnike in zaimke, ki jih spolno določajo. Tu ne gre zgolj za gramatične konvencije, ki ne bi imele posledic v

načinu reprezentacije spolov v družbi: »Podlaga takšnim sintaktičnim konvencijam je spolna hierarhija, ki višje vrednoti moški spol. Rezultat tega je, da so samostalniki moškega spola veliko bolj vidni ter imajo večji poudarek in težo kot samostalniki ženskega spola (Hellinger in Bussmann v Mills 2008, 31). Podobnega mnenja je Luce Irigaray, ki je proučevala družbeno funkcijo predmetov in samostalnikov, ki so razdeljeni po spolu. Pravi, da tistemu, čemur je v neki družbi pripisana določena vrednost, označeno z moškim spolom, ženskega spola so po navadi predmeti, ki so tradicionalno v posesti moških (npr. ladja, hiša) in objekti brez življenja, mrtvi, nekultivirani objekti npr. različna kmetijska orodja, luna, smrt (Irigaray 1995, 67–72). Samostalnikom lahko po določenih jezikovnih pravilih slovenskega jezika pripišemo spol, sklon, osebo in število. Poleg spola mu lahko določimo podspol, ki ga lahko razdelimo glede na polarne značilnosti živo/neživo in človeškost/nečloveškost (Lečič 2009, 16–17). Jezikoslovci očitno spol povezujejo s kategorijami, kot sta stopnja živosti in človeškosti. Bernard Comrie (Cameron 2002, 92) je v slovanskih jezikih odkril povezavo med stopnjo živosti in spolom. Tu je spol relevanten faktor pri določanju razlikovanja med višje in nižje razvitimi bitji in samostalniki. Oznaka samostalnika kot ženskega spola je tako ponavadi pripisana samostalniku in bitju z nižjo stopnjo živosti. Visoko stopnjo živosti zastopajo jezikovne forme, ki so se zgodovinsko uporabljale za moške, odrasle, svobodne in zdrave. Čeprav Comrie zaključí, da so takšni primeri redki, so vseeno sugestivni v gramatičnem določanju družbenega dožemanja realnosti. Posebno sugestivno je pravilo določanja živosti/neživosti v normativnem slovenskem jezikoslovju, ki naj bi jo določala primerjava sklanjatvenega vzorca samostalnikov moškega spola. Normativ določanja živosti je neujemanje samostalnika moškega spola v imenovalniku in rodilniku (človek-človeka), če gre za zoološke osebké in ujemanje v imenovalniku in tožilniku, če gre za nezoološke osebké (hrast-hrast). Kategorija živosti je omejena na samostalniške besede moškega spola in J. Toporišič suvereno zatrdi, da so »zoološki in nezoološki osebki ženskega spola slovnično seveda neživi« (v Kunst Gnamuš 1994/95). Slovnično določanje živosti samostalnikom nima notranje povezave z dejansko živostjo samostalnikov v svetu. Tako je beseda »mrtvec« slovnično živa. Določanje živosti v arbitrarnem sistemu, kot je jezik, je tako posebna domislica jezikoslovcev, družbeno sprejeta kot norma, legitimirana in uveljavljena s strani znanosti in kot takšna zapolnjuje vsebino poučevanja v šolskem kurikulumu. Ker je jezik poseben ideološki maneverski prostor, ki odločilno pogojuje pogled na realnost, so takšna androcentrična

teoretiziranja seveda problematična. Nujno pokoravanje zakonom jezika tako zaslepi vsakršno možnost dvoma v specifično predstavljeno realnost, ki postane samo še jezikovna simulacija, ohranjanje in ponovno vzpostavljanje razmerij moči, postavljenih v legitimizacijske ovoje naravnosti, resničnosti, avtentičnosti.

Slovnični spol naj bi služil kot poteza »naravne« reference, kjer naj bi biološki spol pogojeval oblike uporabe vsebinskih besed. Gramatični spol skupaj s kategorijami moško/žensko v polju konstrukcije identitet po mojem mnenju vsrka in izniči distinkcijo med biološkim in družbenim konstruktom spola. Vprašanje gramatičnega spola tako ni omejeno na problem jezikoslovja, ampak predstavlja širši družbeni in kulturni problem. Obstoj spola namreč predpostavlja določene značilnosti, ki naj bi se manifestirale na telesu, v gibih, načinu govora in z njim povezane uporabe spolne oblike skladske sintakse, katere člani nekega kulturnega kolektiva vzajemno prepoznavajo. Čeprav je polje jezikoslovja dinamično in zgodovinsko spremenljivo, je z vidika obstoja množice drugačnih spolnih ali nespolnih identitet omejujoče. Jezik kot sredstvo izražanja subjekta in kreativnosti tako v svojih osnovnih funkcijski pravilih zavezano biologizaciji spola na dva pola. Povezava gramatičnega spola z biološkim spolom uteleša sistem vrednotne hierarhije. Cameron (2002, 92) navaja primer tradicije južno-indijskega jezika konkani: na poročene ženske se nanaša v ženski obliki, medtem ko na mlajše in vdovele ženske z zaimki srednjega spola, ki izražajo njihov nižji status v družbi.

Z vidika zgornje trditve je zanimiva študija primera Elkinsa in Kinga (2004) o (ne)spolni identiteti Christie Elan-Cane, ki se ne identificira z nobenim izmed legitimno obstoječim spolom, čeprav njeno ime implicira ženski spol. Zase uporablja termine androgin, tretji spol, brezspolen in spolno nezaznamovan, oziroma zavrača spolno identiteto kot takšno, zato tudi zavrača spolno jezikovno distinkcijo. Vsa teža jezikovnega problema se pokaže pri naslavljanju na osebe v konkretni (brezspolni) identitetni poziciji. Na posameznike, ki prečkajo tradicionalno spolno linijo oz. se identificirajo z nasprotnim spolom, kot tistim pripisanem ob rojstvu še vedno nanaša z zaimkoma »ona« ali »on«- saj kljub prečkanju njihova družbena identiteta pripada enemu izmed obeh spolov oz. so identitete še vedno v referenci do binarne spolne sheme in je s tega vidika ne presegajo. Moški, ki postanejo ženske, in ženske, ki postanejo moški, v družbenem življenju ohranjajo bipolarno družbeno-spolno konstelacijo, zato tudi ni potrebe po kovanju novih izrazov na jezikovnem področju,

hkrati pa predhodni obstoj dveh referenčnih spolnih kategorij vzpostavlja realnost dveh spolov, v katerega se je nujno potrebno umestiti.

Christie pa v svoji identitetni poziciji zaimsek ona/on zamenja s terminom *per*, ki je okrajšava pojma person (oseba) (Elkins in King 2004, 158–161). Ker avtorja opisujeta primer v angleškem jeziku, se z uporabo zaimka *per* jezikovnemu določanju spola izogneta. Problem pa se poglubi, ko skušamo zgodbo predstaviti v slovenskem jeziku, saj nam razen tega, da se izognemo referenci spola, ne ostane drugega, kot da osebo, ki se s tem ne želi identificirati, potisnemo v spolno pozicijo. Ponotranjen sistem jezika in njemu inherentno prilegajoč miselni tok le s težavo omogočita razmišljanje o osebi mimo jezikovnih spolnih oznak. Kako torej ne govoriti o »njeni« ali »njegov« zgodbi, kako na področju vsakodnevnega življenja ne *misliti* spol? Christie v boju za redefiniranje sistema klasifikacij doseže, da se v institucionalnem družbenem življenju status, ki ga poseblja, prepozna kot Pr. namesto Mr, Mrs ali Ms.⁶ Tretji spol kot legalni status posameznika prepoznavajo v indijskem kulturnem okolju, kjer so interseksualci kot posebna skupnost Hidžer povsem legitimni spol. V obrazcu za pridobitev potnega lista je poleg kategorij m/ž možen vpis črke E-kot evnuha, kar je za zahodno kulturo povsem nepojmljivo (Zadnik in Mulej 2006). Formalna legitimizacija posameznika vedno sloni na označevanju po spolu. Izhaja iz domneve, da sta biološki in družbeni spol notranje povezana, oziroma, da se biološki spol po neki naravni logiki manifestira na telesni površini v obliki določenih vizualnih znakov, ki se ga lahko posamezniki s skupno zalogo znanja o svetu prepoznajo kot moškega ali žensko. S tem pa se legitimira kulturno pogojeno prepričanje o naravnosti oblik vedenja, videza, govora.

Na zgoraj opisanem primeru vidimo, da za svoboden obstoj identitete mimo spolnega dimorfizma ni dovolj, da enakovredno uporabljamo žensko in moško obliko naslavljanja, tretje možnosti pa slovenska slovnična pravila ne dopuščajo. Soodvisnost slovničnega spola in spolne identitete presega predpostavko, da so za enakopraven dostop do družbenih resursov potrebni zgolj semantični premiki. Čeprav je tradicionalno borba za enake pravice med spoloma posegla tudi v jezikovno področje,

---

⁶ Tradicionalne oblike naslavljanja v angleškem jeziku, ki nakazujejo na poročni status žensk; Mrs za poročeno žensko, Ms za neporočeno in moška oblika Mr, ki je splošna in ne implicira poročnega statusa moškega.

je imela problematika drugačno izhodiščno paradigmo. Ta je v svojem političnem programu in poskusih transformacije jezika težila k enakopravni zastopanosti obeh slovničnih oblik v javnem institucionalnem življenju.

11 Jezik in spolna identiteta

Pojem identiteta se v grobem nanaša na odnose, položaje, ki jih posameznik zavzema v svetu in s katerim se identificira oz. poistoveti. Ta konstrukcija ima svoje temelje v biološki pogojenosti sposobnosti transcendence in je produkt reflektivne zavesti in dialektičnega razmerja med družbo in posameznikom. Proces izoblikovanja identitete ne moremo razumeti mimo konkretnih družbenih pogojev, kot so specifična družbena struktura, pogled na svet in jezik. Prav jezik je osnovni medij, preko katerega je realnosti družbenih institucij podan smisel (Luckmann 1991). Tudi Lacan, ki je v psihoanalizo prenesel strukturalizem in lingvistiko, trdi, da način oblikovanja sebstva ni določen samo z družbenimi institucijami, temveč z jezikom, saj samo ta daje družbenim institucijam smisel (Hrženjak 2002). Če je kognitivna psihologija posameznika iztrgala iz konteksta kulture in se osredotočila predvsem na notranje kognitivne procese, ki naj bi bili avtomatični, nezavedni in v procesiranju informacij individualne narave, je v tem pogledu teorija diskurza potencialno daljnosežnejša, saj zajema subjekt, kontekst in jezik. Prepričanja, klasifikacija sveta, stereotipizacije niso nikoli samo individualni psihološki fenomen, ampak v prvi vrsti kolektivni ideološki fenomen. Mišljenje in govor tako reflektirajo družbeno dediščino posameznikov, kot jo tudi ustvarjajo, modificirajo. Bilig (v Condor in Antaki 1997, 330) je spolno kategorizacijo in stereotipizacijo razumel predvsem kot retorično pozicijo, ki jo zasedejo govorniki v komunikaciji ter pomensko v relaciji do širše ideološke note v liberalnih demokracijah.

V sodobnih teorijah identitete le-to zaznamuje govoreči subjekt, ki je postavljen v konkretno subjektno pozicijo. Otroci pred osvojitvijo jezika in zmožnostjo identifikacije še niso polni člani družbe. Vseeno jih okolica že postavlja v moško ali žensko subjektno pozicijo, v kateri se bodo sčasoma prepoznavali, jo utrjevali ali zavrgli. Družbena konstelacija teži predvsem k prvemu utrjevanju obstoječe spolne sheme. Podlaga spolnemu stereotipiziranju se namreč pojavi še pred rojstvom, saj je spol otroka njegova najpomembnejša »značilnost«. Rojstvo ponavadi pomeni oznanitev spola otroka, ki postane pomembnejša karakteristika otroka v primerjavi z ostalimi informacijami kot na primer teža in višina. Tudi vsebina in pomen komentarjev, ki spremljajo predstavitev otroka, se teži spola ne izognejo. Punčke so označene za ljubke, medtem ko se za fantke že ugotavlja kaj bodo postali, ko bodo veliki. Različna

pričakovanja glede na spol otroka pomembno vplivajo na odnos odraslih do otrok. Kimmel (2004, 130) navaja izsledke množice raziskav, ki so potrdile, da matere v prvih šestih mesecih posvečajo več pozornosti otroku, ki je ženskega spola, prej se odzovejo na njihov jok in jim več prigovarjajo kot otrokom moškega spola. Slednji pa so deležni več telesne bližine, vendar se situacija po šestih mesecih obrne. Dečke se spodbuja k prekinitvi tesnega odnosa z materjo, kar bi lahko razumeli kot rezultat spolne ideologije, kjer jih je treba prej spodbujati k avtonomiji in neodvisnosti. Intenziteta spolnega stereotipiziranja se stopnjuje, ko otrok doseže starostno stopnjo dveh let. Vsebina govornih interakcij z dečki seže tja od »fantje ne jokajo« in »fantje se ne držijo mater« do tega, da je nagrajen s strinjanjem vsak poskus njihovega neodvisnega delovanja, agresije ter potlačitve čustev in z neodobravanjem, v kolikor izkazuje delovanje, ki je pripisano ženskemu spolu (izkazovanje čustev in nadzor agresije, postavljanje v situacije, kjer se pokaže njihova odvisnost od odraslih). Rezultat teh interakcij je oblikovanje dveh spolnih kultur, kjer se fantje izogibajo vsem, kar je označeno kot žensko - meje se zarišejo v načinu igranja, oblačenju, načinu govora, športnem udeleževanju itd (Kimmel 2004, 129–133). Kohlbergova raziskava je pokazala, da se otroci pri treh letih že prepoznavajo za moške ali ženske. Do petih let se že prilagodijo priučenemu tradicionalnemu spolno-tipičnemu vedenju, v interakciji z drugimi otroki že reproducirajo spolne norme - spolna segregacija zaznamuje izbiro prijateljev, iger in igrač (Preves 2003, 16). Vsi opisani načini so del diskurzivno vzpostavljenih interakcij in praks, ki spol ustvarjajo in utrjujejo prepričanost v naravnost in zato nujnost obstoja spolne diferenciacije.

Identiteta pa ni vzpostavljena enkrat za vselej, prav tako ne obseg in oblika jezikovnih vsebin, zato je »igra spola« nenehen, doživljenjski proces in ne zgolj ponotranjena značilnost v primarni socializaciji. Primarna socializacija, ki je proces vzgajanja kompetentnih članov družbe, pa se odvija prek jezika in je socializacija v jezik. Zato jezik ni samo ena izmed dimenzij socializacijskega procesa, jezikovna socializacija je primarna in predhaja drugim oblikam socializacije (npr. usmerjanje k različnim igračam itd.). Tu je treba omeniti, da se socializacijski proces ne konča, ko posameznik doseže adolescenco, ampak imajo »vse interakcije potencialni socializacijski kontekst« (Schieffelin v Duranti 2006). Tudi v razmerju roditelj - otrok ni samo otrok tisti, ki je vpet v socializacijski proces, ampak je njen subjekt tudi roditelj. S to trditvijo sovпада performativna teorija - vse interakcije performativno materializirajo različne oblike

subjektov. Jezikovna socializacija pomeni predvsem osvajanje nečesa, kar je Bourdieu poimenoval *habitus* - način *biti* v svetu (Kulick in Schieffelin v Duranti 2006). Kako torej družba proizvaja kulturno specifične subjektne pozicije, ki jih govorci dosežejo skozi jezik? Louis Althusser pravi, da gre za specifičen proces interpelacije v subjekt. Pred besedo »jaz« ne obstaja način *biti* subjekta. Lingvistična komponenta zaimka »jaz« priključuje subjekt v eksistenco in vzpostavi materialno podlago, na kateri se bo gradila spolna identiteta. Kategorije moški/ženske v drugi fazi, - ko je subjekt že vzpostavljen - tako pozicionirajo subjekt v kulturno specifično prepoznano spolno identitetno pozicijo, ki jo je ustvaril jezik in v kateri se posameznik prepozna. Vanjo vstopi prostovoljno, kar pomeni tudi vstop v razmerja dominacije. Podrejeni se v interakciji kot takega prepozna. Spolna ideologija ⁷ najbolj samoumevno interpelira posameznike v identitetne pozicije in je ugnježena v sistem in pravila rabe jezika. Podobno družbene institucije ustvarjajo kategorije, za katere želijo, da se posamezniki v njih prepoznajo- npr. pripadniki določenega razreda, naroda, spola ipd. Uporaba jezikovnih kategorij v trenutku prepoznanja fiksira nestabilno, nikoli-dokončano družbeno identiteto. Če je v institucionalni in kulturni produkciji posameznik nagovorjen, le-ta z uporabo jezika nagovarja sebe in druge (Cameron 2002, 161).

V zahodnih družbah se socializacijska funkcija družine kasneje prenese na druge družbene institucije - izobraževalne, religijske, politične, izobraževalne, ki spol konstruirajo in mu selektivno dopuščajo določene prednosti ali omejitve. Institucije komunicirajo spol v svojih osnovnih funkcijah, saj kulturni način organizacije spolov neki družbi odseva institucionalno strukturo in jo povratno legitimira. Odnosi podrejenosti/nadrejenosti znotraj institucije se konstruirajo predvsem skozi interakcije in komunikacijo. Interakcije izkušnjam dajejo smisel – diskurzivno oblikujejo in upravičujejo strukturo odnosov, ti pa povratno legitimizirajo »pravila« interakcijskih odnosov. DeFrancisco in Palczewski (2007) ugotavljata, da je zato spol sam družbena institucija, konstruiran v komunikacijskem preseku vsakdanjega institucionalnega življenja, osebnih preferenc in družbenih odnosov. Mikro in makro raven sta v nenehnem dialektičnem odnosu, ki se v teoretski postavitvi morda razlikujeta, v praksi pa sta notranje odvisna. Družbena pričakovanja, povezana s spolom, postavljajo set

---

⁷ Althusser pojma ideologija ne razume v marksističnem pomenu lažne, odtujene zavesti že obstoječega subjekta. Takšno razumevanje predpostavlja ontološki obstoj prave zavesti, avtentičnega načina biti, ki pa je vedno »skupek praks, prek katerih se samo-zavedajoči subjekt šele vzpostavlja« (Barša 2009, 425).

vrednotnih normativov, ki disciplinirajo posameznikove prakse na vseh ravneh. Kompleksni podsistemi sodobnih družb, institucije družine, religije, izobraževalne in politične institucije ter mediji delujejo kot soodvisna koherentna systemska celota. Institucije pomenijo predvsem uveljavljen vzorec vedenja z jasnim in konkretno določenim namenom - določeni sodelujoči si delijo pričakovanja in zasedajo specifične družbene vloge z določenimi pravicami in obveznostmi (Anderson v DeFrancisco in Palczewski 2007, 141–146). Ker sam pojem institucije zajema ponavljanje dejanj, je v tej definiciji pomembna njena aktivna komponenta, ki spola ne zreducira na njegove značajske poteze.

Vloga prvega socializatorja v zahodnih družbah naj bi pripadala instituciji heteroseksualne nuklearne družine, ki je vezana na binarno spolno matrico. Heteroseksualnost pomeni poseben imperativ - diskurz družine, ki lahko obstaja samo na določen način, pomeni posebno (uzakonjeno) obliko heteroseksizma. Obstoj spektra različnih seksualnosti predstavlja grožnjo ohranjanju spolne razlike, posledičnemu vrednotenju, razdelitvi spolnih vlog in neenakosti med spoli ter je v tem pogledu potencialno subverziven. Formalno predpisan obstoj heteroseksualne nuklearne družine kot ideala »ne samo da izključuje posameznike, ki so homoseksualni, biseksualni, transseksualni, ampak predstavlja tudi tveganje odtujitve posameznikov, ki so ovdovali, brez otrok, samski, ali pa živijo v razširjenih družinah« (DeFrancisco in Palczewski 2007, 159). Govor o družini in govor znotraj nje je predvsem poudarjanje in ohranjanje spolne razlike in obstoječih razmerij moči.

Identiteto torej zaznamuje govoreči subjekt. V sintezi feminizma in psihoanalize se je za uporabno izkazala Lacanova psihoanaliza, ki se je ukvarjala s podrobnejšim proučevanjem načinov konstitucije subjekta skozi jezik. Če je Freudova psihoanaliza vztrajno opravičevala spolno in seksualno hierarhijo ter s tem neizogibno vzpostavila še en znanstveni legitimizacijski patriarhalni aparat, je Lacanova reinterpretacija notranjih nezavednih procesov predvsem poskus razumevanja internalizacije podrejenih subjektivnih pozicij. Čeprav je psihoanaliza zadala udarec konceptiji avtonomnega, racionalnega kartezijskega subjekta kot merila vsega, se je iztekla v vnovično potrjevanje hierarhij. Lacan zato poskuša odgovoriti na vprašanje očitne reprodukcije spolnih razmerij navkljub vzpostavitvi drugačnih zunanjih (pravnih in ekonomskih) pogojev. Po Lacanu je institucija heteroseksualne družine tista, ki reproducira družbena razmerja, normativne spolne identitete in seksualne želje v prvih letih življenja. Učenje

jezika kot reda simbolnega, zbirke kulturnih pomenov in sistemov družbene zaloge znanja šele omogoča pozicioniranje subjekta. V tem pogledu je subjekt kot družbeni individuum podvržen avtoriteti simboličnega reda, jezika. Naloga družine in otroka je tako vstop v ta simbolni red in posledično pozicioniranje v subjekt, kjer meja med spoloma pogojuje način vstopa v jezik in kulturo. V kolikor spodleti, je stanje označeno za psihozo (Cameron 2002, 162–169). Vprašanje imeti ali ne-imeti falus je zato predvsem simbolično. Pri Lacanu je zgolj kulturni signifikator maskulinosti in moči in ne neka materialna vrednost, v referenci do katerega je subjekt in do katerega v kulturnem obstoju heteroseksualne družine nujno zavzame pozicijo. Pozicija v razmerju do falusa označuje spolno razliko. Lacan tako priznava kulturno pogojenost načina obstoja družine same in razmerji znotraj nje (ibid).

Lacanova teorija vseeno ne uide feministični kritiki, saj naj bi konceptualiziral binarno spolno razliko. Preokupacija s falusom kot osnovnim fokusom psihoanalize pa je, kot ugotavlja Jacqueline Rose (v Cameron 2002), morda res obstoječe družbeno dejstvo, ki mu kultura pripisuje določeno vrednost. Takšna interpretacija falusa je arbitrarna, pravi, vendar fiksirana v simbolični red v odnosu do že-obstoječe hierarhije pomenov. Vstop v simbolni red tako na nek način pomeni sprejetje patriarhalnega reda. Jezik je zato tesno povezan s prepoznavanjem razlike. Ker besede zastopajo realne stvari v odsotnosti, v odsotnosti avtoritete očeta le-to zastopajo, kot da je vselej-tu (Cameron 2002, 167). V Lacanovi tradiciji jezik konstruira spolno identiteto s ponujanjem dostopnih subjektivnih pozicij. Zato družbena identiteta spola ni nujno v skladju s konstruktom povezave med anatomskim in družbenim, saj hkrati odpre možnost nezavedne izbire. Nasprotno sociolingvistika predpostavlja, da jezik *označuje* že dano identiteto in pomeni predvsem skupek zunanjih priučenih značilnosti, katerih uporaba generira izjave tipa »jaz sem ženska« in »jaz sem moški« kot označevalce spola. Sociolingvisti v spolnem vedenju poudarjajo pritiske družbenih norm. Izbira nasprotnega spola je zanje tako več ali manj zavesten trud (Cameron 2002, 217).

Družbene norme in forma jezika sta torej do neke mere ponotranjeni v procesu socializacije. Kar je Butler (2001) v performativni teoriji poimenovala kot »rigidni regulativni okvir« in predobstoječi diskurz, s tega vidika lahko pomeni ponotranjeni simbolični red in družbeno zalogo znanja, ki pomembno usmerja družbeno konstrukcijo identitet. Pomeni posebno avtoriteto, ki disciplinira vedenje in načine uporabe jezika. Vendar ponotranjeni simbolni red ni togo zaprt sistem, zato avtorica zavrača pojem

»internalizacije« kot take. Termin implicira posedovanje nekega, čeprav priučenega bistva, ki je urejevalni vir gest, besed, dejanj, izrazov in posledično tudi jezik zreducira na ekspresivno funkcijo. Identiteta pa je vedno v nastajanju, nikoli dokončan proces, ki jo vsak govorni akt tudi ustvarja. Ker v teoriji Butler identiteta vedno v dejanju, pravi Cameron, se njen koncept ponavljajočih dejanj lahko aplicira tudi na jezikovne uporabe kot posebno stilizacijo glasu- ton, naglas ipd, leksikalne, gramatične in interakcijske izbire, katerih ponavljanje se odvija znotraj omenjenega »rigidnega regulacijskega okvira« (Cameron 2002, 17). Zakaj torej nekdo v komunikaciji konstruira identiteto, ki ga očitno postavlja v podrejen položaj? Ali je konstrukcija spola v *govornem stilu* potemtakem tudi »poseben trud«, podobno kot stilizacija telesa, kot jo formulira Butler, in ne manifestacije samoumevnih govornih stilov, priučenih in nadgrajenih tekom življenja? Posameznik v neko družbeno interakcijo ne pride »prazen«. Vselej vanjo vstopi z določeno zalogo kulturnega znanja o sebi in drugih, o svetu, z določenim obsegom kulturnega kapitala in preteklimi izkušnjami. Vendar po Butler subjekt ni vzpostavljen enkrat za vselej. Ravno v ponavljanju se razkrije njegova moč ponovnega označevanja. V kolikor so norme obvezujoče so na drugi strani lahko tudi izzване ali namerno preobražene.

11.1 Jezikovna konstrukcija spolne identitete

Z obratom k diskurzivno - lingvistični konstrukciji spola pa so se pojavila nova vprašanja. Skozi jezik namreč konstruiramo identiteto, toda kako vemo, kdaj je »v igri« spol? Zato se Jane Sunderland (2004), ki zavzame poststrukturalistično pozicijo kritične analize diskurza, upravičeno vpraša, kako vedeti, kdaj konstruiramo spol in kdaj kakšno drugo družbeno identiteto. Je to namenska konstrukcija? Čeprav so se v poskusu odgovora razvile različne teoretske pozicije, poststrukturalistična perspektiva samo-konstrukcijo identitet razume kot nenamensko prilagajanje že obstoječim diskurzom. Konstrukcija pa je lahko tudi namenska strategija. Posamezniki konstruirajo svojo identiteto na različne jezikovne načine. Poleg govornih aktov in žanrov je v analizi pomembna tudi izbira teme – torej kaj posameznik izbere za povedano in kaj ne in bi lahko. Ženska s kariero in družino lahko svojo identiteto konstruira različno, ko govori o prvem ali drugem. V igro vstopijo različni diskurzi, saj je v nekem kontekstu bolj pomemben diskurz družine in v drugem diskurz poklica. Izbira teme dodatno vsebuje ideološke elemente. Način govora je prav tako pomemben. Posamezniki uporabljajo

jezikovne elemente, kot so svojilni zaimek *jaz*, glagole *imam*, *mislim*, *hočem itd.*, pri čemer se poistovetijo z določenim referenčnim okvirjem. Jane Sunderland (2004) pravi, da se je samokonstrukcija identitete najbolj očitno izkazala v fokusni skupini, kjer so se posamezniki morali predstaviti. Navaja primer moškega, ki se je opisal z besedami: »Imam dva otroka - kolikor vem«. Torej se je konstruiral ne samo kot plodnega heteroseksualca, ampak tudi kot neke vrste Casanovo, kot zapeljivca. V vsakdanjem življenju, v že poznanih krogih ljudi takšne konstrukcije niso več tako očitno namenske kot je npr. ustvarjanje prvega vtisa, opisanega v primeru zgoraj. Pomen, ki ga ustvarita govor in tekst pa je po naravi variabilen. Na eni strani se govorec prilagaja situaciji ali kontekstu, hkrati pa ta kontekst ustvarja. V tem pogledu so tekst lahko izgovorjene besede, mimika, telesna drža, modni stil ipd.

Konstrukcija posameznika pa ni vedno zavesten monolog o sebi. V interakciji je konstrukcija splet družbenih pogajanj v okviru regulativne moči diskurza. Tako je zgoraj opisana izjava lahko negativno sprejeta in postavljena v kontekst razmerij moči. Govorec pa ne ustvarja le svoje identitete, pripisuje jo tudi drugim. Vsaka izjava pa ne ustvarja spola. Najbolj očitna konstrukcija spola v govoru se izvrši z uporabo kategorij »ženska« in »moški« kot referenčne točke argumentacije oz. del trditev, ki puščajo sledi diskurza »spolne razlike«. Drugi način, za katerega lahko trdimo, da je v odnosu do spola, je kadar je vsebina govora ali teksta posameznika ali skupine v očitnem odnosu do spola in iz njega izhajajočih značilnosti in posledično ustvarja spolni diskurz. Sunderland navaja primer pogovora o moških kot nekompetentnih za opravljanje gospodinjskih opravil (2004, 178). Spolni diskurzi v tem pogledu pomenijo predvsem delovanje in prilagajanje določenim idejam o spolu določenem segmentu ali segmentih družbe in posledično obstoječim razmeram moči.

12 Različni govorni slogi?

Teoretska razmišljanja o povezavi spola in jezika na področju lingvistike, sociologije in antropologije so se razvila kot odgovor na ženska gibanja v 70-ih letih prejšnjega stoletja, ki so se osredotočala na poskuse spreminjanja ženskega podrejenega položaja v družbi. Če se je gibanje za enake državljske pravice (civil rights movement) osredotočilo na institucije javnega značaja – človekove pravice, izobrazba, politika in pravo - se je žensko gibanje enakovredno osredotočilo tudi na zasebno - institucijo družine, kamor formalno-pravni akti še niso posegli. Kritika ženskega položaja v družbi je sledila razmišljanju, da je ohranjanje neenakosti med spoloma rezultat ideologije, ki postavlja žensko v apriorni podrejeni položaj z namenom izključiti jo tako iz javnega življenja kot ji odvzeti moč odločanja v zasebni sferi. Pozornost se je usmerila na jezikovno posredovane ideološke mehanizme vzpostavljanja neenakega položaja.

Raziskave o povezanosti spola in jezika so metodološko in teoretsko različne, saj ne obstaja zgolj homogen pristop k raziskovanju. Ker obstajajo različne teorije spola in pristopi k proučevanju le-tega in iz tega posledično množica različnih vej feminizma, je tudi jezik v feministično kritiko vpleten na več načinov. Najprej gre za kritiko semantične strukture angleškega jezika in drugič za proučevanje razlik v govornem slogu, ki se jim posvečam v naslednjem poglavju.

12.1 Esencializem- iskanje ženskega jezika

Vloga znanosti pri utrjevanju polarnih razlik med spoloma ni zanemarljiva. Z zgodovinskega vidika so bila raziskovanja spolnih razlik, ki so temeljila esencialističnemu pojmovanju spola, zavezana predvsem njihovi pritrditvi in zbiranju znanstvenih podatkov, ki bi potrdili upravičenost obstoječe hierarhije med spoloma. Znanstvene razlage so potrjevale razlike med spoloma v dojetju prostora, matematičnih sposobnostih, lingvistični kompetenci itd. Spol je postal vzrok različnemu načinu preživljanja prostega časa, prehranjevalnih navad, političnih preferenc itd. Tu se pojavi vprašanje, koliko so rezultati takšnih študij odvisni od projeciranja dominantne patriarhalne ideologije dveh diametralno nasprotnih spolov v same izhodiščne hipoteze raziskav.

Kot pravi Speer (2005) so prve lingvistične raziskave razlik med moškim in ženskim govornim slogom v polje proučevanja vstopile z drugačnimi cilji. Čeprav so se v

analizo podale z že izbrano hipotezo, da med spoloma obstajajo osnovne razlike, katere oblikujejo način govora, je bil njihov namen predvsem političen- definiranje in posledično odpravljanje neenakosti med spoloma. Proučevanja povezanosti spola in jezika v esencialističnih okvirih izhajajo iz teoretske spolne razlike. Spol razumejo kot skupek značilnosti, ki so posamezniku bistvene in ga definirajo. Spol je nekaj, kar posamezniki so oziroma imajo in je razumljen kot samostalnik. Feminizem drugega vala se je osredotočil na jezik žensk kot podrejene skupine, ki je homogena in zajema univerzalno žensko izkušnjo. Značilnosti govora so statične v produkciji pomena in komunikacijski funkciji. Kar loči raziskovanja povezanosti spola in jezika, je predvsem interpretacija lingvističnih razlik med moškimi in ženskami, ki jih Speer klasificira kot, prvič, *deficitarni model*, znotraj katerega razlike potrjujejo domnevno žensko nemoč in podrejenost nasproti moškemu, drugič *model dominance*, kjer so razlike dokaz moške premoči nad ženskami in načini simbolizacije v jeziku, in tretjič, *model razlik*, kjer se razlike obravnavajo kot drugačni, a enakovredni komunikacijski stili (Speer 2005, 32).

Teoretska distinkcija med biološkim spolom (sex) in spolno identiteto (gender) je odprla vrata kritiki družbene komponente, katere razmerja moči naj bi konstruirala žensko kot podrejeno in ji tako onemogočila dostop do družbenih resursov moči. Vendar, kot pravi Crawford, je kulturna sila esencializma ustvarila ozračje, kjer se distinkcija med biološkim in družbenim spolom ni ohranila. Družbeni spol se je znova sesedel v biološkega. Raziskovalci sicer ne verjamejo v biološka bistva, nasprotno pogosto uporabljajo antropološka izhodišča analize podrejene družbene skupine. Čeprav esencializem ne izhaja iz biološkega determinizma, ga definira lociranje karakteristik znotraj posameznika in ne iskanje njihovega izvora. Teoretsko izhodišče je namreč rezultiralo v domnevi, da ženskam kot posebni družbeni skupini, neodvisno od drugih komponent družbenega konteksta pri govoru manjkajo določene veščine odločnosti, da njihov govor definirajo iracionalna prepričanja, da se poslužujejo govornice, ki višje vrednoti sodelovanje in intimnosti nasproti suverenemu in racionalnemu govornemu nastopu moških. Ženski govorni slog portretirajo kot relativno uniformnega, ki naj bi izhajal iz dejstva, da se takšnih govornih stilov poslužujejo ravno zato, *ker so ženske*. Tako je poudarjanje spola kot razlike privedlo do množice empiričnih raziskav in analiz govornih razlik med spoloma. Prve raziskave so bi le predvsem usmerjene k iskanju jezika, v katerem bi se tisto »žensko« legitimno lahko izrazilo in izničilo asimetrijo med spoloma na komunikacijski ravni (Crawford 1995, 8–9; Moi 1999, 156).

12.1.1 Robin Lakoff

Pionirka na področju proučevanja povezanosti jezika in spola Robin Lakoff (*Language and woman's place* 1975) je v govornih slogih iskala skupne značilnosti ženskega govora, ki bi jih prava diagnoza lahko definirala in razkrila vzrok neenakostim, ki se pojavljajo v govorni interakciji. Ženski govorni slog karakterizira kot prijaznejši in nežnejši, kar naj bi ženskam onemogočalo dostop do virov moči v družbi. Ženske naj bi bile v jezikovni interakciji večkrat utišane s strani moških s skakanjem v besedo, preglasevanjem, prav tako se teme, ki jih odprejo v pogovoru, ne razvijejo v enaki meri. Te trditve so plod preučevanja razlik v govornem stilu med spoloma in naj bi bile vzrok neenakosti v kontekstu vsakdanjega življenja. Vendar so takšne raziskave razlike v govornih stilih zreducirale na pojem spola, brez posebnega poudarka na različni habitus govorca, ki ga oblikujejo tudi druge variable, kot so razred, rasa, kultura, religija itd. (Philips v Duranti 2006, 474). Lakoff lingvistične razlike proučuje iz dveh vidikov: družbeno pričakovano govorno vedenje žensk in načine, na katere se o ženskah govori. Ženska govorica naj bi bila obotavljajoča in neafirmativna in komunicira manko prepričljivega izražanja mnenja. Ženske naj bi bile nemočne, ker so prisiljene uporabljati jezik in načine govora, ki so neavtoritativni in neučinkoviti v vplivanju na sogovornika. Spet drugi so opozarjali, da ženske morda s takšno uporabo lingvističnih strategij prav tako iščejo določeno mero moči v interakciji, le da na drugačen način (Eckert in McConell-Ginet 2003, 160).

Terminološki pojem »ženski jezik« naj bi zajemal skupne značilnosti ženskega govora kot razlike na vseh slovničnih nivojih. Ženski jezik naj bi bil specifičen in kot takšen naj bi jih postavljali v podrejene subjektne pozicije. Lakoff identificira razlike, ki naj bi bile izmerljive. Tako naj bi ženski jezik zaznamovalo postavljanje vprašanj na koncu trdilnega stavka kot na primer »tole je grozno, ali ne?«; dalje vprašalna intonacija v trdilnih stavkih (A: »Kdaj bo večerja?« B: »Ob šestih?«); zaznamovala naj bi ga konvencionalna prijaznost, indirektnost, uporaba pomanjševalnic in evfemizmov z namenom izogniti se vulgarnosti, glasovno poudarjanje in pretiravanje (npr. »**Tako** sem vesela, da si tukaj«). Z uporabo zgoraj navedenih tehnik naj bi ženske iskale potrditev in odobravanje s strani sogovornika. Prav tako naj bi uporabljale več mašil, kot na primer *veš..., v bistvu..., no...*, kar naj bi njihovim izjavam odvzel afirmativni ton, prepričanost v izrečeno, nesuvereni nastop pa deluje obotavljajoče in neprepričljivo. Ženske naj bi

bile bolj precizne v razlikovanju odtenkov in zato uporabljajo širši spekter terminov za barve. Uporabljajo besede kot, so *bež, modrozeleno, nežno vijolično* ipd., kar je v govoru moških odsotno. Spola prav tako uporabljata različno paleto pridevnikov pri izražanju mnenja. Ženske naj bi ekskluzivno uporabljale pridevnike kot so *ljubko, lepo, očarljivo, božansko* ipd. Takšne govorne poteze po njenem demonstrirajo žensko zavezanost trivialnim in neresnim vsebinam, ki se omejujejo na njihove interese in izražajo emocionalno reakcijo namesto objektivno-racionalne v zvezi s temo pogovora (Speer 2005, 32–34; Eckert in McConnell – Ginet 2003, 157–160).

Lakoff zaključuje, da je vsesplošni učinek »ženskega jezika« - kar pomeni oboje, omejeno rabo jezika in način reprezentacije žensk v jeziku - spodkopavanje ženske osebne identitete, saj jim odreka sredstva asertivnega izražanja sebstva po eni strani, po drugi strani pa jih obravnava kot objekt, ki je vedno v razmerju do moškega in nikoli individualna oseba s svojimi individualnimi pogledi in mnenji (Lakoff v Speer 2005, 35). Zato Lakoff predlaga strategije za odpravo neenakosti in ustvarjanje konteksta z večjo mero lingvistične enakosti: na individualni ravni z uporabo moškega načina komuniciranja, na jezikovni institucionalni ravni pa z odpravo negativnega portretiranja žensk v jeziku samem. Ker jezikovne neenakosti razume kot simptom in ne kot vzrok neenakovrednemu položaju v družbi, se morajo spremembe na jezikovni in družbeni ravni odvijati vzajemno (Speer 2005, 35–36).

Kot pravijo kritiki, takšno koncipiranje spola kot razlike podaja močan narativni okvir - spol je statična razlika, bipolarnost in kategoričnost. Raziskave spolnih razlik v uporabi jezika so spregledale domnevo, da če so neodvisne spremenljivke pri proučevanju jasno definirane in izmerljive, razlike postanejo dejstvo in njihov pomen neprašljiv. Vendar je razlika fleksibilna in variabilna. Četudi je spolna razlika definirana na način, ki je izmerljiv in na videz dokaj specifičen, njihov pomen ni družbeno nevtralen, ampak je produkt družbenega pogajanja, proizveden v kontekstu pred-obstoječih sistemov pomenov (Crawford 1995). Vseeno pa je delo Robin Lakoff pomembno usmerilo pozornost k kritični analizi razmerji moči v interakcijah v povezavi s spolom. Na podlagi kritike njenega dela je svoj prispevek k področju proučevanja gradila Dale Spender.

12.1.2 Dale Spender

Če se je deficitarni model razlik osredotočil na ženske lingvistične pomanjkljivosti, Dale Spender v svojem delo *Man-made language* (1980) iz takšnih metodoloških izhodišč razbere zgolj še eno akademsko potrjevanje patriarhata, globoko ugnedenega v načine proučevanja empirične realnosti, ki posledično rezultirajo v seksističnih zaključkih. Značilnosti šibkega ženskega govora, kot ga je opisala Lakoff, Spender postavi v kontekst patriarhalne družbe. Pomanjkljivost deficitarnega modela je v njegovem ločevanju jezika na formo in funkcijo oz. odsotnost reference v kontekstu. Zato Spender išče izvore, razvoj in delovanje seksističnega jezika v obstoječem patriarhalnem družbenem redu. Pomanjkljivosti ne izvirajo iz žensk samih in njihovem načinu uporabe jezika, ampak pozornost usmeri v socialni kontekst, v katerem jezik deluje. Tako na primer trditev Lakoff, da ženske postavljajo več vprašanj, postavljena v kontekst družbenih vlog, spremeni vsebino interpretacije. Ženske naj bi s postavljanjem vprašanj spodbujale pogovor, kar pomeni ekvivalent njihovi širši družbeni vlogi, ki se reflektira tudi v interakciji (Speer 2005, 37–38; Goddard in Mean Patterson 2000, 99).

Pravila uporabe jezika in proizvodnje pomena so zanjo proizvod »moškega sveta« in so kot takšna kontaminirana s patriarhalno ideologijo. »Moški kot norma« je eden najbolj trdovratnih in zahrbtnih semantičnih načel, ki klasificira svet z moškega toposa in posledično ustvarja moške normative, mimo katerih je vse ostalo zreducirano na kategorijo deviacije. Načelo pa primarno deluje skozi jezik. Nekoliko radikalna drža Dale Spender pripisuje vzrok seksizmu v jeziku moški dominantni poziciji v družbi in posledični moči definiranja realnosti. Moški slavisti, filozofi, politiki in lingvisti so v jezik zakodirali svojo perspektivo in ustvarili jezik v skladu s svojimi interesi. Monopol nad jezikom tako loči producenta od svojega produkta in tako navidezno nepristransko, tiho skozi jezik, zagotavlja podreditev mitu o moški superiornosti. Spender zato svoj argument gradi na trditvi, da morajo ženske za izražanje uporabiti jezik, ki omejuje njihova izkustva in dožemanje. Eden od primerov moškega poimenovanja ženskih izkušenj je izkušnja materinstva. V družbi je pomen fiksiran na, kot pravi avtorica, »žensko izpopolnjenost«. Tako so ženske, ki se ne asociirajo z legitimnim pomenom in jim materinstvo ne predstavlja končnega življenjskega cilja, ali pa ga doživljajo precej manj idealistično, pogosto razvijejo tesnoba občutja manka in manjvrednosti, ki jih povzroči odmik od normativnih družbenih pričakovanj. Zaradi pomanjkanja

lingvističnih kategorij in sredstev izražanja stanja lahko dvomijo v realnost svojega izkustva, saj ta mimo obstoja lingvistične kategorije nima legitimnega statusa. Zato jim preostane dvoje - ali sprejmejo moško definicijo materinstva ali pa o tem ne govorijo in zavzamejo svojo *utišano* pozicijo (Speer 2005, 37–38).

Forma in funkcija sta del istega procesa poskusa utišanja žensk in Spender, ki v teorijo vnese pomembno vprašanje razmerij moči, zanimajo predvsem tehnike utišanja žensk v komunikaciji. Vsebina ženskega govora je sprejeta kot dvomljiva, nenehno se jih prekinja, njihova mnenja so diskreditirana, njihov vnos v pogovor je nenehno razvrednoten v skoraj vseh mešanih pogovorih. West in Zimmerman v raziskavi, kjer proučujeta 30 pogovorov v istospolni in mešani skupini zaključita, da je ženskam nenehno kršena pravica do govora. V 11 pogovorih z udeleženci mešanega spola sta zabeležili 48 prekinitev, od tega 98 procentov s strani moških. Zato zaključujeta, da moški posedujejo premoč tako nad izborom teme kot nad količino izgovorjenega. Ženske v komunikaciji skrbijo predvsem za tekoč potek pogovora s spodbujanjem tem, ki so v interesu moških in splošnem spodbujanju h govorjenju. Nasprotno moški sprejmejo temo z mero prekinjanja in predvidevanja, da imajo komunikacijo pod kontrolo. Mehanizem prekinjanja služi predvsem preprečevanju ženskam, da bi govorile in s tem pridobivale verbalne premoči. Zato je Spender kritična do stereotipne trditve o prekomerni ženski zgovornosti. Ta mitološka trditev je zanjo zgolj plod patriarhalne družbe, kjer je zaželeno, da so ženske tihe. Ženske ne govorijo več v razmerju do moških, ampak, kot pravi, preveč v razmerju do tišine (v Goddard in Mead Patterson 2000, 99–100; Speer 2005, 40).

Spender pravi, da je eden od osnovnih načinov, preko katerega moški nadzorujejo produkcijo pomena, *blokiranje* ženskega pomena ter vztrajanje, da ženske govorijo na njim sprejemljiv način. Strategija subverzije na podlagi njenih ugotovitev je, prvič, dekonstrukcija tihega, utišanega položaja žensk in drugič, sprememba semantičnih pravil, kjer moški predstavlja normo in ženska odklon. Gre za osvoboditev jezika izpod patriarhalnega prijema in generiranje nove »ženske realnosti« (Speer 2005, 39–40).

Odzivi na njeno delo so bili različni. Njen doprinos je predvsem v neločevanju forme in funkcije jezika ter preusmeritev pozornosti na obstoječa razmerja moči v družbi, ki so zakodirana v tako samoumevne družbene institucije, kot je jezik. Čeprav zavzame radikalno feministično pozicijo, je njeno delo pomemben predhodnik teorije družbene

konstrukcije spola ter proučevanju razmerji moči na mikro-interakcijski ravni. Njeni izsledki so se prav tako izkazali kot plodni argument za odpor proti patriarhalnemu redu. Vendar pa kritiki ne spregledajo njenega posploševanja in esenencialističnega izhodišča. Skozi njeno delo namreč seva ideja o homogeni ženski izkušnji, ki (čeprav jo postavi v splošen družbeni kontekst), prezre relativnost razdrobljenih kontekstov kulturnih ozadij in pridobljenih kulturnih kapitalov, ki različno usmerjajo govorne interakcije in produkcijo pomena nekega znaka, slednji pa ni enoglasen in zaprt neprebojni ovoj. Svet deli na moško in žensko kategorijo, brez ozira na kulturno variabilnost konceptov.

12.1.3 Deborah Tannen

Če iz dela Dale Spender seva določena mera agresije, se Deborah Tannen v svojem delu iz leta 1990 (*You just don't understand: Men and Women in conversation*) osredotoči predvsem na kulturni konstrukt razlike med spoloma. Po njenem razlik ni mogoče razložiti s konceptom pomanjkljivosti (Lakoff) in z moško prevlado nad ženskami (Spender). Čeprav sprejema težo patriarhata, zanika, da gre za načrtno preračunane tehnike s strani moških, s katerimi bi si zagotavljali hegemonijo.

Razlika med spoloma je analogna razlikam med dvema kulturama, kjer se vsak priuči pravil svojega spola. V tem pogledu gre pri interakcijah za neke vrste medkulturni trk dveh svetov in dveh jezikov, zaradi katerih prihaja v komunikaciji do določenih napetosti in razlik. Moški in ženske imajo drugačne, a enakovredne govorne stile. Razlike pojasni z idejo o dveh nivojih pomena vsakega dejanja - *sporočilom* in *meta-sporočilom*. Sporočilo je tisto očitno v dejanju, brez konotacije, ki pa poleg sporočila nosi tudi informacije o razmerju in odnosu med vpletenimi. Vsako dejanje ima dve metasporočili, ki sta lahko interpretirani simetrično ali nesimetrično. Po Tannen se ženske nagibajo k interpretaciji simetrije, uglašeni in povezani z drugimi. Moški pa se nagibajo k iskanju asimetrije v statusu in razlik z drugimi. Tako na primer v pogovoru o težavah ženske prevzamejo vlogo razumevajoče in empatične osebe, medtem ko moški iščejo rešitve in dajejo nasvete (Speer 2005, 43).

Avtoričino poudarjanje ženske empatije, usmerjenosti k sodelovanju in grajenju odnosov po eni strani in moške instrumentalnosti, tekmovalnosti in asertivnosti po drugi strani, brez globljega vpogleda v družbeno strukturo ostaja samo govor o razlikah, ki

legitimira obstoj dveh spolov, oziroma zapopade karakteristike samo v polarnem nasprotju do drugega (ibid). Razmerje, kot ga oriše Tannen, implicira, da ženske, nagnjene k kolektivnem sodelovanju, pri reševanju problemov potrebujejo pomoč. S tem jih potisne v položaj odvisnosti od drugih in posledično zopet pritrjuje trditvam o nezmožnosti žensk za opravljanje določenih poklicev. Zgolj zatrjevanje, da imajo razlike v komunikaciji enakovreden status v družbi, ne razloži očitnega asimetričnega vrednotenja spolov. V tem pogledu podobno kot Lakoff definira ženski način komunikacije, vendar ga ne postavi v manjvredni položaj.

Tannen poudarja pomen družbenega konteksta pri učenju, saj vidi v govornem vedenju zgolj rezultat interpretacije kulturnega repertoarja. Posebno pozornost nameni socializacijskem procesu učenja spola prek spolnih scenarijev, ki so v neki kulturi na voljo. Razlika med tem modelom razlike, deficitarnim in modelom dominanc je v tem, da se upre pogledu na ženske kot žrtve in moške kot načrtne zatiralce. Analiza spolnih scenarijev lahko prinese spremembe v spolnih vlogah in kot pravi Speer (2005), je Tannenin model presejal določene težave prejšnjih modelov, vseeno pa je bila njena teorija neredko izrabljena za potrjevanje osnovnih, zdravorazumskih esencialističnih razlik med spoloma, kjer so ženske primarno empatične in solidarne, moški pa agresivni in racionalni. Kritiki ji očitajo nepriznavanje obstoja strukturalnih neenakosti. Cameron (v Speer 2005, 45) pravi, da dokler imajo ženske nižji status v razmerju do moških, bo njihov jezik še naprej stereotipiziran kot naravno uslužen, neracionalen itd. Tannen sicer priznava, da so ženske kot skupina podrejene moškimi in da se morajo bolj kot moški prilagajati v mešanih skupinah, da so moški govorni stili višje vrednoteni kot ženski, vendar je splošni vtis njenega dela, kot pravi Speer, da imajo moški in ženski govorni stili enak status v družbi (Goddard in Mean Patterson 2000, 100–102; Speer 2005, 42–45).

Izhodiščna dekontekstualizacija in s tem objektivizacija, dehistorizacija in ohranjanje teoretske spolne razlike v prvih raziskavah se je izgubila v vrtincu kritik, ki so zaradi političnih in družbenih implikacij izsledke raziskav postavile pod vprašaj. Ideološki naboj teorije se je izstrelil v vnovično potrjevanje naravnih razlik med spoloma. Dojemanje spola kot enostranskega vzroka različnim govornim stilom in ne učinka različnih družbenih variabel, je za feminizem tretjega vala (ki skuša preseči takšno pristranskost) podlaga za odpor zoper dihotomna metodološka izhodišča, ki so prežemala zahodno znanost.

12.2 Neesencializem

Če se zgoraj opisani modeli primarno ukvarjajo z vprašanjem razlik med moškim in ženskim govorom, se kritiki esencialističnega modela razlik osredotočajo predvsem na vprašanje načina konstrukcije spola, kot tudi vprašanje reprodukcije spolnih razmerij v govorni interakciji in pisanem tekstu. Prostor govornih interakcij zajema tako mikro-družbeno raven, medosebne neformalne odnose, kot tudi raven institucij, znanstveno in politično raven ter ekonomsko sfero.

V okviru feminizma tretjega vala pa se je pojavilo vprašanje, kako analizirati govorico brez predpostavke, da so ženske homogena skupina; torej brez predpostavke, da so seksistični elementi v govoru interpretirani na isti ali podoben način s strani žensk kot podrejene skupine, ali da nanje vpliva v isti meri. Feminizem tretjega vala se osredotoča na t.i. *lokalne študije* in v svoj teoretski okvir združuje modele konstruktivistične razlage spolne razlike in identitete ter s tem poskuša preseči lociranje izvora spolnih razlik v biologiji. Kot pravi Crawford, diskurz o razlikah podpira obstoječe institucije in reproducira neenaka razmerja moči. Iskanja spolnih razlik v govoru niso nevtralna in zato ne morejo nevtralno vstopiti v širši popularni diskurz. Jezik za konstruktivistično perspektivo pomeni predvsem skupek pogajalskih strategij in je dinamičen in fluiden v skladu z govorčevimi cilji in nameni. Avtorica Crawford uporabi konstruktivistični pogled na jezik, ko poskuša vzpostaviti pluralni model metod proučevanja komunikacije, brez vzpostavljanja hierarhij med njimi. Gre za fuzijo kritične analize diskurza, eksperimenta, kvalitativnih študij, ki v analizo zajamejo raso, razred, spol, izobrazbo ter ostale demografske kazalce v različnih družbenih situacijah (Crawford 1995, 170–171).

Razlike v komunikaciji so s tega vidika pogojene s posedovanjem različne družbene zaloge znanja, ki oblikuje izbiro tem, obseg besedišča, ipd. Posedovanje različnega kulturnega kapitala, pridobljenega v lokalnih pogojih ekonomskega razreda, rase, spola in vrednotne usmeritve prvega socializacijskega kolektiva, se odraža v različnih družbenih lingvističnih in nelingvističnih praksah. Aktualnim praksam govorcev predhajajo širša družbena pričakovanja. Na lokalni ravni govorci združujejo dominantno jezikovno ideologijo z lokalnimi govornimi praksami. Prisivljanje obeh elementov in njihova transformacija v specifičen govor tako ne more voditi k posploševanju sklepov. Znanja in komunikacijske veščine pa so samo del jezikovnega ustvarjanja realnosti.

Pierre Bourdieu je pojem lingvistične kompetence razširil na celotno funkcijo izrečenega. Posameznikov vpliv in vložek v pogovor je determiniran tako z izgovorjenim, kot z načinom sprejetja in interpretacijo izrečenega s strani sogovornikov. Kdo govori, kje govori, kaj je izrečeno in kako je to izrečeno sprejeto so vprašanja, ki so pomembno vezana na celotno analizo komunikacije. Teža izgovorjenega se ne manifestira v stavku samem, ampak se izrazi, ko je enkrat »prilepljena« na diskurz, ko ta »začne svoje diskurzivno življenje« (Eckert in McConnell-Ginet 2003, 92). Usoda diskurza uhaja nadzoru govorca, odvisna je od njegovega statusa v konkretni situaciji in od pravice do legitimnega proizvajanja pomena - vse odločilno vpliva, ali bo pomen vstopil v skupni diskurz. Zato je pri proučevanju govora osnovna enota analize postala govorna skupnost, ki si deli skupno znanje pravil vedenja in interpretacije govora. Ta perspektiva poudarja obstoj različnih jezikovnih skupnosti in posledično obstoj različnih družbenih norm vstopa v interakcijo, ki znotraj kulture niso nujno kompatibilne. Obstoj različnih družbenih skupin, ki razvijajo svoja pravila govornega delovanja tako lahko privede do nestrinjanja v proizvajanju pomena. Čeprav so meje neke govorne skupnosti fluidne in zato težko določljive, Eckert in McConnell-Ginet navajata razskavo Johna Gumperza, v kateri je slednji analiziral komunikacijske stike pakistansko-angleško govorečih in angleško govorečih posameznikov. Razlike v intonaciji in načinu postavljanja vprašanj lahko posameznikom z drugačno lingvistično prakso razberejo kot določeno mero nesramnosti. Znotraj družbene organizacije jezikovne skupnosti se razvijejo določene stratifikacije po spolu, ki zaradi razdrobljenosti in izpostavljenosti vplivom različnim družbenim organizacijskim podsistemom in hkrati širšemu kulturnemu kontekstu, niso enoznačne (Eckert in McConnell-Ginet 2003, 56–58). Tako so tudi določeni elementi v govorni dinamiki, ki jih je Lakoff opisala kot subtilno izvajanje oblasti nad ženskami, podvrženi variabilnosti konteksta.

Dekonstrukcija spolnih kategorij »žensko« in »moško« ter spola samega kot dozdevne enotnosti je zato spodbudila zastavitev novih vprašanj. Kako se izogniti različnemu vrednotenju govornim stilom, jim ne pripisovati značilnosti glede na spol in se pri proučevanju konstrukcije identitete ne omejiti samo na spol, hkrati pa raziskati razmerja moči, ki prežemajo nek diskurz? Lingvistična proučevanja feminizma tretjega vala se osredotočajo na razlike in podobnosti v komunikaciji, ki izhajajo iz različnega ali podobnega religijskega, rasnega in razrednega konteksta in ne samo spola. Tipologija govornih vzorcev, predvsem njihova domnevna univerzalnost, ki sta jih poprej opisali

Spender in Lakoff, se je v tem pogledu izkazala za pomanjkljivo, saj v problematiko ni zajela variabilno distribucijo dosegljivih lingvističnih resursov in kulturnega kapitala, ki izhaja iz teh različnih kontekstov. Tako spol ni več postavljen kot uniformna variabla, vendar se o njem razmišlja skupaj z ostalimi družbenimi komponentami (Mills 2008, 22–24).

Do zanimivega zaključka v raziskavi je prišel Anthony Mulac (1998). Izsledki empirične raziskave, v kateri je uporabil podatke, zbrane v obdobju 15-ih let njegovega raziskovanja – kjer je raziskoval tako razlike kot podobnosti v govoru in tekstu med spoloma, kot vpliv stereotipskih prepričanj o spolu na presojo opazovalcev – so nakazovali predvsem na podobnosti v govornih stilih. V raziskavi je skupina posameznikov iz različnih družbenih ozadij (starost, izobrazba, spol) na podlagi fotografije napisala eseje, druga skupina opazovalcev, (ki jim spol piscev ni bil razkrit), pa je morala ugotoviti katerega, spola je pisatelj. Mulac pride do zanimivih zaključkov o vplivu spolne ideologije na vrednotenje tako govora kot teksta. Ker skupini opazovalcev spol piscev ni bil razkrit, so le s težavo določili spol pisca, oziroma jim je to povsem spodletelo. Do podobnega zaključka pride v študiji, kjer so študentje na podlagi 30-ih transkripcij prvih javnih govorov, ki so jih imeli novi študentje na fakulteti, morali določiti spol. Študentje niso znali ugotoviti spola govorca, kar je potrdilo domnevo, da podlaga informacij, ki jih imamo o spolu govorca, pomembno vpliva na presojo in vrednotenje izgovorjenega (Mulac 1998, 127–131).

Zgoraj opisan primer opiše situacijo, kjer je družbena zaloga znanja neuporabna. Zbirka kulturnih pomenov kot ozadje postavljanja posameznika v spolno subjektivno pozicijo je vedno v interakciji s semiotičnimi znaki vizualnega in zvočnega (npr. intonacija, barva in ton glasu), jezikovnega in hkratnim zanašanjem na vsebino stereotipov. Ista ali podobna govorna dejanja lahko okolica dojema kot drugačna, jih vrednoti in interpretira različno glede na spol. Crawford je ugotovila, da je odločnost v govoru žensk in moških ovrednoteno različno s strani sogovornikov. Odločne ženske so bile označene za kompetentne, vendar nevšečne, »ne-ženske«, medtem ko pri moških ni bilo težav z všečnostjo. Izstopanje izven okvirov družbene sprejemljivosti, uporaba tehnik, ki je pripisana drugemu spolu tako s sabo potegne svojevrstno družbeno sankcijo. Uporaba tipično moškega načina govora je manj učinkovita pri ženskah. Tudi pri ženskah na višjih formalnih statusnih pozicijah z avtoriteto je odločnost izzvana in označena kot negativna prej kot pri moških (Crawford 1995, 65,7). Oko opazovalca torej postavlja

družbene sodbe o primernosti določenega vedenja v povezavi s spolom. Razlike v govoru same po sebi ne obstajajo, zaključki pa so odvisni od strukture proučevane skupine in dinamike vzpostavljanja razmerij moči in širše ideologije spolne dihotomije. Enota analize je lahko skupina, mešana ali isto spolna v različnih kontekstih, kjer se neenakosti vzpostavljajo na različne načine in v različnih merah.

Napačna je torej trditev, da ženske vedno same proizvajajo kulturno specifično »ženskost« v vseh interakcijah. Ženska, ki je poklicno vstopila v tradicionalno moško domeno in se zaveda pasti nižjega statusa, od zunaj pripisanega po spolu in se trudi enakovredno vstopiti v polje moči in avtoritete, ki obvladujeta statusno strukturo organizacije, se lahko načrtno izogiba konstrukciji »ženskosti«, ki prinaša dodatno breme znotraj njenega dela. Pri vzpostavljanju dominantnih razmerij je tako ključen moment pripisovanja spola, tj. karakteriziranje dejanj, izjav in drže telesa kot ženskih (torej kot manj vrednih v primerjavi z moškimi) s strani vpletenih v interakcijo. Ženska, ki npr. na zasedanju zagovarja svoja načela, je neredko označena kot histerična, čustvena, nezmožna uvida v predmet obravnave, ravno zato, ker jo sogovorniki potiskajo v pozicijo *ženske* in si v skladu z družbenim konceptom *ženskosti* interpretirajo vsa njena dejanja. V nasprotju je isto delovanje moškega razumljeno kot suvereno zastopanje svojih stališč. V takšnih primerih spolno označevanje nič manj kot simbolno nasilje, poskus discipliniranja in razvrednotenja njenega delovanja in dosežkov, morda celo poskus utišanja in samo-cenzure, podreditve moškim kolegom, katerih domnevno »naravna« pogojenost obvladovanja situacij je z odločnim in suverenim nastopom žensk postavljena pod vprašaj. Vsiljevanje spola (oz. pripisovanje značilnosti v skladu z družbeno postavitvijo moško/ženskih »osebnostnih« oznak) v vse aspekte delovanja individuumov je tako simbolni poskus ohranjanja in reprodukcije obstoječih razmerij moči v neki organizaciji. Spol je v polju odločitev očitno poseben argument sam v sebi, paradokсно, argument *ad hominem*.

Tudi Julija Kristeva (Moi 1999) pravi, da so empirične študije ugotovile le malo pričakovanih spolnih razlik v govoru, kar je potrdilo domnevo, da podoben govor moških in žensk dojemamo diferencialno in ga temu primerno različno interpretiramo. Kristeva zavzame nasprotno držo esencializmu z ugotovitvijo, da žensko vedenje tudi v akademski sferi proučevanja vedno simbolizira manjvrednost. Skupaj z Barrie Thorne in Nancy Henley ugotavlja, da izsledki esencialistične tradicije (kot na primer kdo komu skače v besedo), prej nakazujejo na razlike v statusu, kot na relacije med spoli. Zato je

iskanje razlik v jeziku teoretsko nemogoče in politično napačno. Raziskovalke so namreč preobremenjene z iskanjem jezikovnih ovir, s čimer pa nehote potrjujejo spolno razliko. Projekcija moškosti in ženskosti se izteče v binarni model razlike brez možnih variacij - kot zaprtega in ujetega med nasprotna pola. Zato se mora po mnenju Kristeve označevalski proces, umeščen v govoreči subjekt, poslužiti alternativnega pristopa: »raziskovanje specifičnih lingvističnih strategij v specifičnih situacijah« (Moi 1999, 157), ki ne dovoljuje posploševati. Takšen pristop omogoča le razumevanje jezika kot specifičnega diskurza in ne kot univerzalnega jezika (Moi 1999, 155–158). Različne družbene podsisteme namreč prežema drugačen jezik, različna terminologija in normativna jezikovna organizacija.

Moderna ločitev vrednotnih sfer izpod primata religije na področja znanosti, umetnosti in etike je botrovala nastanku specifičnih jezikov, ki jih uporabljajo in morajo osvojiti člani. Področje znanosti in umetnosti je tako dodatno diferencirano na mnoga znanstvena polja, kjer morajo posamezniki uporabljati specifično zalogo znanja in njej inherentno specifičen jezik, ki kolektiv nekega znanstvenega področja ločuje od drugega, znanstvena področja od vsakdanjega življenja, krepí vezi med posamezniki ter zagotavlja identifikacijo znotraj skupnosti. Vrednotna hierarhija se vzpostavlja med njimi in hkrati znotraj njih - razmerja moči med statusi in med spoli so del njih. Različni jeziki, različna družbena področja in različne družbene identitete tako v proučevanju kljubujejo posploševanju. Posameznik je v dobi kapitalizma razpet med javnim in zasebnim in zato oblikuje raznovrstne identitete. Kapitalistična oz. družbena diferenciacija liberalnih demokracij zahteva identifikacijo subjekta z mnogoterimi identitetnimi vlogami. Tako niti spolna identiteta niti jezik nista uniformni kategoriji. Kot pravi Deborah Cameron, imajo »različne skupine žensk in različni jeziki svojo specifično zgodovino« (Cameron 2002, 211). Kar pa ne pomeni, da je represija nad ženskostjo stvar preteklosti in da ne izkušajo nobenih lingvističnih težav. Zato Cameron zavrača poskus oblikovanja »ženske kulture« kot iskanje avtentične ženskosti v jezikovnih praksah. Avtorica zavrača totalistično, ahistorično in posplošeno iskanje vzroka podrejenega statusa (prav tam).

Potemtakem tudi govor o ženski, kjer se kategoričnosti pojma ne moremo izogniti, implicira neko skupno predpolitično podlago, nek vzorec, ki naj bi se pojavljal na področju družbene spolne identitete in jezika. Manihejski odnos moški/ženska je v političnem postrukturalističnem odnosu presežen. Iskanje prave esence v odtujeni

eksistenci žensk (npr. Irigaray) se je izkazalo na neplodno. Zato poskuša politiko istovetnosti (politics of identity) nadomestiti s politiko raznolikosti (politics of diversity), sorodnosti. V delih Donne Haraway kiborg pomeni predvsem simbol preseganja logike prilaščanja, inkorporacije in taksonomske klasifikacije. Individuum, sestavljen iz heterogenih delov predstavlja kiborg - niti človek niti žival, niti stroj - njegova narava temelji na preseganju ozkih identifikacijskih okvirjev, ki ločujejo žival od človeka, človeka od stroja, žensko od moškega (Barša 2009, 411). Tudi gospostvo in emancipacija sta binarna dvojica - spodkopavanje enega ustvarja prostor za drugega. Privilegiranje določenih diskurzov nad drugimi se nujno izteče v nove odnose dominacije. Upor proti patriarhalnemu gospostvu zato pomeni hkraten upor proti ostalim oblikam zatiranja, ki kapitalistični liberalno-demokratski ureditvi nikakor niso tuje. Poststrukturalistična pozicija svoj politični smisel postavlja v stanje nenehnega odpora, v konstantno izumljanje novih identitet (prav tam 2009, 412). Po Butler subjekt namreč ni vzpostavljen enkrat za vselej, njegova performativna narava je zato podlaga potencialni subverzivnosti.

13 Politične implikacije jezikovnih sprememb

Kot smo ugotovili, je jezik dinamična in fluidna sila. Diskurzivni in jezikovni premiki in družbena realnost so procesi nenehnega, motiviranega ali naključnega spreminjanja, interesne taktične strategije ali le kreativne igre, predmet političnega odločanja in političnih manipulacij, poezija in umetnost. Vsekakor pa jezik ni nevtralen. Jezik je vseprisoten, skoraj bi lahko rekli onnipotenten in zato izmuzljiv. Tako kot s spolom, tudi glede jezika obstajajo določene težave, na katere obstaja množica različnih pogledov. Jezikovni konstrukti pomembno vplivajo na percepcijo realnosti, zato je vsaka predlagana strategija pomenska v polju političnega. Vsak aktualen obstoj ali poskus modifikacije na polju lingvističnega lahko hkrati pomeni poskus nadzora. Predpisovanje uporabe jezika je zato občutljiva in predvsem politična tema, tako v primerih, ko se jih upravičuje z jezikoslovno znanostjo, kot tudi v primerih, katere naj bi spodbudila etična zavezanost postmoderne pluralni in demokratični družbi. Kot bi dejal Foucault (1991), razvoj znanstvenih ved ni zgolj nevtralnno zgodovinsko naključje. Tako je razvoj razsvetljenskih humanističnih (psihologije, lingvistike ipd.) ved z notranjimi procesi klasifikacij in tipizacij dosegel ravno nasprotni učinek. Z vidika oblastnih razmerij razvoj družboslovnih ved nikakor ni naključen, ampak se pojavi kot potreba po obvladovanju in nadziranju naraščajočega števila prebivalstva. Novi znanstveni diskurzi šele ustvarjajo razlike in konstituirajo realne subjekte na podlagi vednosti, ki se vzpostavi kot objektivna realnost. »Uradno« jezikoslovje, feministične težnje po spremembah na področju jezikoslovja, prisvajanje feminističnih izsledkov v polje hegemonije in delujoče oblasti ter lokalne in individualne govorne prakse morajo postati predmet analize oblastnih razmerij in njihovih učinkov. Vsak spolni diskurz ima potencialno moč zatreti določene družbene skupine. Simbolno nasilje se neredko izteče v materialno in fizično nasilje, zato je proučevanje vezi med njimi nujno.

Jezikovni pomeni se spreminjajo skupaj z družbo. Lingvistične norme se prilagajajo prevladujočim družbeno-ekonomskim pogojem post-industrializacije, potrošništva in globalizacije. Te spremembe se odražajo v jezikovnem »menedžmentu«. Sodobni jezik zaznamuje težnja po racionalizaciji oz. regulaciji uporabe jezika zaradi povečevanja učinkovitosti produkcije. Kot primer bi lahko navedli obstoj abstraktnega jezika, ki pod nekim pojmom združuje kompleksnost (denotativnega) pomena in prispeva k ekonomičnosti komunikacije- npr pojem demokracije, menedžmenta, seksizma ipd. Na

drugi strani pa naj bi v duhu maksimiziranja potrošnje s ponujanjem dobrin različnim referenčnim skupinam težili k raznolikosti in demokratizaciji. Čeprav družbeni sistem, v skladu s postmodernim (psevdo) etičnim imperativom, na eni strani povzdiguje postmoderne jezikovne raznolikosti (npr. etničnih skupin), bi jim potemtakem v okviru demokratičnih načel moral omogočiti enakopraven dostop do participacije v družbenem življenju in pomembnih lingvističnih praksah, vendar je stvar ravno obratna (Cameron 1995, 28). Dostop do »visokega« jezika, ki prežema diskurz v polju političnih odločitev, je trdno zagrajen z vratarji, z neenakovredno distribucijo jezikovnega in kulturnega kapitala in ustvarjanju hierarhije med specifičnimi načini jezikovnih praks.

Fairclough (v Cameron 1995) je ta proces racionalizacije jezika poimenoval »tehnologizacija jezika«. Kapitalistične družbe od proizvodne do storitvene industrije težijo k reorganizaciji v skladu z globalnimi imperativi učinkovitosti, ki zahtevajo dodatno jezikovno usposabljanje osebja. Cameron (1995) takšne uspešne ali neuspešne poskuse spreminjanja jezika poimenuje s terminom »verbalna higiena«. Vsaka sprememba je namreč kulturno pogojena in specifična. »Vsi odnosi do jezika in lingvističnih sprememb so v svojem bistvu ideološki in razmerje med popularno in ekspertno ideologijo je, čeprav kompleksno in konfliktno, tesnejše kot si predstavljamo« (Cameron 1995, 4). Tako se lingvistični preskriptivizem kot ne-lingvistična folklor v zagovoru svojega pogleda zateka k argumentu nevtralnosti. Kot primer navaja trditve avtorice Lakoff, ki razlikuje med spremembami, ki prihajajo od spodaj (imenuje jih spontane in ob katere se lingvisti ne bi smeli spotikati), in ostalimi oblikami jezikovne manipulacije, ki so interesne in ideološko kontaminirane, pa so za Lakoff precej bolj nevarne. Njen princip je selektiven in implicira razmejitev po meji naravno/nenaravno, kar je samo po sebi problematična distinkcija. Kje namreč potegniti razloček med »dobro« in »slabo« spremembo (Cameron 1995, 20)? Lakoff je poskušala definirati vzroke ženski nemoči v komunikaciji in kot poskus vzpostavljanja enkovrednega statusa žensk so se pojavili t.i. asertivni treningi. Slednji so ponujali tečaje kompenzacije, kjer naj bi se ženske naučile suverenega govora in se s tem odmaknile od pozicije, ki jih je vztrajno tlačila v marginalni položaj. Z vidika verbalne higiene ima poskus vzpostavljanja drugačnega govora žensk posebne politične implikacije. Čeprav so bili odzivi na teorijo »ženskega jezika« različni, Mary Crawford in ostali argumentirajo, da je takšna poteza predpostavljala, da problem obstaja v pomanjkanju določenih individualnih kvalitete, ki jih žensk ne posedujejo; s tem

odvračajo pozornost od političnih in družbenih mehanizmov, ki prav tako vzdržujejo patriarhalni status quo. Tudi Eckert in McConnell-Ginet takšno pozicijo obsojata kot preokupirano z žensko šibkostjo in nemočjo, ki ji nehote tudi pritrjuje, prav tako pritrjuje večvrednosti moškega govora (Eckert in McConnell-Ginet 2003). Po mojem tudi pritrjuje kapitalistični ekonomski organizaciji in iz nje izhajajočim vrednotam racionalizma, tehnicizma, instrumentalizma in utilitarizma, ki so plodna podlaga vzpostavljanja neenakosti na vseh družbenih ravneh. Obstoj trga, ki ponuja osebno transformacijo pa je neločljivo povezan z idejo individualizma in iz njega izhajajočega pojmovanja posameznika kot svojega projekta. Izvedba takšnega projekta pa nujno pade v domeno produkcije in potrošnje- postmoderni »jaz projekt« je v inherentnem razmerju s konzumerizmom na področju celotnega načina bivanja.

Bitka za pravico do govora je dolgo obkrožala ženska gibanja s hkratnimi zahtevami za enake možnosti dostopa do izobrazbe. Feminizem prvega vala v 19. in začetku 20. stoletja je reformuliral in argumentativno dekonstruiral ekskluzivno pravico moških do vstopa v javno sfero in s tem sfero javnega govora. V poznem 20. stoletju se feminizem drugega vala bori za jezik, ki bi opisal ženske izkušnje podrejanja in iz njega izhajajočega nasilja, ekonomske prikrajšanosti, spolnega nadlegovanja ipd. Poseben fokus je postala moč jezika kot moč oblikovanja in interpretacije realnosti, postavljanje meja in kategoriziranja. Leta 1963 izide delo Betty Friedan *The Feminine mystique* s poglavjem naslovljenim »Problem, ki nima imena«. Problem je zajemal splošno nezadovoljstvo ameriških žensk, ki so vsakodnevno izkušale premoč patriarhalno naravnane družbe in ga je v duhu časa nazorno opisala Dale Spender. Feministične teoretičarke tako proizvedejo nove elemente besedišča, drugačne pomenske interpretacije pojmov in tako poskušajo izzvati monopol nad specifičnim definiranjem realnosti. Eden takšnih poskusov je bila npr. reinterpretacija definicije pojma *pornografija*. Zgodovinski pomen besede se je razvijal na dveh nivojih - prvič je pomenil govor, ter drugič v 16. stoletju prizore, uporabljene kot simbolični napad na državo in cerkev. Hegemonijo obstoječega pomena in s tem poskusa definiranja ženske seksualnosti so izzvale feministke drugega vala, med drugim C. MacKinnon in A. Dworkin, z osredotočenjem na družbene učinke pornografije. Pornografijo so redefinirale kot spolno diskriminatorno dejanje. Čeprav v ZDA predlog ni preživel mletja zakonodajnih mlinov, je pomembno vplival na Kanadsko zakonodajo, ki uravnava področje nasilne in seksistične kulturne produkcije (DeFrancisco in

Palczewski 2007, 107, 118–119). Primer poskusa kovanja novih terminov predstavlja pojem *spolnega nadlegovanja* in *posilstva*, izkušnje, ki pred letom 1970 ni obstajala. Termin naj bi zajel zgodovinsko obstoječe izkušnje žensk; Afro-ameriških žensk suženj, v lasti belih lastnikov, migrantk v času industrializacije, ki so bile pahnjene v revščino in sodobnih žensk v delovnem okolju. Pojem, ki zajema izkušnjo nasilne spolne diskriminacije je, kot ga je opisala C. MacKinnon, prvi pravni pojem žensk, ki je razkrinkal izkušnjo kot sistematično in v škodo žensk (prav tam 2003, 128). Vsekakor pa je produkcija pomena, ko vstopi v širšo družbeno polje nepredvidljiva, saj vanj vstopijo razmerja moči, ki lahko pojem nevtralizirajo. Tako ima npr. pojem »feminizem« v strukturi družbenega delovanja predvsem slabšalen pomen (Skubic 2005, 60). Kar je z vidika neenakosti med spoli za obstoječo politično-ekonomsko podstat značilno, je simbolno prisvajanje elementov feminističnega diskurza in rezultatov boja za enakost. Feminizem se torej jemlje v obzir, vendar gre pri tem za zgolj »navidezen paradoks, saj slednjega v novi vsebinski in ideološki prevleki aktivno vgrajujejo v svoje politične in druge institucije, ne da bi pri tem kakorkoli zamajale obstoječi simbolni in politično-ekonomski red« (Burcar 2011). Skupaj z drugimi gibanji za socialno pravičnost so dosežki feminizma nevtralizirani, rekontekstualizirani in kot taki ne predstavljajo potenciala družbeni transformaciji.

Iskanje ženskega jezika različnim vejam feminizma ni tuje. Integracija izsledkov v polje kulturne industrije in njihova nevtralizacija pa ima posebne politične implikacije. Cameron (1995) v poplavi nasvetov medijske produkcije in popularne psihologije, ki spodbujajo transformacijo ti. »ženskega jezika«, odkrije analogijo s protagonistko v klasičnem romanu Bernarda Shawa Pigmalion. Sodobne Elize Doolittle, definirane predvsem skozi prizmo spola, so v vrtincu sodobne knjižne in medijske produkcije nenehno soočene s svojimi pomanjkljivostmi, s tem kar niso in kar naj bi bile. Krivdo za slabo komunikacijo med spoloma se neredko pripisuje ženskam in jim zato ponuja nasvete, ki naj bi pripeljali do izboljšanja. Tako v septembrski (2011) izdaji zasledimo naslov *Te ne razume? Povej tako, da bo poslušal*. Vsebina članka pa predlaga tehnike verbalne higiene, od tega, kako »pravilno« uporabiti govorico telesa, kako jasno, nedvoumno in v zmerni količini govoriti ipd. Članek krivdo za težave v sporazumevanju prenaša na ženske in jih zato pouči o »pravilnih« tehnikah govorne komunikacije. Ženske konstruira kot uniformno skupino, diametralno nasprotno moški in ji pripisuje govorne značilnosti, ki so pomanjkljive in naj bi jim bile skupne. Takšne

tehnike za samo-pomoč implicitno sugerirajo ženski manko in spodbujajo tesnobo v iskanju krivde na ženskih pomanjkljivostih; hkrati postavljajo ženski in moški govor v razmerje hierarhije in tako zopet sugerirajo realen obstoj spolne dihotomije in iz nje izhajajoče razlike med spoloma. Cameron navaja primer govorne akomodacije Margaret Thatcher, ki ji je bil z izvolitvijo na mesto predsednice vlade predlagan tudi verbalni trening, s katerem bi osvojila govorne značilnosti moških - asertivnost, racionalnost, samozavest ipd. Njen primer nakazuje, da obstaja dodaten pritisk na ženski govor, ki ima manj opraviti z lingvističnimi označevalci razreda in več z označevalci spola, saj se noben od prejšnjih premierjev, ki jim je bil skupen kontekst delavskega razreda, ni posluževal podobnih tehnik (Cameron 1995, 170). Zgodovina verbalne higijene za ženske oz. njihova popularizacija naslavlja ženske kot homogeno skupino, kjer je spol poseben poudarek, medtem ko se na moške nanaša v razmerju do statusa ali poklica.

Ena od feminističnih strategij je kovanje in promocija feminizacije ali nevtralizacije jezikovnih oznak v poklicni označevalski praksi. V angleško govorečem svetu se je tako namesto oznak *stevardesa/stevard* uveljavil izraz »flight attendant«, namesto splošnega moškega izraza »policeman« (policist) izraz »police officer«. V slovenščini se je tako namesto izraza *tajnica/tajnik* splošno sprejel izraz *poslovni sekretar*, namesto medicinske sestre izraz *medicinski tehnik*, ki naj bi zajemal oba spola, čeprav termina očitno nakazujeta na moški spol. V obeh primerih pa se je nova terminologija sinhrono odvila z vstopom moških v tradicionalno žensko ti. »skrb za druge« poklicno polje. V slovenščini je zaradi osnovne spolne označenosti težje predlagati termine, ki ne bi nakazovali na spol, zato se predlagane strategije zatekajo k uporabi obeh spolnih oblik v normativnih dokumentih. V duhu mednarodno prepoznanih teženj po enakovrednem zastopanju spolov v javnem življenju se s problemom označevalne ekonomije spolne razlike v Sloveniji ukvarja vrsta delovnih skupin. Tako na internetu zasledimo splošne jezikovne smernice (Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo 2010), ki so produkt dela Komisije za ženske v znanosti. Listina problematizira uporabo generičnega moškega spola, predlaga smernice za stavčno sintakso, s katero bi se izognili spolno diskriminatorni rabi jezika in vsesplošni rabi generičnega spola. Vsebina listine, ki je zgolj poskus usmeritve in tako ni obvezujoča, predlaga dosledno uporabo obeh spolnih terminov. Cameron postavi pomenljivo vprašanje v zvezi s problematiko ženskih izpeljank: »Če dva posameznika ustvarita isto stvar, zakaj je eden *avtor* in drugi *avtorica*?« (Cameron 1995, 136). Izkaže se, da problem spolov ni samo

problem spolov - ampak učinek osnovnega dihotomnega mišljenja zahodnega sveta. Izstopajoči problem pa je tako lingvističen kot ne, predvsem pa je političen. Najprej se pojavi vprašanje, kaj implicira uradni naziv komisije? Status quo ženskega položaja v družbi sicer očiten, vendar kaj zopet proizvaja diskurz o razlikah? Ali gre zopet za ločitvene prakse, izključevanja in kategorizacije, ki jih prav tako proizvaja jezik, ki je predmet obravnave v tem primeru? Iskanje komisije za moške *in* ženske ali individuume v znanosti ne prinese rezultatov. Na misel pride analogija s slednjo situacijo različno proizvedenega pomena v sledečih dveh stavkih: »Ženske so prav tako pametne kot moški« in »Moški so prav tako pametni kot ženske«. V prvem stavku proizveden pomen postavlja moško inteligenco kot samoumevno normo, v drugem žensko (Eckert in McConnell-Ginet 2003, 206). Je to del procesa nevtralizacije, govor o normi in odklonu, ki ne zgolj reflektira sicer problematično obstoječe stanje, ampak ga hkrati ustvarja, o katerem govorita Burcar in Foucault?

Podobna je implikacija termina »Človekove pravice žensk« v knjižici *Sto besed za enakost* (Urad Vlade RS za enake možnosti 2007), kot dela uradnih *Smernic in dokumentov za izvajanje politike enakosti spolov*, ki ga je izdal Urad za enake možnosti in ga definira kot »pravice žensk, deklet in dekl�ic kot neodtujljivi, sestavni in nedeljivi del univerzalnih človekovih pravic...«. Problem ima (vsaj) dve plati; po eni strani priznava zgodovinsko izločenost žensk iz domnevno univerzalnega pojma človeka in jo poskuša pozitivno prevrednotiti, po drugi strani pa znotraj te domnevne univerzalnosti zopet interpelira ženske kot posebno skupino, ločeno od moških, ranljivo in družbeno depriviligirano ravno zato, ker *so* ženske z vidika metafizike substance in v ničemer ne nakazuje na ženskost kot konstrukta kompleksnih družbenih razmerij moči, ki potrebuje soočenje predvsem na ravni vsakodnevene diskurzivne interakcijsko proizvedene realnosti, kjer je simbolno izvajanje oblasti najbolj subtilno in zato težko določljivo in kamor pravni akti in smernice težko posežejo. Daje vtis, da je problem možno rešiti v okviru posameznih politik, ki pa so prostorsko in časovno ločene od praks vsakodnevnega mikro-družbenega življenja. Menim tudi, da gre v takšnih in podobnih primerih za prenos očetovskega (pokroviteljskega) odnosa v polje institucionalnih družbenih (državnih) struktur, ki se neizbežno iztečejo v potrjevanje patriarhata, pod moško, očetovsko avtoriteto, avtoriteto države in zakona.

Zanimiv predlog strategije kreativnih jezikovnih variacij opiše Mislava Bertoša. Če izhajamo iz trditve, da jezik reprezentira način obstoja nekega spola in mu riše meje

dovoljenega, pripisuje vrednosti in s tem način biti, potem je tudi jezikovno preseganje binarnega kulturnega modela nujni temelj na poti k pozitivnem vrednotenju razlik subjektov, katerih identitete se oblikujejo izven spolne podlage. Transgresija binarne sheme (Bertoša 2006), tj. spolne variacije dominantnega žensko/moškega modela na lingvističnem področju je realen, heterogen fenomen, ki se pojavlja pri govornicah. Transgresija pomeni tisti jezik, ki ne utrjuje binarne spolne sheme in ki konstruira in reprezentira spol izven ideologije dveh spolov. Pomeni jezik, ki enakopravno zastopa paleto spolnih identitet in jih dopušča v svoji raznolikosti, ter v jezikovnemu performansu posameznika vsebuje možnost jezikovnega vedenja, kateri se ne identificira strogo znotraj obstoječe ideologije. Jezikovne uporabe so po njenem namreč družbeni aspekt individualnih izbir in vedenj, so točka naraščajočih napetosti med »imaginacijo in nezmožnostjo ter individualnim delovanjem in družbenim konstruktom« (Bertoša 2006, 226). Jezikovni akti so po eni strani individualni, po drugi pa so v jezikovnih formah že vpisani pomeni v skladu z družbenim kontekstom, saj le v njih najdejo svoje mesto in pomenijo referenčno točko tako kritiki kot podpori pogledu na svet in vrednotnemu sistemu. Iz te poststrukturalistične perspektive so pomeni vedno objekt družbenih konfliktov in iger razmerij moči. Dinamične aktivnosti in diskurzivni performansi lahko proizvedejo različne načine odpora proti jezikovnim normam in izzovejo družbeno sprejete norme jezikovnega vedenja. Takšna strategija je potencial artikulacije glasov marginale, ignorance in opresije, saj v vsakodnevnih aktivnostih nenehno gradijo in izražajo variacije spolnih identitet. Bertoša (2006), ki poziva k zamenjavi binarnega spolnega modela s spolnim spektrom, definira različna slovnična področja jezikovnega odpora:

- Fonetika - v kateri so fonetične značilnosti stereotipnega moškega in ženskega govora- ki hkrati implicitno sugerirajo heteroseksualno normo - porušene. Fonetika se v grobem nanaša na stavčno intonacijo, naglaševanje, barvo glasu in poudarjanjem, ki naj bi jo po obstoječih družbenih normativih spola v komunikaciji različno zapopadla.
- Morfemska sintaksa - tu sistem gramatičnega spola izstopa in prikazuje sliko sveta, kjer je realnost nujno razdeljena po spolu.
- Leksikalno področje - ki manifestira kreativni vidik jezika in s tem ponuja možnost reflektivnega ustvarjanja novih nevtralnih form, spreminjanje pomena besed.

- Antroponomastika - področje osebnih imen in priimkov- ker so imena razumljena kot esencialne determinante osebne identitete in skupaj s priimki pravno in družbeno legitimirajo posameznika (tudi po spolu) kot tudi določene želje, vrednote in predstave. Bertoša predlaga spremembo imen v spolno nevtralne ali spolno »nasprotne«.
- Diskurz - vsebuje vse omenjene jezikovne domene, uporabo jezika, komuniciranje idej, vrednot.

Čeprav tudi v današnji zahodni družbi obstajajo posamezniki, ki »nimajo spola«, še vedno živijo v svetu, ki legitimno prepoznava samo dva spolna normativa in pripisuje spol tudi osebam, ki oblikujejo spolno dvoumne ali kontradiktorne spolne identitete. Ker obstoječi jezikovni sistem ne zadošča jezikovnim potrebam novonastalim identitetam posameznikov (ki se ne želijo identificirati po tradicionalni spolni liniji) je očitno, da obstoj kategorij v jeziku pogojuje obstoj identitet v družbeni realnosti. Bertoša zato navede tri možnosti spremembe v uporabi jezika:

- sprememba jezikovnih navad na vseh zgoraj omenjenih področjih, uporaba zaimkov nasprotnega spola kot tistega, pripisanega ob rojstvu;
- taktika mešanja vseh jezikovnih možnosti, mešanja spola v jeziku (switching gender);
- igra, kreativnost in uporaba spolno nevtralnih zaimkov (v jezikih, ki jih spolno razlikujejo) (Bertoša 2006).

14 Sklep

Na koncu se pojavi vprašanje, kaj storiti z ugotovljenim. Kako analizirati obstoječe spolne hierarhije in se z zaključki izogniti reproduciranju diskurza o moških, ženskah in spolu kot razliki? Ugotovitve, da spola na biološki ravni nista samo dva, čeprav družbena ideologija ne priznava obstoja zunaj spolnega dimorfizma, da biološki spol ni v vzročni povezavi z načinom obstoja družbene spolne identitete, da vse bolj prihaja do prehajanja med značilnostmi, ki jih spolna ideologija zahodne družbe prepozna in razmejuje kot tipično moške ali tipično ženske, da se v družbenem svetu oblikujejo identitete, ki presegajo spolno delitev, bi bile na prvi pogled dovolj, da se temu izognemo. Pa vendar se pojavi težava, povezana s celotno tematiko dela. Kako artikulirati nove identitete, kam jih umestiti, kako jih poimenovati in jim s tem dopustiti realen obstoj v svetu? Kako torej odpreti polarne jezikovne značilnosti, ne umeščati individuumov v moško ali žensko pozicijo, ko pa nam jezikovna realnost tega ne dopušča? Zdi se, da zaključki porajajo več vprašanj, kot dajejo odgovorov.

Konstrukcije spolne identitete in pozicije, ki jih zavzemajo na polu podrejeno/nadrejeno v konkretnem družbenem kontekstu, sledijo osnovnim dihotomnim vzgibom modernega mišljenja kot labirinta jezikovnih iger v znanosti, umetnosti in vsakdanji govorici, ter jih v polju jezikovno proizvedene vednosti odločilno zaznamujejo. Postavljajo meje možnega, dovoljenega, normalnega in vzpostavljajo polja oblasti in subjektivno percepcijo samega sebe. Jezikovne dihotomije so v tesni povezavi s proizvajanjem vednosti, subjekta ter posledično v razmerju moči. Kategorije žensko/moško, mladosti/starosti, homoseksualnosti/heteroseksualnosti, slovenstva/neslovenstva, našega/vašega ipd. kot identitetnih oznak in orientacijskih shem neizogibno proizvajajo vednost o normi in odklonu, pravilnem in nepravilnem načinu bivanja. Individuum je vpet v mrežo teh diskurzov, ki ga končno konstituirajo kot subjekt. Vsaka subjektivnost je ujetnica svojega časa, pogojena z družbenim in se formira v razmerju do simbolno in jezikovno objektivizirane stvarnosti. S tem pa je tudi spremenljiva.

Nobena od polarnih kategorij, ki umeščajo subjekte, pa ni spolno nevtralna. Znotraj vsake skupine se družbena stratifikacija dodatno diferencira na polu žensko/moško. Tudi, če se zavestno trudimo upreti pozicioniranju individuumov v spolno pozicijo, to namesto nas počne jezik.

Zato menim, da je vprašanje spolnih neenakosti tesno povezano z vsemi ostalimi neenakostmi in stratifikacijskimi procesi znotraj procesa kategoriziranja individuumov na podlagi pripisanih značilnosti v družbenem svetu, pa vendar primarno.

Ker način obstoja besed v jeziku pogojuje obstoj stvari v realnosti, je dekonstrukcija oz. nujnost preseganja vseh oblik dualizmov v jeziku in vzpostavljanje pozitivno vrednotenih mnogoterih razlik med individuumi očitna. Poskusi reifikacije družbenih skupin pod skupno pojmovno kategorijo, ki jim konotacijska bremena v jeziku že pripisujejo različne vrednosti in značilnosti, so zaznamovani s temeljnim načinom zahodnega mišljenja. Kako se izogniti kategoriziranju subjektov v skupine? Spol se kaže kot družbeno dejstvo. Analiza specifične konstrukcije spolov in obstoječih hierarhij je nujna poteza na poti do enakosti. Vendar je tudi jezikovna ekonomija znanosti v neposrednem odnosu z oblastjo – proizvaja *učinke* resnice, ki vednost zgoščujejo okrog subjekta in težijo k naturalizaciji razlik, katere konstruirajo in so same konstitutivne. Kategorije niso ne biološko zaznamovane, niti niso samo družbeno dejstvo. Vedno so rezultat produkcije. Mejo med (čeprav pluralnim) determinizmom vednosti in identitetnim relativizmom je zato težko preseči.

Kategoriziranje realnosti in njenih subjektov sledi načelom logičnega racionalizma, tehnicizma in empirije, težnjam po organizaciji, kategorizaciji vedenja in poskusom po totalni podreditvi narave ter reproducirajo obstoječa razmerja dominance. Prežemajo in osmišljajo vsakdanje interakcije med individuumi, institucionalno realnost in znanstvena področja. V tem pogledu so vsa področja človeškega življenja področja jezikovnih izjav, ki so jim sicer pripisani različni statusi, pa vendar v funkciji proizvodnje resnice – vse izjave svet razločujejo po liniji napačno/pravilno, resnično/neresnično. Učinek in (pre)moč polarnega označevanja pa se najbolj manifestirata v vsakdanjih interakcijah, na ravni subjektivnega in intersubjektivnega označevanja, ki je oblastnim razmeram osnovno področje vladanja. Tako so razmerja moči vpisana v telo, um, načine čustvovanja in delovanja. Uhajanje označevanju, kategorizaciji, boju za legitimnost in avtoriteto, izstop iz ozkih kategoričnih okvirjev in nenehni odpor proti vsem oblikam dominacije, statičnim identitetnim postavitvam in s tem praksam podrejanja je zato potencialna točka osvoboditve subjekta iz primeža hierarhičnih odnosov.

15 Literatura

1. Abbott, Pamela in Claire Wallace. 1990. *An introduction to sociology: feminist perspectives*. London, New York: Routledge.
2. Aulette Root, Judy, Judith Wittner in Kristin Blakely. 2009. *Gendered worlds*. New York, Oxford: Oxford University Press.
3. Barša, Pavel. 2009. *Gospodstvo človeka in želja ženske: feminizem med psihoanalizo in poststrukturalizmom*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa.
4. Barthes, Roland. 1990. *Retorika Starih; Elementi semiologije*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
5. Bartky, Sandra Lee. 1997. Foucault, femininity and modernization of patriarchal power. V *Feminist social thought*, ur. Diana Meyers, 92–111. New York: Routledge.
6. Benveniste, Emile. 1988. *Problemi splošne lingvistike*. Ljubljana: ŠKUC.
7. --- 2000. *Subjectivity in Language*. V *Identity: a reader*, ur. Paul DuGay, Peter Redman in Jessica Evans, 39–43. London: Sage Open University.
8. Berger, Peter in Thomas Luckmann. 1988. *Družbena konstrukcija realnosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
9. Bertoša, Mislava. 2006. On the language transgression of the sex/gender binary and linguistics: a very brief overview. V *Transgressing gender: two is not enough for gender (e)quality: the conference collection*, ur. Amir Hodžić in Jelena Poštić, 223–235. Zagreb: CESI - Center for education, counselling and research: Women's room - Women's center for sexuality and prevention, research and combating of sexual violence.
10. Bourdieu, Pierre. 2001. *Masculine domination*. Stanford: Stanford University Press.
11. --- 2010. *Moška dominacija*. Ljubljana: Sophia.
12. Burcar, Liljana. 2011. Post-feminizmi v službi neoliberalnega humanizma: odstranjenje kritične refleksije in delegitimacija družbeno-političnega boja. *Profemina zima/pomlad* (posebna izdaja): 27–45.
13. Burke, Lucy, Tony Crowley in Alan Girvin. 2000. *The Routledge language and cultural theory reader*. London, New York: Routledge.

14. Butler, Judith. 2001. *Težave s spolom; feminizem in subverzija identitete*. Ljubljana: ŠKUC.
15. Cameron, Deborah. 1995. *Verbal hygiene*. New York, London: Routledge.
16. --- 2002. *Feminism and linguistic theory*. Hampshire, New York: Palgrave.
17. Cassirer, Ernst. 1968. *The philosophy of symbolic forms*. Volume 1, Language. New Haven, London: Yale university press.
18. Condor, Susan in Charles Antaki. 1997. Social Cognition and Discourse. V *Discourse as structure and process*, ur. Teun Van Dijk, 320–347. London, Thousand oaks, New Delhi: Sage.
19. *Cosmopolitan*. 2011. Te ne razume? Povej tako, da bo poslušal!, 9. september. Dostopno prek: <http://www.cosmopolitan.si/seks-in-razmerja/te-ne-razume-povej-tako-da-bo-poslusal/> (23. september 2011).
20. Crawford, Mary. 1995. *Talking difference; on gender and language*. London: Sage publications.
21. DeFrancisco Pruin, Victoria in Catherine Helen Palczewski. 2007. *Communicating gender diversity: a critical approach*. Los Angeles: Sage Publications.
22. Duranti, Alessandro. 2006. *A companion to linguistic anthropology*. Oxford: Blackwell.
23. --- 2008. *Linguistic anthropology*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
24. Eckert, Penelope in Sally McConnell-Ginet. 2003. *Language and gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
25. Ekins, Richard in Dave King. 2006. *The transgender phenomenon*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage publications.
26. Finch, Naomi. 2008. Introduction to gender stereotypes. V *Elimination of gender stereotypes: mission (im)possible*, ur. Maruša Gortnar, 17–29. Ljubljana: Vlada RS, Urad za enake možnosti.
27. Foucault, Michel. 1991. *Vednost-oblast-subjekt*. Ljubljana: Krt.
28. Gee, J. Paul. 1999. *An introduction to discourse analysis; theory and method*. London, New York: Routledge.
29. Germon, Jennifer. 2009. *Gender: a genealogy of an idea*. New York: Palgrave Macmillan.

30. Goddard, Angela in Lindsey Mean Patterson. 2003. *Language and gender*. London, New York: Routledge.
31. Gorjanc, Vojko. 2005. Neposredno in posredno žaljiv govor v jezikovnih priročnikih: diskurz slovarjev slovenskega jezika. *Družboslovne razprave* 21 (48): 197–209.
32. Grgič, Matejka. 2007. *Logos, simbol in mit: vprašanja semiotike in filozofije jezika*. Maribor: Litera.
33. Hoechsman, Michael. 1997. Benetton culture; marketing difference to the new global consumer. V *The language and politics of exclusion*, ur. Stephen Harold Riggins, 183–202. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
34. Hrženjak, Majda. 2002. *Simbolno: izbrana poglavja iz francoskega strukturalizma*. Ljubljana: Študentska založba.
35. Irigaray, Luce. 1995. *Jaz, ti, me, mi*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
36. Ivy, Diana K. in Phil Backlund. 2004. *GenderSpeak: personal effectiveness in gender communication*. Boston: McGraw-Hill.
37. Južnič, Stane. 1983. *Lingvistična antropologija*. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Univerzum.
38. Kačičnik, Saša. 2006. Revolucija spolnih vlog - ženske brez otrok. *Socialna pedagogika* 10 (4): 407–428.
39. Kimmel, Michael. 2004. *The gendered society*. New York, London: Oxford University Press.
40. Kulick, Don in Bambi B Schieffelin. 2006. Language socialization. V *A companion to linguistic anthropology*, ur. Alessandro Duranti, 349–368. Oxford: Blackwell.
41. Kunst Gnamuš, Olga. 1995. Razmerje med spolom kot potezo reference in spolom kot slovnično kategorijo. *Jezik in slovstvo* 40 (7): 225–262.
42. Kurdija, Slavko. 2000. *Družbene identitete in pomen potrošnje: potrošnja kot produkcija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
43. Lakoff, Robin. 1975. *Language and woman's place*. New York: Harper colophon books.
44. Lečič, Rada. 2009. *Osnove slovenskega jezika; slovnični priročnik*. Cerklje, Medvode: Gaya, Littera Picta.

45. Luckmann, Thomas. 1991. Jezik in osebna identiteta. *Teorija in Praksa* 28 (7): 796–803.
46. Mills, Sara. 1997. *Discourse*. London, New York: Routledge.
47. --- 2008. *Language and sexism*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
48. Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo. 2010. *Interne smernice za spolno občutljivo rabo jezika*. Dostopno prek: http://www.mvzt.gov.si/fileadmin/mvzt.gov.si/pageuploads/pdf/znanost/Zenske_v_znanosti/interne_jezikovne_sme_rnice_za_komisijo_final.pdf (28. september 2011).
49. Moi, Toril. 1999. *Politika spola/teksta: [feministična literarna teorija]*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
50. Moore, Henrietta. 1994. *A passion for difference; essays in antropology and gender*. Cambridge: Polity Press.
51. Mulac, Anthony. 1998. The gender-linked language effect: Do language differences really make a difference? V *Sex differences and similarities in communication*. ur. Daniel Canary in Kathryn Dindia, 127–154. Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates.
52. Nicholson, Linda J. 1990. *Feminism/Post-modernism; thinking gender*. New York, London: Routledge.
53. O'Grady, William, Michael Dobrovolsky in Francis Katamba. 1997. *Contemporary linguistics; an introduction*. London, New York: Longman.
54. Poole, C. Stuart. 1999. *An introduction to linguistics*. Basingstoke: Macmillan.
55. Praprotnik, Tadej. 1999. *Ideološki mehanizmi produkcije identitet. Od identitete k identifikaciji*. Ljubljana: ISH - Fakulteta za podiplomski humanistični študij, ŠOU – Študentska založba.
56. Preves, Sharon. 2003. *Intersex and identity; the contested self*. New Brunswick, New Jersey, London: Rutgers university press.
57. Romaine, Suzanne. 1999. *Communicating gender*. Mahwah, New Jersey: Erlbaum Associates.
58. Salzmann, Zdenek. 2007. *Language, culture and society; an introduction to linguistic anthropology*. Oxford, Westwiew: Boulder.
59. Segal, Lynn. 1993. Premik: ženske študije in prihodnost feminizma. V *Od ženskih študij feministični teoriji*, ur. Eva D. Bahovec, 90–103. Ljubljana:

- Študentska organizacij Univerze v Ljubljani, Enota za časopisno-založniško dejavnost.
60. Skeggs, Beverly. 1997. *Formations of class and gender: becoming respectable*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
  61. Skubic, Andrej E. 2005. *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.
  62. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. 2008. Ljubljana: DZS.
  63. Sosič Zupan, Alojzija. 2007. Spolni stereotipi in sodobni slovenski roman. *Primerjalna književnost* 30 (1): 109–120.
  64. Speer, Susan. 2005. *Gender talk: feminism, discourse and conversation analysis*. London, New York: Routledge.
  65. Spender, Dale. 1980/2000. Language and reality: who made the world? V *Language and cultural theory reader*, ur. Lucy Burke, Tony Crowley in Alan Girvin, 145–153. London, New York: Routledge.
  66. Squires, Judith. 1999. *Gender in political theory*. Cambridge: Polity Press.
  67. Stanković, Peter. 2002. Kulturne študije: pregled zgodovine, teorij in metod. V *Cooltura; uvod v kulturne študije*. ur. Peter Stanković, Aleš Debeljak, Gregor Tomc in Mitja Velikonja, 11–70. Ljubljana: Študentska založba.
  68. --- 2006. *Politike popa: uvod v kulturne študije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
  69. Sunderland, Jane. 2004. *Gendered discourses*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
  70. Švab, Alenka. 2002. »Devided we stand«; teme in dileme študije spolov. V *Cooltura; uvod v kulturne študije*. ur. Peter Stanković, Aleš Debeljak, Gregor Tomc in Mitja Velikonja, 195–210. Ljubljana: Študentska založba.
  71. Tominc, Ana. 2007. O samostalnikih srednjega spola za osebe v slovenskem jeziku. *Annales* 17 (1): 187-196.
  72. Urad vlade RS za enake možnosti. 2007. *Pot k enakosti spolov; smernice in dokumenti za izvajanje politike enakosti spolov*. Sto besed za enakost; slovar izrazov o enakosti žensk in moških. Ljubljana: Urad vlade RS za enake možnosti.
  73. *Ustava Republike Slovenije*. 1991. Dostopno prek: <http://www.us-rs.si/media/ustava.republike.slovenije.pdf> (17. junij 2011).

74. *Ustavni zakon o spremembi 43. člena Ustave Republike Slovenije (UZ43)*. Ur. l. RS 69/2004. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200469&stevilka=3090> (17. junij 2011).
75. Vattimo, Gianni. 2004. *Filozofska karta 20. stoletja: tehnika in eksistenca*. Ljubljana: Sophia.
76. Velikonja, Nataša. 2002. Gejevske in lezbične kulturne študije. V *Cooltura; uvod v kulturne študije*, ur. Peter Stanković, Aleš Debeljak, Gregor Tomc in Mitja Velikonja, 211–226. Ljubljana: Študentska založba.
77. West, Candace in Don H Zimmerman. 1987. Doing gender. *Gender and Society* 1 (2): 125–151.
78. Woodward, Kathryn. 1997. *Identity and difference*. London: Sage Publications.
79. Zadnik, Tonja in Lucija Mulej. 2006. Hegemonija Zahoda: spol kot neodvisna spremenljivka. *Anthropos* 1–2 (201–202): 221–232.
80. *Zakon o enakih možnostih žensk in moških (ZEMŽM)*. Ur. l. RS 59/2002. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200259&stevilka=2837> (28. maj 2011).
81. Zaviršek, Darja. 1993. Ženske študije v antropologiji. V *Od ženskih študij k feministični teoriji*, ur. Eva D. Bahovec, 179–189. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze v Ljubljani, Enota za časopisno-založniško dejavnost.
82. Zavod RS za zaposlovanje. 2011. *Prosta delovna mesta*. Dostopno prek: http://www.ess.gov.si/iskalci_zaposlitve/prosta_delovna_mesta/seznam?q=1 (17. junij 2011).
83. Zupanc, Paula. 2009. Spolna razlika/spolna enakopravnost v jeziku/kulturi. *Annales, anali za istrske in mediteranske študije* 19 (2): 411–422.
84. Žagar, Igor in Mirjam M. Hladnik. 1996. Nekaj izhodiščnih prizadevanj za odpravo seksistične rabe jezika. V *Spol: Ž*, ur. Lenca Bogovič in Zoja Skušek, 163–177. Ljubljana: KUD France Prešeren, Institutum Studiorum Humanitatis – ISH.